

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE SAMLINGER

BORNHOLMSKE SAMLINGER

III. RÆKKE – 7. BIND

UDGIVET AF
BORNHOLMS HISTORISKE SAMFUND
OG BORNHOLMS MUSEUM

Alan Hjorth Rasmussen

Østersøen gav...

Træk af Bornholms og Christiansøs fiskerihistorie 1880-1993.

ISBN 87 97042 28 2

ISSN 0084 7976.

Udgivet 1993 af Bornholms historiske Samfund og Bornholms Museum
DK-3700 Rønne.

© Alan Hjorth Rasmussen og Bornholms Museum.

Forsiden: Foto, Erik Pedersen, Rønne, august 1969.

Layout: Ann Vibeke Knudsen.

Fotos: Bornholms Museums arkiv, hvor intet andet er nævnt.

Tegninger: Lone Schiøts Nielsen.

Udgivet med støtte af Statens Museumsnævns Rådighedssum, Bornfish Finans A/S og
Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening.

Eftertryk kun med kildeangivelse.

Produktion: Bornholms Tidende.

Forsiden: Parti fra Rønne Sydhavn, august 1969.

FORORD

I 1988 udgav Bornholms historiske samfund i samarbejde med Bornholms Museum bindet om det bornholmske landbrug gennem tiderne. Det har længe været et stort ønske at kunne udgive et tilsvarende bind om det bornholmske fiskeri. Med denne bog indfries ønsket.

Fiskeriets nuværende krise og de mange forslag til løsning af den gør det naturligt at se tilbage for om muligt at finde tilsvarende situationer og eventuelt at søge inspiration i tidligere generationers overvindelse af kriser.

Redaktionen er meget glad over, at det er lykkedes at få en så kompetent fiskerihistoriker som Alan Hjorth Rasmussen til at samle materialet om det bornholmske fiskeri og udgive resultaterne af egne og andres undersøgelser for interesserede på Bornholm. Alan Hjorth Rasmussen har gennem sit tidligere virke som direktør for Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg og Nordsømusset i Hirtshals og nu som leder af Fjordmuseet i Jyllinge demonstreret en evne til tilbundsgående undersøgelser, som nu kommer den bornholmske fiskerihistorie til gode. Alan Hjorth Rasmussen har valgt at opdele beskrivelsen i emner i stedet for at gå kronologisk frem. Herved opnås et langt klarere overblik over de forskellige sider af bornholmsk fiskeri gennem de sidste 100 år. Mange af emnerne er behandlet ud fra det synspunkt, at det ikke kun drejer sig om teknik og økonomi. Gennem mange gode eksempler viser han, at også den menneskelige dimension sætter sit præg på udviklingen og i nogle tilfælde begrænser den.

Vi vil gerne takke alle, der har bidraget til bogen med oplysninger, råd og vejledning. Og vi vil naturligvis gerne takke Statens Museumsnævn, der har muliggjort indsamlingsarbejdet ved en ekstrabevilling.

Bornholms Amts støtte til både Bornholms Museum og Bornholms historiske Samfund muliggør hermed også denne udgivelse. Bogen udkommer både som 7. bind i III. række i Bornholmske Samlinger og som en selvstændig bog. Vi vil også gerne takke Bornfish Finans A/S og Bornholms og Christiansø Fiskeriforening, som med deres tilskud har gjort det muligt, at der kunne komme farvebilleder i bogen.

*Per Thule Hansen
Bornholms historiske Samfund*

*Henrik Vensild
Bornholms Museum*

Bornholms Fiskeri 1880 - 1993

<i>Forord</i>	5
<i>Indledning</i>	7
<i>1. Fiskerstanden.</i>	9
<i>2. Det traditionelle fiskeri</i>	13
<i>3. Statsbeskyttelse og sammenhold</i>	27
<i>4. Silden, laksen og rødspætteerne</i>	53
<i>5. Langt fra hjemmet</i>	73
<i>6. Fartøj og havn</i>	101
<i>7. Kvotering, torsk og krise</i>	119
<i>8. Natur og menneske</i>	137
<i>9. Fangstbehandling og produktudvikling</i>	149
<i>10. Afsætning og salgsforeninger</i>	169
<i>Kildehenvisninger</i>	188

Indledning

At skrive en fyldestgørende bornholmsk fiskerihistorie ville kræve mange bind. De hidtidige jubilæumspublikationer fra Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening samt fra Bornholms og Christiansøs Forsikringsforening af Fiskefartøjer overflødiggøres derfor på ingen måde af nærværende arbejde.

Velkendte landsdækkende emner, der ikke adskiller det bornholmske fiskeri fra fiskeriet i andre dele af landet, er ikke medtaget i bogen. Jeg har derimod i en række tilfælde valgt at lægge vægten på emner, der ikke uddybes i de hidtidige publikationer. Jeg har således vægtet forhold, der bunder i den menneskelige dimension, højere end en detaljeret udpensling af f.eks. den teknologiske udvikling. Organisationshistorien udviser i Fiskeriforeningens første årtier mange eksempler på den menneskelige faktors betydning for det bornholmske fiskeris udvikling.

I mit arbejde har jeg bl.a. benyttet Indenrigsministeriets arkiver, der i en række tilfælde indeholder forklaringen på den negative holdning, som ministeriet igennem årtier viste over for ansøgninger fra Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening. Ministeriets embedsmænd behøvede ikke at begrunde deres svar, og der var ingen offentlighed i forvaltningen. Notater og udtalelser, indhentet i forbindelse med ministeriets sagsbehandling, benyttes således, stort set for første gang, til skildringen af den bornholmske fiskerihistorie.

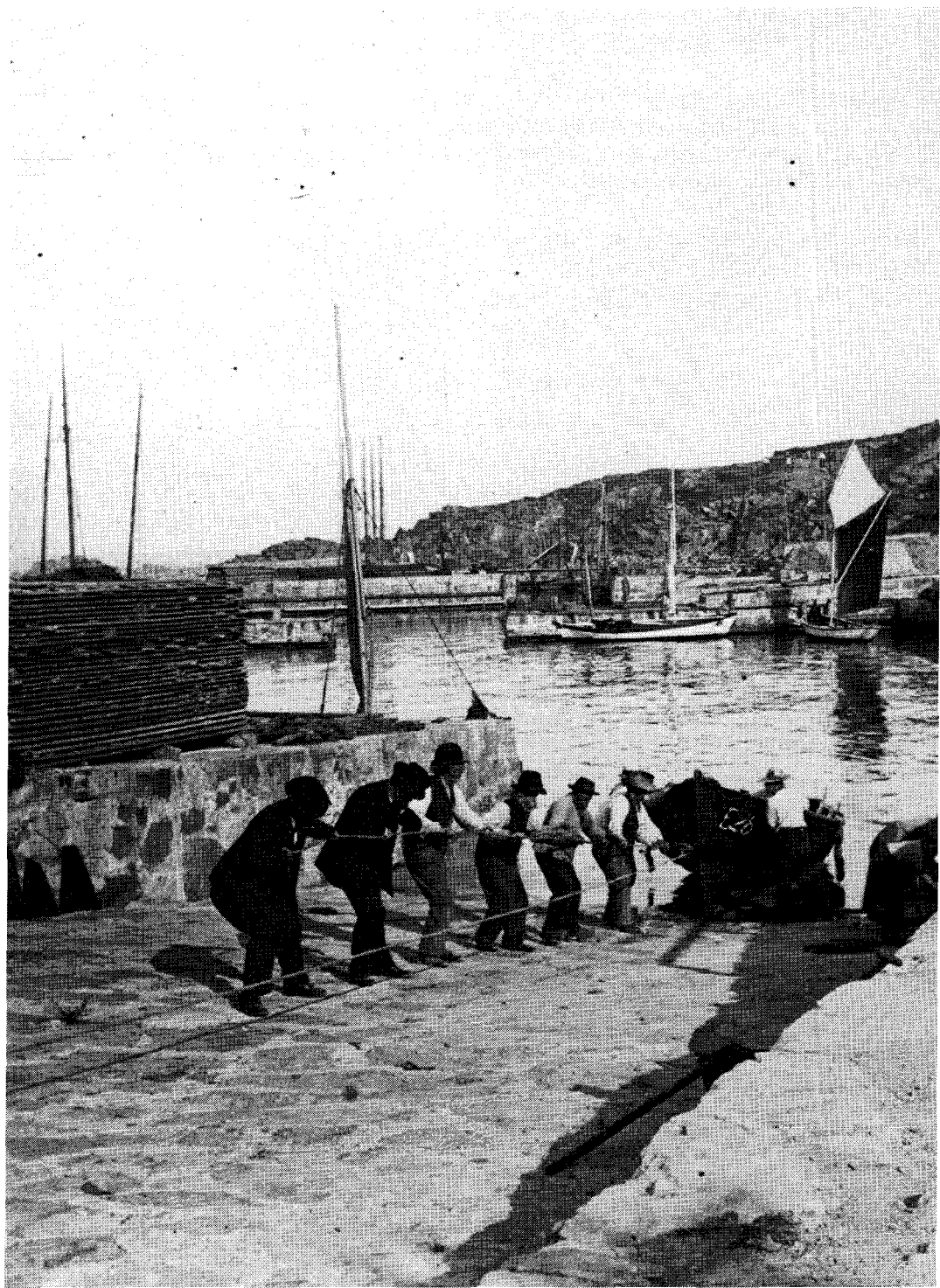
Jeg har lagt vægt på at underbygge og levendegøre teksten ved udstrakt brug af citater fra samtiden. Kilderne hertil fremgår af kildehenvisningerne. Citaterne er gengivet i normaliseret retskrivning.

Udover det nævnte arkivmateriale på Rigsarkivet bygger bogen på Bornholms og Christiansøs Fiskeriforenings arkiv på Centralbiblioteket i Rønne samt på et meget stort interviewmateriale, som V. Hellesen og P. Fischer Jørgensen optog på bånd hos ældre bornholmske fiskere, hovedsagelig i perioden 1961-75, og som i afskrift består af mere end 450 tætskrevne sider. Herudover er benyttet interviews med bornholmske fiskere, som Poul Høst Moustgaard foretog i 1985 på bevilling fra Statens Museumsnævn samt supplerende interviews med bornholmske fiskere og erhvervs- og organisationsfolk, som jeg foretog i 1992-93 for midler stillet til rådighed af Statens Museumsnævn. Nærværende publikation er et resultat af bevillingen til det grundlæggende undersøgelsesarbejde.

Illustrationsmaterialet består bl.a. af udvalgte tegninger fra laksefiskeriet udført af P. Fischer Jørgensen og af vignettetegninger udført af Lone Schiøts Nielsen. Herudover er der bl.a. benyttet materiale fra Bornholms Museums righoldige billedarkiv. Hvor fotografens navn er kendt, gengives det sammen med fotografiet.

Tak især til Bornholms Museum, Bornholmske Samlinger og Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening samt til de mange enkeltpersoner på Bornholm og i Hundested, som beredvilligt har bistået mig med oplysninger og praktisk hjælp.

Alan Hjorth Rasmussen

*Hjælpsomhed og menneskeligt fællesskab var en nødvendighed i de gamle fiskersamfund. Slæbeste-
det i Gudhjem omkring 1890. Foto: H. A. Holm.*

1. FISKERSTANDEN

*Et selvstændigt fiskerierhverv har eksisteret på Bornholm igennem århundreder, hvori-
mod det mange andre steder i Danmark først kom til i sidste halvdel af 1800-årene. Nok
var der enkelte fiskere, der havde en lille jordlod, men den var dog normalt af en så tarve-
lig standard, at det på ingen måde gjorde dem til bønder. Endnu midt i 1800-årene prak-
tiseredes der mange steder på Bornholm et bytteforhold imellem fiskere og bønder, hvori-
gennem havets og markens produkter skiftede ejer. Hvad der var sparet, var tjent.*

*Et stort laksefiskeri i 1860-70'erne skabte god rekruttering til fiskeriet. Med de dårlige
konjunkturer for søfarten i slutningen af 1880'erne fandt yderligere en stor del søfolk vej
til det bornholmske fiskeri.*

*Effektiviseringen startede med dæksbåde, fortsatte i motorisering og nye effektive red-
skaber, fartøjer og materialer. Den manglende takt imellem på den ene side fiskeriets
effektivisering - og de munde det skulle mætte - og på den anden side rekrutteringen til
fiskebestandene, skabte igennem årene samfundskriser, som det kunne være vanskeligt at
se sig ud af.*

Byttehandel

For omkring 150 år siden var det bornholmske fiskeri næsten udelukkende base-
ret på at skaffe supplerende fødemidler til det naturlige marked, d.v.s. den nærmest
boende befolkning. Sild er godt, og var det
også dengang. Man levede ikke af saltet
flæsk alene, men ernærede sig fra gammel
tid også af saltsild (spegesild), som den
bornholmske husmoder nedsaltede og be-
handlede. Bønderne kom med deres speci-
alprodukter, korn, honning og frugt, som
de byttede for fisk. 2 fjerdinge (fjerding-
kar) spegesild for 1 tønne rug var således
den almindelige takst i Gudhjem i
1840'erne.

Hver fisker havde i reglen "sine bønder",
som han forsynede med saltet torsk og
spegesild. Først i slutningen af 1860'erne
begyndte man at gå bort fra byttehandel og
naturalieøkonomi. Mange fiskere hjalp de-
res bønder i høsten, når sildefiskeriet,
vragningen, var overstået ¹⁾. Fiskerne næ-
rede fra gammel tid en indgroet respekt
for bønderne og lod sig f.eks. gerne ud-
kommandere til snerydning på landeve-

jene, så bønderne og deres mælkekuske
kunne komme afsted ²⁾).

Den fattige fisker

Det bornholmske fiskeri gennemløb fra
midten af 1800-årene en voldsom ckspan-
sion. Fangsterne øgedes, men der blev
også flere og flere munde at mætte inden
for fiskerstanden. Fiskeriet var sædvanlig-
vis ikke noget lønsomt erhverv, men
kunne dog i reglen give til familiens ud-
komme. "Den fattige fisker" var både et
begreb og en talemåde hos den bornholm-
ske landbefolkning ³⁾. Til tider var fiskeriet
så ringe, at fiskerne måtte søge anden be-
skæftigelse for at overleve. Formanden for
Bornholms og Christiansøys Fiskerifore-
ning, J. H. Stub, skrev f.eks. i 1902: "Flere
af vore fiskere har måttet give dem til at
slå skærver til at lægge på landevejene for
at fri dem for fattigvæsenet" ⁴⁾.

For en fiskerdreng var der i ældre tid
ikke mange andre fremtidsmuligheder og
-drømme end fiskeriet og søfarten. Aller-
først skulle drengen ud med fars båd, så

han kunne få det nødvendige onde, søsygen, overstået. Jakobine Jensen fortæller: "Det var ofte efter en sådan tårn, at mors tanke om, at de mistede lysten til havet, steg. Men der tog hun fejl. Omkvædet var stadig det samme: "Når jeg bliver stor, skal jeg med far i vrage!" Når sommerferien var inde, lød den stadige plagen til far: "Må jeg komme med i vrage i nat?" Det var jo så rask at kunne prale med at have været rigtigt ude på havet" ⁵⁾).

Fiskerbønder, der satte ørredgarn ud for åmundingerne eller fiskede ørred i åerne, traf man også på Bornholm, men normalt var det et entydigt begreb at være fisker. Enkelte søgte at kombinere erhvervet med et håndværk, som de kunne drive som bierhverv i ledige stunder fra fiskeriet. Andre blev søfolk. Det var almindeligt flere steder, at drengene tog hyre og sejlede til søs, når de var blevet konfirmeret for senere i livet at vende tilbage som fiskere.

Tilgang fra søfarten

Bornholm fik en stor tilgang af unge fiskere i laksefiskeriets opgangstider i 1860'erne. I perioden 1870-99 voksede det statistisk opgivne antal heltidsfiskere fra 428 til 614, og skal man tro statistikken, firdobledes antallet. Størstedelen af tilgangen fandt sted i 1870'erne. I slutningen af 1880'erne kom endnu et tilskud udefra, denne gang dog mere af nød end af lyst. Det var søfolk, der på grund af afmatningen i søfarten måtte se sig om efter anden beskæftigelse. I 1886 skrives det klart: "Da søfarten er meget tilbage i øjeblikket, begrundet på de dårlige fragter, kan man ikke andet end tilråde de unge mennesker (som skal søge deres erhverv på søen) til at tage fat på fiskeriet, som jo i modsætning til søfarten går frem fra år til år" ⁶⁾).

I 1894 fortælles det om forholdet imellem søfarten og fiskeriet: "I tidligere tider, medens skibsfarten florerede, var det "til

søs", de unge kystboere fra øen - folk lidt længere inde fra landet for resten også - helst ville. Fiskeriet stod kun i anden række, og en stor mængde af dem, der slog sig på fiskeri, havde først sejlet til søs, var "tilslidte" og undertiden halvt opslidte" ⁷⁾. De kastede sig 100% over fiskeriet eller brugte det som retræteerhverv. Året efter klagede man ligefrem over, at det var umuligt at komme af med fangsten i de varme sommermåneder, efter at stadig flere søfolk var gået over til at blive fiskere ⁸⁾. Normalt var det de svenske fiskere, der fik skylden for at overfylde markedet, jævnfør kapitel 3.

Havets føde og jordens

Uden for byerne kunne man træffe fiskere med små jordlodder, så de herigennem havde mulighed for at supplere havets føde med markens. I en erklæring til brug for en ansøgning fra Sømark-fiskeren Peder Mikael Mortensen forklarer ejeren af Grubbegård i Pedersker i 1879 om fiskerens "landbrug": "Fiskerne på Sømarken er ikke allesammen udelukkende henviste til søen som ernæringskilde, idet flere af dem har jordlodder, der føder en ko og et par får, foruden at de giver et lidet årligt bidrag af rug til brød og i gode år lidt kartofler, men når denne andrager, i følge ansøgningen, har en lille simpel jordlod, da er dette så bogstaveligt tilfældet, at det bidrag, den afgiver til underhold, når omkostningerne ved avl og udsæd fradrages, er ganske lidt, ja i dårlige år kan afgrøden ikke engang betale omkostningerne, der er anvendte på den. Han er derfor henvist til søen om føde og klæder for sig og sine..." ⁹⁾).

Formue og gæld

Alle midler, der kunne frigøres, udover, hvad der var nødvendigt til tag over hovedet og personlige fornødenheder, satte fiskerne i fartøjer, redskaber og andre driftsmidler. I forbindelse med en ansøgning om støtte til storfiskeri hører vi i 1900 gennem herredsfogeden om f.eks. to unge,

Til ære for fotografen. Opstilling af Gudhjem-fiskere. Stående fra venstre: Hans Peter Holm, Johan Koch, toldkontrollør J.H.Stub, Martin Tranberg, Jens Jensen, Andreas Birch, ubekendt, Hans Peter Hågensen, Peter Espersen, Jørgen Nielsen, ubekendt, Anders Koch, Chr. Schou-Sydvest, ubekendt, Peder Tranberg. Siddende fra venstre: Chr. Klemed Nielsen, Julius Jensen, Hans Lind, Peter Lind, Niels Tranberg, Mathias Dich, Martin Lind.

gifte Haslefiskeres økonomiske forhold: Janus A. Nielsen var i skattelisten ansat til en årlig indtægt på 550 kr., havde et hus til en værdi af 2.200 kr. samt en gæld på 1.500 kr. Niels A. Nielsen var ansat til samme indtægt, huset var 2.300 kr. værd, gælden var på 2.100 kr. Herudover ejede de to brødre tilsammen en laksebåd til 1.200 kr., 1 sildebåd til 200 kr. samt fiskeredskaber for 2.000 kr. Gælden herpå var 500 kr.¹⁰).

Fiskernes årsindtjening var mere end de 550 kr., der anførtes i skattelisterne uden individuel hensyntagen. Årslønningen varierede naturligvis meget. Fra et gennemsnitsår 9.10.1884-10.10.1885 foreligger en pålidelig regnskabsopgørelse for Svaneke-fiskeren Jens Holm:

Laksefiskeri: 68 fiskedage, ialt 205 laks - til Jens Holm 982,20 kr.

Sildevragning: 49 fiskedage, ialt 559 3/4 ol på Jens Holms garn afregnet til 330,13 kr.

Efterårsfiskeriet efter sild: Jens Holms part afregnedes til 111,40 kr.

Samlet indbragte 1884-85-sæsonen Jens Holm 1423,73 kr.¹¹).

Mangel på kapital

De bornholmske fiskeres generelt største problem i 1800-årene var den manglende adgang til kapital. Siden 1887 havde de kunnet få kommunegaranterede lån til anskaffelse af fartøjer, men de bornholmske kommuner var i almindelighed tilbageholdende med at garantere lånene. Hertil kom, at de rentebærende statslån i følge ministeriets cirkulære skulle bruges "som hjælp til anskaffelse af fartøjer og redskaber, navnlig tjenlige til havfiskeri". I det mi-

nisterielle sprogbrug var "havfiskeri" synonymt med Nordsøfiskeri.

Med lov af 22.4.1904 om fiskerilån kom der nye bestemmelser. Ordet "havfiskeri" udgik og blev erstattet med "saltvandsfiskeri". Fartøjer, der kunne opnå lån, skulle have en værdi på mindst 3.000 kr. Endelig afsattes der midler af statslånefonden til udlån til lokale låneforeninger, stiftet til formålet, eller til kommuner til videre udlån til fiskerne. Medlemmer af låneforeningerne kunne fra starten låne op til 1.500 kr. I 1917 blev beløbet forhøjet til 2.000 kr. Hovedmanden bag forslaget om låneloven i 1904 var folketingsmand M.P. Blem, valgt i Rønnekredsen ¹²).

Bornholms Låneforening for Fiskeri blev oprettet i 1906, senere kom der også en låneforening på vestlandet. Låneforeningerne fik stor betydning ved bl.a. at muliggøre en motorisering af den bornholmske fiskerflåde i dette århundredes første årti. I 1912 havde Bornholms Låneforening for Fiskere udestående lån i både og motorer for 36.661 kr., i redskaber for 1.617 kr. og i røgerier for 950 kr. ¹³).

Torskefiskeri med "væv" og "fiskesnor" var ofte et retretetfiskeri for de ældre. Hullehavn ved Svaneke 1895.

Fremskridtets pris

Som årene gik, blev der som nævnt stadig flere munde at mætte i fiskeriet. Blandt andet derfor var den teknologiske ekspansion en nødvendighed. Den startede med dæksbåden og fulgtes op med motoriseringen i århundredets første årti. Den, der ikke fulgte med, sakkede agterud. Den fisk, den ene skånede, fangede konkurrenten bare. Fredning eller målsbeskyttelse var et næsten ukendt begreb, selvom fiskeriloven i 1888 gjorde sit for at skabe ordnede forhold på fiskeriområdet.

Teknikken og det specielle konkurrenceforhold, der opstod, ved at ingen havde ejendomsret til de ressourcer, der efterstræbtes, havde sin pris. Om fremskridtet på motoriseringens område i 1910, som skildredes fra Hasle, Teglkås og Helligpeder, konkluderer "Gammel Fisker": "Det er et fremskridt, tiden fordrer på fiskeriets område"! ¹⁴)

Eller som Bornholms og Christiansøes Fiskeriforenings formand udtrykte det ved Fiskeriforeningens 25-års jubilæum i 1908: "Næppe nogen landsdels fiskere her i landet har i forhold anvendt så store summer på at forbedre både og redskaber, som Bornholms fiskere. Udviklingen begyndte at tage fart i 1870 og er vedblevet indtil denne dag. Derfor har fiskerne, om man så tør sige, også været med til at tømme Østersøen for laks og torsk" ¹⁵).

110 år efter Fiskeriforeningens dannelse kunne man bruge næsten samme ord som ved 25-års jubilæet for at skildre problematikens baggrund: En ny form for teknologisk ekspansion, nemlig med hensyn til motorkraft, fiskemetoder og redskaber (nylon m.v.), satte sit præg på udviklingen op igennem 1900-årene, men væsensforskellig fra tidligere var den dog ikke: For få ressourcer til for mange fiskere med for god en teknologi. Naturens og samfundets ekspansion forløber sjældent parallelt.

2. DET TRADITIONELLE FISKERI

De bornholmske fiskere har til lakse-, ørred- og ålefiskeri brugt redskaber og metoder, der afveg betydeligt fra det øvrige land, men som til gengæld er fyldigt beskrevet. Bornholms Museum rummer således flere hundrede sider yderst detaljerede beskrivelser af det ældre lakse- og sildefiskeri, som V. Hellesen og P. Fischer Jørgensen udspurgte en række ældre bornholmske fiskere om i perioden 1961-85. P. Fischer Jørgensen har endvidere fremstillet en række meget detaljerede tegninger fra laksefiskeriet, hvoraf flere er brugt som illustrationer i bogen. Der er endvidere benyttet uddrag af Hellesens og Fischer Jørgensens optegnelse, dog slet ikke i den detaljerighed, hvori de foreligger. Efterfølgende skildring af det traditionelle fiskeri er således blot en oversigt.

Sommertid - sildetid

Sommermånederne juni, juli og august var sildetid. Sildefiskeriet gik normalt i gang, når silden var tilstrækkelig fed og tjenlig til røgning. Af og til begyndte sildefiskeriet allerede i maj. Sommerfiskeriet foregik ved "vragning", idet bådene drev for strømmen med sildegarnene efter sig i den rette dybde, d.v.s. med en vandtemperatur på omkring 13 grader Celsius. I modsætning til "sildenæringerne" i Øresund brugtes der hankegarn eller "manser" ved Bornholm, idet der var indskudt et mellemled, hankerne, imellem "flodtovet" øverst og selve garnet et stykke nede i vandet. Skulle garnet sænkes yderligere for at

nå ned til den rette vandtemperatur, kunne der bindes yderligere tovstropper over flodtovet, som blev holdt oppe af vagere af træ.

I det følgende gengives en skildring af sildefiskeriet fra Gudhjem i august 1928, da sildefiskeriet, trods motoriseringen, stort set endnu blev drevet efter de gamle principper: "Vi sejler fra havnen, således at vi kan være på fiskepladsen ved 7-8 tiden om aftenen. Er der vind, drives garnene ud, ellers bakkedes de ud for motoren. Garnene skal være ude til lidt efter solnedgang. Køltrossen slås derefter i, og vagten sættes.

Binding af fiskegarn var i mange tilfælde overladt til den ældste generation. Årsdale. Foto: V. Myhre.

Der er 3-4 mand ombord i en vragebåd. Den mand, der har det yderste garn - hyre-garnet - får vagten, som skifter fra nat til nat. Den første nat har yngste mand vagt (hyre), derefter næst yngste o.s.v. Vagtmanden haler af og til frem på kølgarnet og ser efter, om der er sild. Er dette tilfældet, purres der ud, og indhalingen begynder. Er der ikke ret meget, lader man dog "stå til" til klokken 12-1, kaffen varmes, og snart efter begynder indhalingen.

Der sættes to kurve over skruen, således at den ikke fisker busset (busmen). I forsommertiden flyder garnene, og motoren kan benyttes til at gå frem med under

Vragbådene sejler på sildefiskeri omkring århundredskiftet.

indhalingen. Det letter meget på arbejdet, særlig nu, der benyttes store både til vragningen. Senere, når vandet bliver varmere, går silden dybere, og garnene sænkes. For at bestemme, hvor dybt de skal sænkes, benyttes en gradeflaske... Temperaturen måles med et termometer. Det sker ofte, at flasken må sænkes ned mange gange, inden man finder det rigtige sted, og det er nødvendigt, da silden søger sin næring på ovennævnte temperatur. Vandet kan ved mange lejligheder skifte temperatur for hver alen, flasken sænkes ned.

Ved den tid af sommeren, hvor garnene sænkes til en dybde af 3 favne og derunder, benyttes der for de fleste bådes vedkommende tynde trosser, som gøres fast til rebet med stjerner til indhaling. Dette ar-

bejde tager ca. 2-2½ time, og derefter sættes kursen hjemefter. Er der god fangst, bliver der ikke sparet på petroleum, det er om at komme hjem hurtigt og få silden pillet af, inden de bliver for bløde..."¹⁶).

Om forholdene og problemerne i vragtiden i ro- og sejlbådernes tid fortæller en Hasle-fisker følgende i 1903: "Intet år har sildefiskningen i vragtiden givet et så ringe udbytte som i år... Røgerierne har for det meste fået al silden til røgning, og landbefolkningen har derfor så godt som endnu ingen sild fået til saltning. De klager over den høje pris, 60-70 øre pr. ol, og mener, at 25-30 øre er nok for den sild, som skal saltes til hjemmebrug og i husholdningen.

Vejret har hele vragtiden været sjældent fint, varmt og stille, og det har bidraget til, at mangan fisker har fået en med sved gennemblødt trøje, fordi han har måttet ro de 3 4 mil frem og tilbage og så godt som slet ikke hverken sovet eller hvilet nat eller dag. De sidste nætter stod luften fuld af tordenbyger, som satte strøm og vandet i en sådan bevægelse, at det var helt umuligt at få garnene til at stå til fiskning. Strømmen skærer garnene således ind imellem hverandre, at de ofte bliver sønderflængede og ødelagte, eller også hvirvles de sammen i en hob, hvorved garn, reb og liner er sammenfiltrede i en uredelig bunke..."

Havet blomstrer

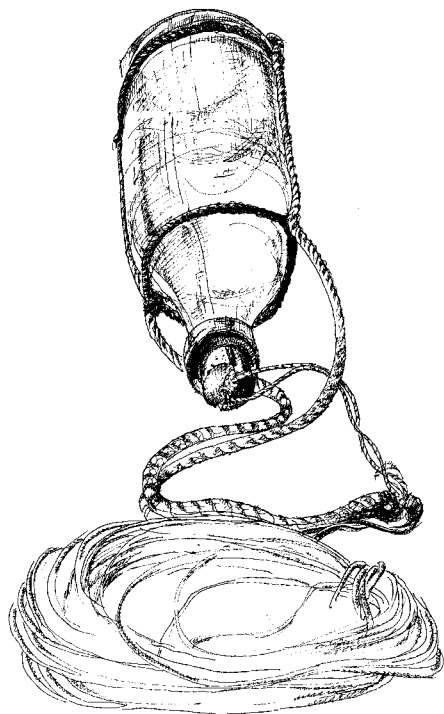
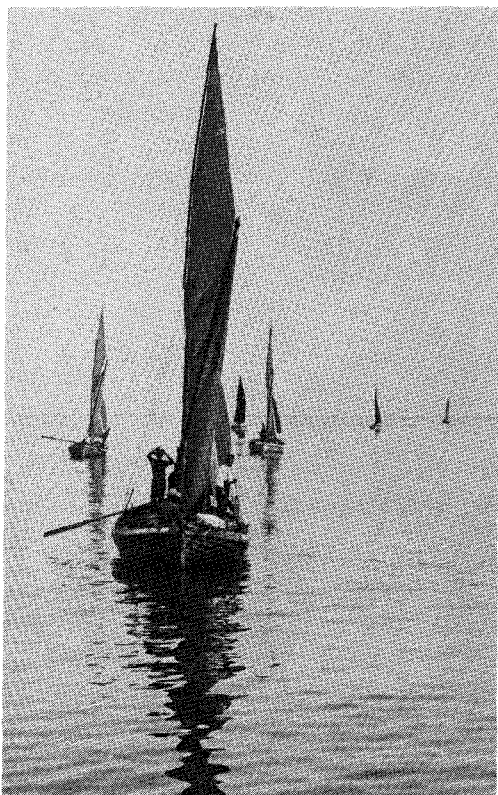
Hasle-fiskeren fortsætter: "I de sidste dage, det var varmt og stille, begyndte havet eller vandet den naturlige "blomstring", som giver vandet en gulgrå, skidden farve, der i stille, fint vejr efterhånden snart kommer op at flyde på overfladen. Men så længe blomstringen ikke er foregået, gir det fiskeren et stort arbejde med at vaske garnene, som altid bliver ligesom et slimet filter og ubrugeligt til fiskning, forinden det bliver udvasket igen. Silden går også meget uregelmæssigt i den tid,

vandet er i "blomst" (fiskeren kalder det "møg"). Den opholder sig kun på steder, hvor vandet er rent" ¹⁷).

Efterårssilden

Efterårssilden blev ikke fanget i drivgarn, men derimod i faststående garn, de såkaldte "sildetov". Mens sildefiskeren i vragtiden fik udbyttet af den fangst, der var på hans personlige garn, blev udbyttet om efteråret i reglen delt ligeligt mellem deltagerne, idet de dog afgav en vis procentdel af fangsten til fartøjets drift og forrentning.

Ligesom under fiskeriet med de faststående lakselænker brugte fiskerne sigtepunkter på land i kombination med dybdelodning - til genfindning af fiskepladserne, eller for at de kunne undgå bundforhold, der ødelagde redskaberne ¹⁸).

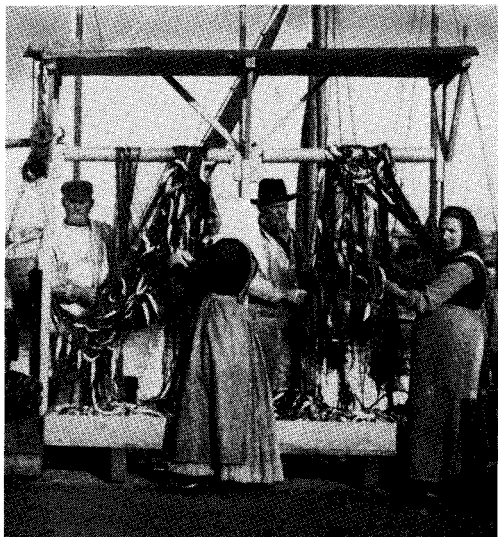

"Gradeflaske" til optagning af vand, der temperaturbestemmes med henblik på anbringelse af sildegarnene i den rigtige fiskedybde. Jævnfør gradeflaskerne s. 58.

Ofte foregik efterårets sildefiskeri tæt på eller helt inde under land, som det fremgår af denne skildring fra Teglkås i oktober 1904: "Silden går i almindelighed ind på grundene dér ud for havnen, hvor fiskerne meget tidligt kappes om at få "sat tov" på de bedste pladser, som har de mærkeligste navne som Masejensen, Bukserne, Flyen, Brattan, Jensa-knail, Nygrund og Teglgunden og mange flere.

Her er om efteråret fiskepladsen, og den, der får den bedste plads, tjener penge, og der er så fuldt af stående tov, at der ofte ikke er plads til mere end 1-2 garn. Den almindelige regel er 4 garn for hvert

Snogebæk-båden "Svanen" efter sildefiskeri. Bemærk "linestenene" til synk på garnene.

Otterstrøms pillebakke i brug. Fra venstre Laurits Holm (den anden af pillebakkens ophavsmænd), madam Holm, Andreas Christensen, madam Sommer. Nørrekås, Rønne ca. 1907.

lov. Når vejret er godt, og strømmen mild, går det godt, men ofte, når strømmen går omkring i en anden retning og ved kuling, bliver garnene ituflængede og ofte helt ødelagt”¹⁹⁾.

Sildefiskeriet gav meget slumpvis fangster og blev derfor omfattet med megen overtro. For at gavne fiskelykken brugte nogle at skyde hen over garnene. Det nyttede heller ikke at starte eller at skifte fra den ene fiskeriform til den anden på en mandag. I årene omkring 1950 gik mange bort fra sommerfiskeriet med sildegarn og slog over til fiskeri med sildetrawl. Trawlet blev slæbt imellem to fartøjer, for at der kunne skaffes den fornødne fart igennem vandet.

Pillebakken

Arbejdet med afpilningen af sildene samt røgningen m.v. skildres i kapitel 9. Her skal blot nævnes den bornholmske ”pillebakke” eller ”Pille-Grethe”, som Andreas Otterstrøm og Laurits Holm, Rønne, gav

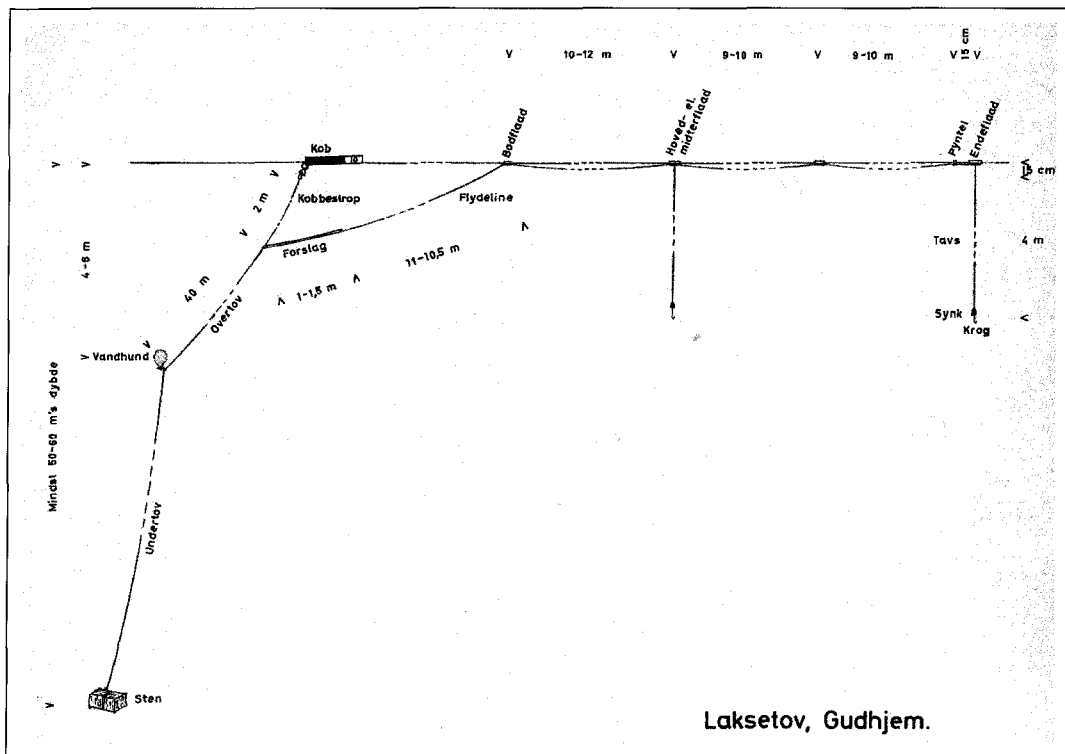
model til i sommeren 1907, da Otterstrøm var fiskerifoged og lavede praktisk-videnskabelige sildeundersøgelser. Om de lokale forskelle på dette særlige område skrev Otterstrøm i 1908:

”Bornholmske fiskere trækker deres garn på den måde, at de først samler overtællen i bugter og derefter trækker garnet op af vandet. Når sildene, efter at båden er kommet i havn, skal pilles af, kastes den sammenbugtede overtælle over enten 1) et rundholt, som er bundet fast i vandret stilling mellem mast og stag (f.eks. i Rønne) eller 2) det ene håndtag på f.eks. en trillebør, som står på en højere moleafsats (Svaneke) eller 3) en pind, som går vandret ud fra toppen af en lodret stående pæl (de fleste pladser). Efterhånden som silden pilles af garnene, trækkes disse over henholdsvis rundholtet, trillebørens håndtag eller pinden, hvilket slider meget på garnene”.

Otterstrøms pillebakke var forsynet med ruller, som garnene løb på, og stativet var anbragt over en opsamlingskasse til silden. Endelig var pillebakken forsynet med et lille tag, der beskyttede sildene mod solhede og regn²⁰⁾. I øvrigt slog pillebakker aldrig an på østlandet. Her klarede man sig f.eks. med en stang stukket i et hul i en klippe²¹⁾.

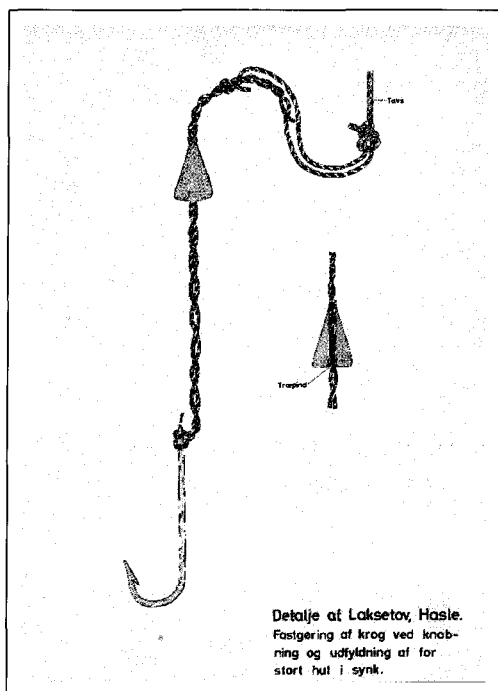
Laksefiskeriet

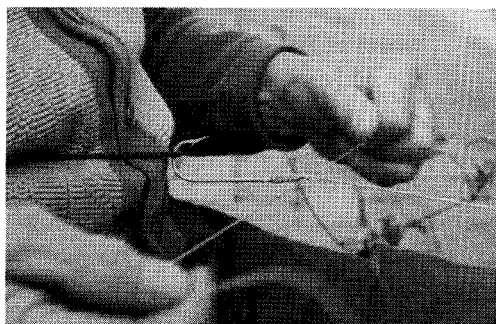
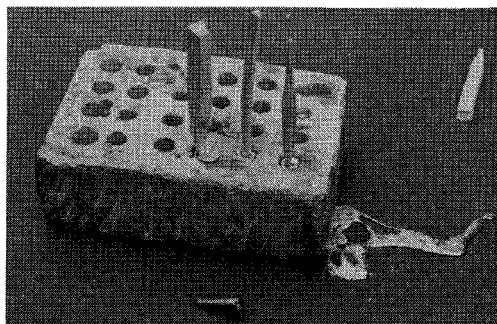
Det gamle udtryk ”Tålmodighedens urt gror i fiskerens have” var særlig anvendeligt på det bornholmske laksefiskeri, der kunne svinge utrolig meget fra år til år. I 1895 fangede de bornholmske fiskere f.eks. 5.203 stk. normallaks, i 1896 17.496 stk., i 1897 9.510 stk. I 1902 var man nede på en fangst af 1.708 laks af normal størrelse. Det blev ikke til mange laks for hvert enkelt fartøj, ofte kun 1-2 stykker pr rejse. I Foreningen til Fiskeriets Fremme på Bornholm og Christiansø var der ikke forståelse for, at de periodevis svingnin-

ger kunne være naturbetingede. De måtte skyldes overfiskeri.

På baggrund af de forholdsvis få laks, der skulle fanges for at gøre fiskeriet rentabelt, kan det ikke undre, at laksefiskeriet, ligesom sildefiskeriet, endnu omkring århundredskiftet var omgærdet med overtro. V. Skrydstrup, der skildrede det bornholmske laksefiskeri indgående i 1875, giver et eksempel: "Inden fiskerne kommer i havn, og ofte før de passerer en anden båds redskaber, gøres 4 indsnit på hvert gælleclåg, så at de danner et slags dobbeltkors. Denne sædvane, der aldrig forsømmes, er en rest af gammel overtro. Hvilke ulykker, der tænkes forebyggede ved disse snit, har jeg ikke kunnet få oplysning om, ingen synes at vide det, men, siger man, skade kan det i hvert tilfælde ikke, og man har vel også en tanke om, at de mulig kan gavne" ²²).

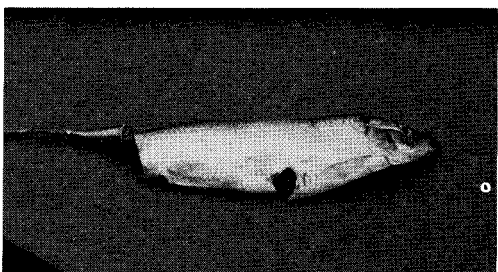
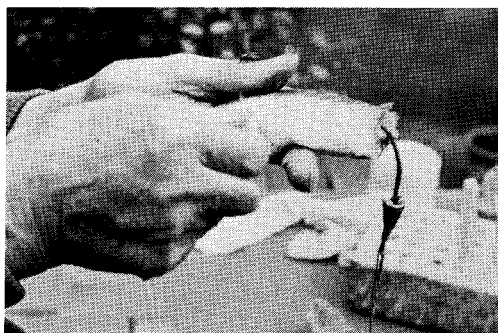

Situationer fra støbning af blysynk til anbringelse oven for laksekrogen.

Detalje af laksetov. Fastgørelse af krog ved viring, Rønne.

Krogens od og bue trækkes ud af silden, hvorefter opstikningen er gennemført.

Laksegarn og laksetov

Laksefiskeriet blev drevet med garn og med faststående "laksetov" eller "lakselænker". Laksegarnene vandt indpas ved Bornholm i midten af 1880'erne, efter at svenske fiskere havde vist vejen. Laksegarnene blev brugt i forårmånederne, hvor det kunne være vanskeligt at skaffe sild til agn på laksekrogene. Fisker I. P. Nielsen, Tårnbæk, der for sit skjulte samarbejde med formanden for Foreningen til Fiskeriets fremme på Bornholm og Christiansø er omtalt nærmere i kapitel 3, opholdt sig i 1891 på Bornholm og har herfra givet en kort beskrivelse af laksegarnene, som han sætter over for sildegarnene. Tårnbæk-fiskeren skriver bl.a.:

"Laksegarnene er 20 favne lange og bruges såvel med underlig som uden, men i begge tilfælde uden sten. Man bruger hanke ved overliget ligesom på manserne.

Parti fra Christiansø. Christiansø var udgangspunkt for et stort fiskeri efter laks, idet mange fiskere i vintertiden flyttede til øen fra Bornholm, ofte med familie, for at være tættere på de gode fiskepladser.

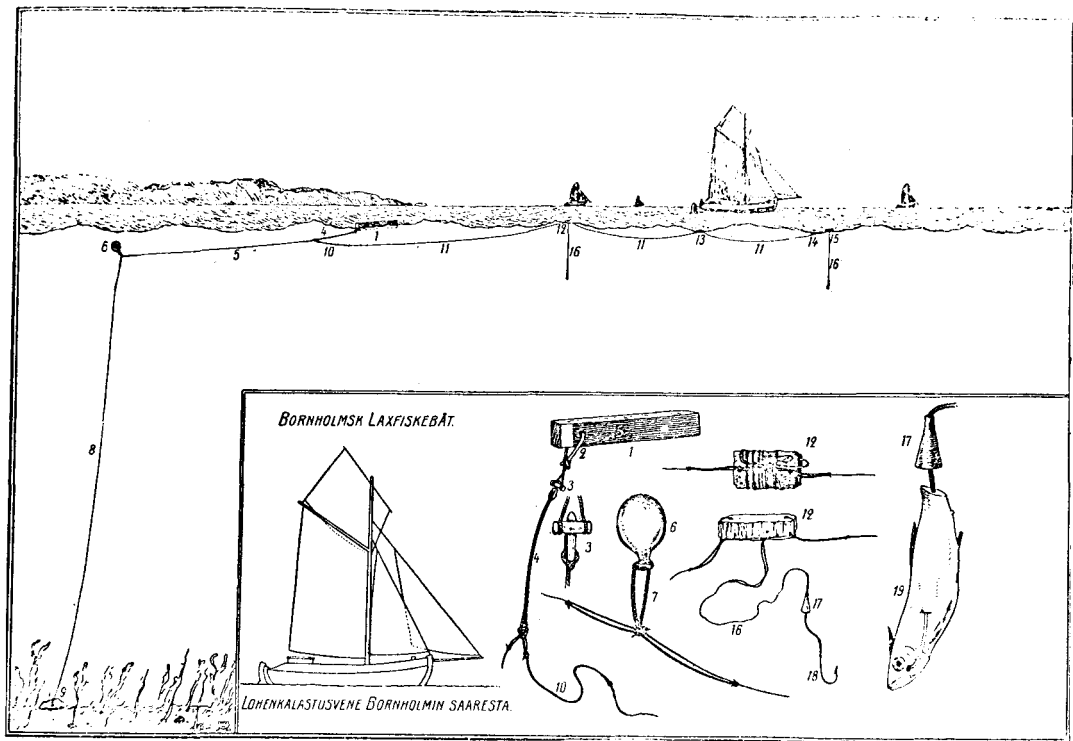
Maskerne er så store, at en laks under 10 pund kan gå igennem. Garnene egner sig altså bedre til de store laks, som giver kapitalen. Der var således en dag, jeg var i Rønne, 54 laks, alle fisket i garn, og den mindste, som fandtes i bunken, vejede 10 pd. Selvfølgelig var de svenske fiskere der også. Der var samme dag over 60 svenske fiskere i Rønne for at sælge laks”²³).

Laksefiskeriet var om noget et vinterfiskeri og stillede store krav til fiskerne. Det var da også til laksefiskeri, de første dæksbåde blev bygget i slutningen af 1860’erne, jævnfør kapitel 6. I 1870’erne og i de følgende årtier sejlede en del bornholmske fiskere til Christiansø, hvor de opholdt sig, ofte med kone og børn, i laksesæsonen. Det nedlagte citadel rummede bolig- og opholdsmuligheder, og fiskerne var tæt på redskaberne i havet.

Af det traditionelle laksefiskeri findes der en del ældre skildringer. Her er valgt en beskrivelse af Bornholms fiskerifoged, Andreas Otterstrøm, som blev bragt i et finsk fiskeritidsskrift i 1907:

Dæksbåden

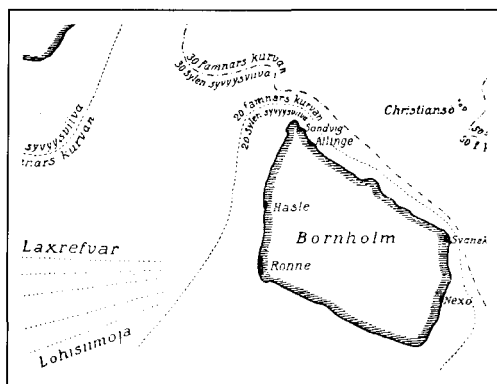
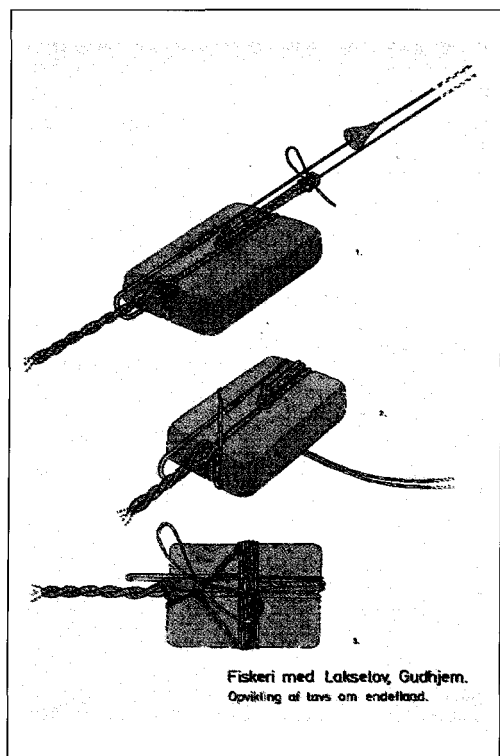
“Den båd, jeg befandt mig i, var af den sædvanlige type, som de bornholmske fiskere benytter til laksefiskeri om vinteren. Disse både har en drægtighed af ca. 8-10 tons. Længden er ca. 30-36 fod (10-12 meter). Det er dækkede både med lukaf agter, med lastrum til redskaber og fangst midtskibs bag masten og med rum til sejl og tovværk foran masten. De bærer alle en temmelig høj skanseklædning på omtrent en alen (ca. 60 cm). Riggen består af en mast, storsejl med gaffel, men uden bom, topsejl, fok og klyver til at sætte ud på en bevægelig bom. De beskrevne både er

gode søbåde, og det er denne egenskab, der er lagt mest vægt på ved deres bygning. Den korte og brede form gør dem vel skikkede til at vende og manøvrere rask og sikkert, hvilket er af stor betydning ved røgtningen af laksekrogene..."

I en vifte udefter

Otterstrøm fortsætter: "I en afstand af ca. 2 mil (8 kvartmil) fra land stod det første tov, og de andre fulgte derpå i tæt række-

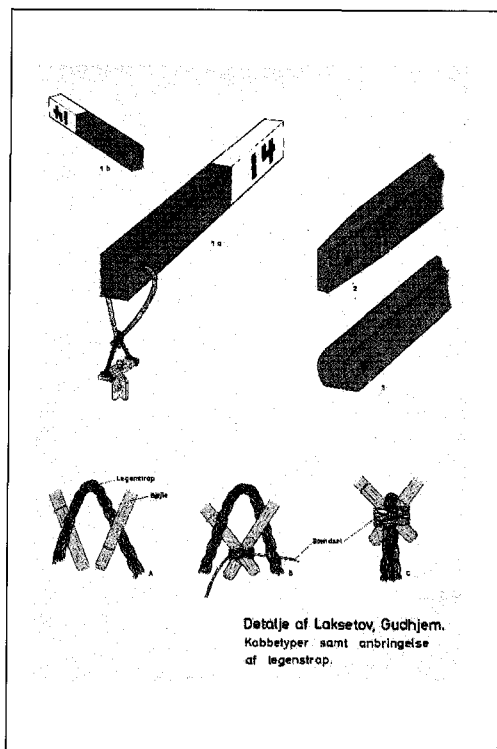

følge udad med en indbyrdes afstand af ca. 150 meter. Da der var 150 tov ialt, var det yderste således 5 mil fra Bornholms kyst, lige langt fra Rønne og Ystad.

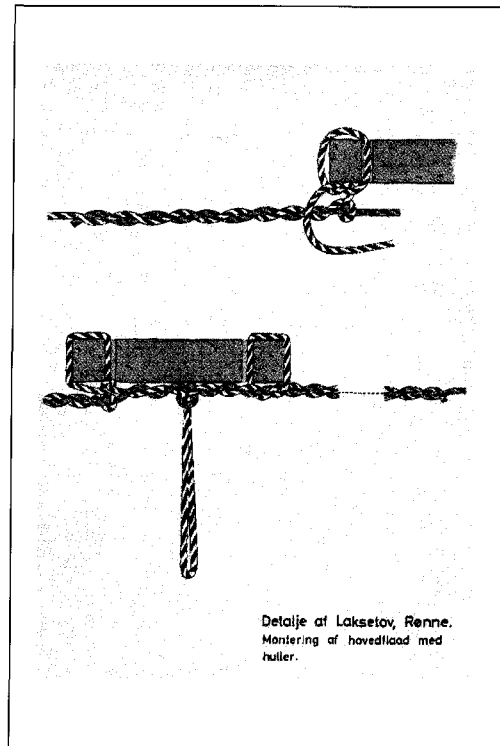
Tovene sættes ud om efteråret, helst på en klar dag med god vind, der gør det let at holde mærkerne i land. Hver båd holder sin kompasstreg, så at tovene spreder sig vifteformigt ud i søen. Deres plads ved Rønne i vinteren 1905-06 ses på vedføjede kort. Ved Rønne udsættes alle tovene på omtrent ens dybde, nemlig ca. 22-25 favne. Ved østsiden af Bornholm sættes de på indtil 40-50 favne vand.

Hvert tov er fastholdt til bunden ved en stor sten (9) og går herfra op til en luftfyldt glaskugle (6). Denne er anbragt så langt nede på tovet, at den holder sig ca. 2 favne under overfladen. Fra glaskuglen fortsætter tovet sig til en træklods, "kobben" (1), der flyder i overfladen og ved rød og hvid bemaling er gjort let synlig. Tovet fæstes ikke direkte til kobben, men til en sammenbundet vidje (2), der er stukket gennem et hul i kobbens ene ende. Desuden er der under kobben indskudt en "løber" (3), der skal hindre, at tovet snos, når kobben svajer for strømmen.

Til tovet er, lidt under kobben, fæstet en 24-36 favne lang line, "lænken" (11), der holdes i vandret stilling langs overfladen af tre korkflåd, "hovedflåddet" (12), "midterflåddet" (13) og "endeflåddet" (15), der er anbragt med lige stor indbyrdes afstand. Omtrent en halv fod inden for endeflåddet er der desuden et meget lille flåd, "hjelpeflåddet" (14), for at ikke tavsingen (16) med krogen (18) skal sno sig op over linen. Tavsingen er nemlig fæstet under endeflåddet. Den har en længde af 2 favne og bærer en stålkrog. Omtrent 4 tommer over krogen er der til tavsingen fastgjort et lille kegleformet blysynk (17). Krogen vires til tavsingen med sejl garn, der ligeledes vires om tavsingens nederste stykke indtil lidt

Detalje af Laksetov, Gudhjem.
Kobbetyper samt anbringelse
af legenrop.

Detalje af Laksetov, Rønne.
Montering af hovedflåddet med
huller.

over synket. Ofte ophænges endnu en krog på samme måde under hovedflåddet eller tillige under midterflåddet...

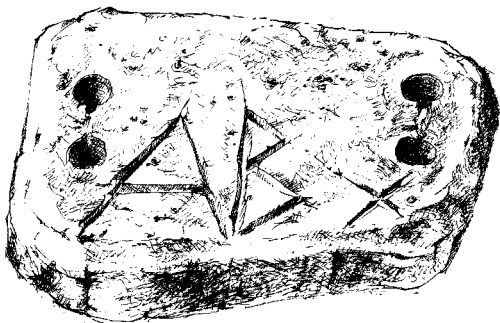
Før vi løb til den første lænke, havde vi lettet et sildegarn, der stod lige inden for den. Der er undertiden sild herude, og vi trængte til at forøge sildebeholdningen for at have nok til agn. Sildegarnet var imidlertid denne gang ganske "sort". Vi stod da udefter fra lænke til lænke, stadig spejdende efter kobberne. Disse stod jo på linje udefter, når de ikke var forrykket fra deres plads ved påsejling eller ved selve røgtningen. Undertiden manglede en kobbe, der var revet bort af en damper".

Arbejdsdeling

Andreas Otterstrøm beretter videre fra sin tur med Rønne-båden: "De tre mænd, der udgør bådens besætning, har fordelt rollerne således imellem sig, at den ene med en 4 alen lang, krog lignende hage står parat til at gribe linen i nærheden af et af flåddene for derpå at hale ind på den fri ende af linen og række krogen til sin kammerat. Denne har imidlertid gjort en sild i stand ved at skære halen af lidt inden for finneroden og ved at gøre et lille indsnit ved tarmåbningen for med et rask ryk at fjerne tarmen, der let trækkes ud gennem den frembragte åbning.

Silden holdes nu i den venstre, let krummede hånd med halen vendt mod finger-

Korkflåd.

spidserne. Krogen føres med højre hånd fra halen gennem silden langs ad skindet på venstre side, så at den kommer ud lidt foran midten. Idet nu silden drejes en halv omdrejning, sænkes krogens spids ind i dens hoved lidt under venstre øje. Det hele er et øjebliks sag. Er der gammel sild på, må den selvfølgelig først fjernes. Er der laks på - ja, så samler hele interessen sig om at få denne godt ind. En endnu levende laks farer vildt afsted, og der må fires og hales adskillige gange, før det lykkes at få laksen så nær, at den kan hugges med en krog. Oftest er laksen død, navnlig når det er flere dage siden krogene er eftersat...

Er der en stor laks på krogen, ses det på afstand derved, at kobben rejser sig lodret i vandet, trykket ned ved sin ene ende af den store vægt. Det giver nyt mod og en munter stemning, når en laks på 20-40 pd. kommer indenbords. Prisen er oftest 1,50 kr. pr. pd., så der bliver en god part til hver af de tre fiskere... ²¹⁾

Overgangen til brug af laksedrivkroge samt de bornholmske fiskeres laksefiskeri ved Nordnorge og Grønland skildres i kapitel 5.

Sløjegarn

Den bornholmske laks er ikke bornholmsk af fødsel, men af død. Laksen yngler ikke i de bornholmske vandløb. Det gør til gengæld havørreden og bækørreden. Sidstnævnte lever hele sit liv i åerne og bækene. Fiskeriet af ørred eller "smålags" ud for kysten eller åerne var først og fremmest allemandsfiskeri. Formanden for Foreningen til fremme af fiskeriet ved Bornholm og Christiansø konstaterede i 1884, at en del fiskere begyndte at anskaffe sig garn til fangst af små laks, da det store laksefiskeri tog af år for år. Han fortsætter: "Men de, der her under Bornholm er de egentlige fiskere efter smålags, er købmænd, landmænd, aftægtsmænd, kort sagt mænd, som ikke lever af fiskeri

Laksebåd og laksefangst i Søndre Bådehavn, Rønne, i begyndelsen af 1900-årene. Laksehandelen var koncentreret i Rønne. Foto: Kjøller.

alene. Det er netop det harmlige ved dette laksefiskeri, at det er mænd uden for faget, som driver det”²⁵).

En række bornholmske fiskere sendte i 1889 en trykt protest til Indenrigsministeriet, hvori de bad om at få ændret 1888-fiskerilovens bestemmelser vedr. afstandsbestemmelser for fiskeri ud for udløbet af åer og bække. Heri beskrives det særegne bornholmske ”sløjefiskeri” udførligt:

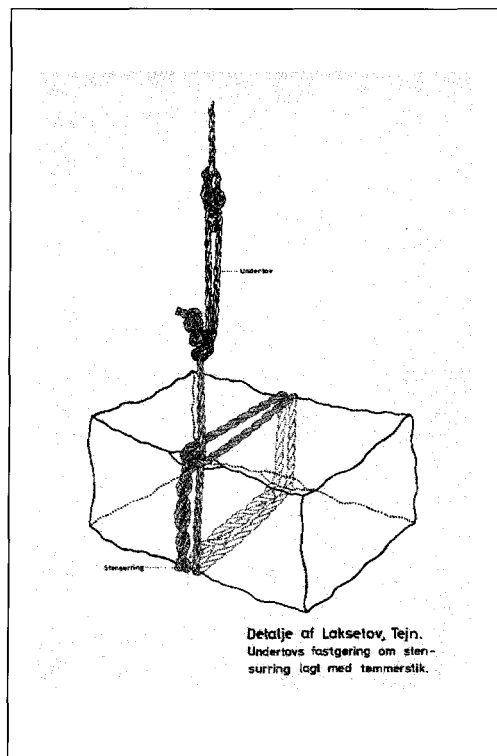
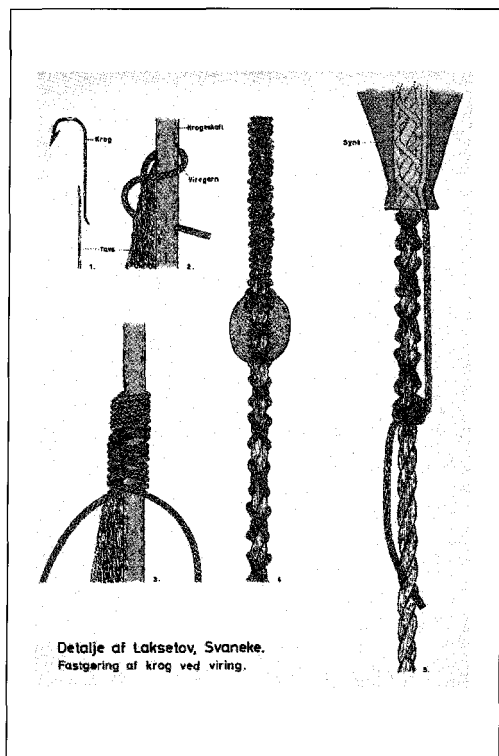
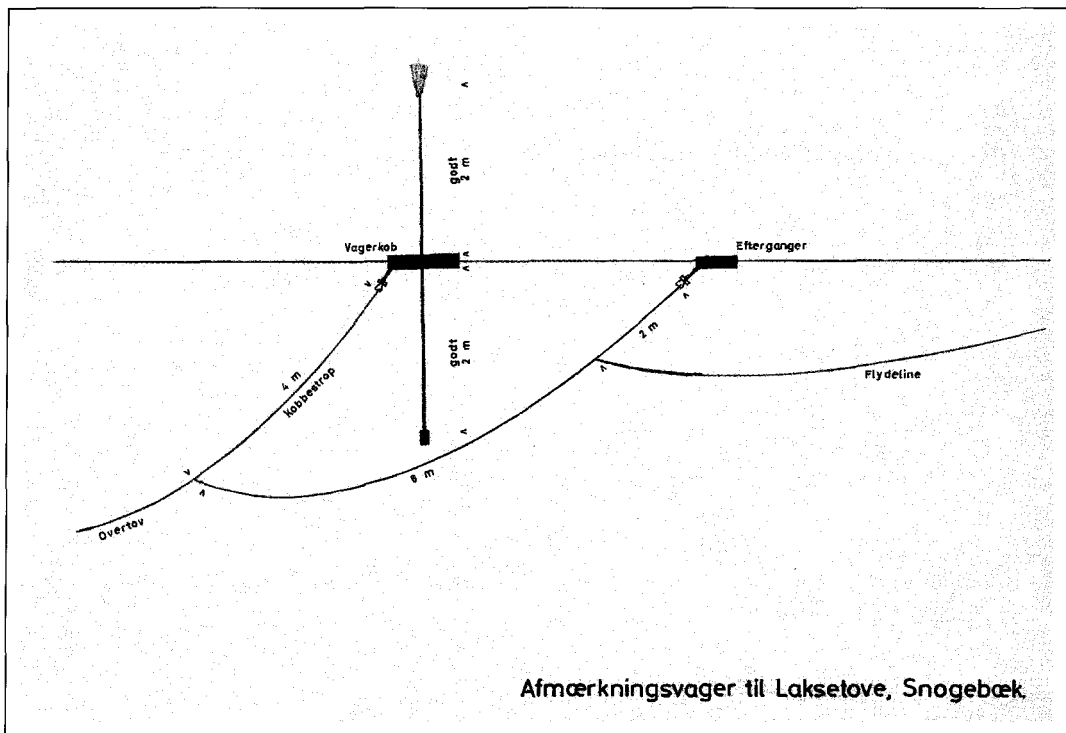
”Dette fiskeri drives og er altid blevet drevet for Bornholm på følgende måde, nemlig: Ørredgarn sættes langs med landet i en afstand fra dette af 10 til 15 favne - forskelligt efter vandets dybde - således, at garnene står på bund med disses underkant og i vandfladen med overkant. Når garnene er således udsatte med en længde af flere hundrede alen - efter fiskernes lej-

lighed og omstændighedernes beskaffenhed - begiver fiskeren sig med sin båd ind mellem garnene og land, så nær landet som muligt, hvor han da, dels med sine årer, plumpstang eller sten, og hvad han ellers kan afbenytte, søger at jage ørreder, der almindeligt står inde mellem klipper og rundsten på grundt vand, ud efter, hvorved disse fanges ved at løbe i garnene”²⁶).

Dygtige ”sløjere” kendte hver eneste bugt og vig på kysten, hvor ørreden gik ind. Bl.a. i Gudhjem og Melsted var der sløjere, der under 1. verdenskrig roede Bornholm rundt og sløjede, hvor forholdene egnede sig til det. En sådan barsk efterårstur kunne tage en god uges tid²⁷).

Andre specialmetoder

Andre brugte ”brejlffiskeri” efter ørred, når den gik op for at gyde om efteråret. Det fo-

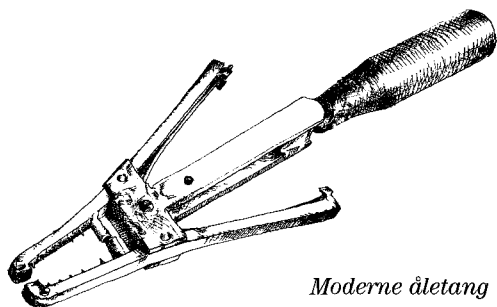
Billedet bærer påskriften "Der fiskes ål uden snøre". Betegnelsen dækker sandsynligvis et bornholmsk specialfiskeri, hvor fiskeren lister en krog neden om ålen, hvorefter den hives på land med et ryk i stagen.

regik om natten med kraftig vind, så ørreden var helt inde ved land. Efter et par kraftige søer skulle en af de to deltagere i fiskeriet anbringe brejlen i åbningen på en dæmning, så brejlen, der bestod af en træramme med en pose imellem kunne fange eventuelle ørreder ved vandets tilbageløb ²⁸⁾.

Til de øvrige specialmetoder hørte blusning samt brug af "ørredkrog". Redskabet var en tynd stage med et stykke stangjern, der endte i en krog. Når fiskeren mærkede, at der var en ørred imellem stenene, vendte han krogen, så den greb fat om ørreden, hvorefter han slyngede den på land.

Til ålefiskeri brugtes et lignende specialredskab, ålekrogen eller hukkerten. Det skete ved klipperne, og ofte sammen med anvendelse af en vandkikkert. Krogen li-

stedes neden om ålen, hvorefter fiskeren rykkede til, kraftigt og pludseligt. Endelig havde man åletejner, bundet af ene eller af ståltråd samt et redskab, der gik under navnet "åletang". Det bestod i sin ældste udformning af et par kæber på meterlange træarme, som klappedes sammen om ålen. Senere fik man kæber, der kunne udløses ved et snoretræk. Kæberne på den moderne åletang klapper automatisk sammen, når de kommer i kontakt med ålen.

Moderne åletang

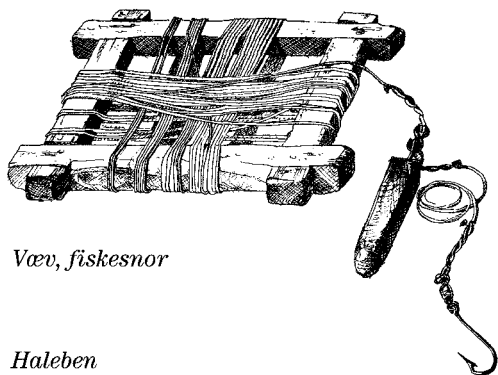

Torskefiskeri blev drevet af gammel og ung. Bemærk "rævene" med torskesnoren. Maddingen kunne f.eks. være sild.

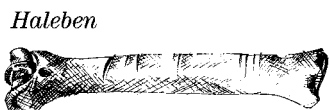
Torskefiskeri

Gode torskefangster betingede især i 1880'erne en livlig sejlads med levende torsk i torskekvaser mellem Bornholm og København som skildret i kapitel 10. Tor-

sken blev fanget på "fiskesnor", et ganske effektivt fiskeredskab svarende til en pilk. De bornholmske fiskere "trak fisk", idet betegnelsen "fisk" på bornholmsk dækker ordet torsk.

Væv, fiskesnor

Haleben

Fiskesnoren var et yderst simpelt redskab. Den bestod af en pilk og et tungt blylod på en lang snøre, der var viklet op på en træramme. Fiskesnoren blev ofte brugt nær kysten og som retrætefiskeri af ældre fiskere, der ikke længere kunne holde til den hårde indsats på havet. I mange tilfælde var fiskesnoren det første redskab, drengene som yngste generation traf bekendtskab med, når de fik lov til at komme med bedstefaderen på fiskeri.

Torsken blev endvidere allerede omkring århundredskiftet fanget i torskegarn, der stadig er et af de vigtigste redskaber til torskefiskeri.

3. STATSBEKYTTELSE OG SAMMENHOLD

De bornholmske fiskere organiserede sig i februar 1883, idet de mente, at de derigennem kunne varetage fiskernes tarv bedst. Fiskerne mente dog også, at en organisering var nødvendig, for at der derigennem kunne kanaliseres statspenge over i det bornholmske fiskeri. Sidstnævnte var dog nok en forkert kalkulation. I forhold til det meget store arbejde, der blev gjort, fik Bornholm en meget lille del i statsmidlerne til fiskeriforsøg og videreudvikling af fiskeriet. Man ville gerne have pengene, ja krævede dem næsten, men man ville også gerne selv bestemme og organisere forsøgsfiskeri. Det slap man i en række tilfælde dårligt ud af. Dommedagsprofetier fra Bornholm vedr. konkurrencen fra de svenske fiskere viste sig i længden at være uholdbare og svækkede troværdigheden.

Fiskeriforeningens formand, J. H. Stub, var yderst ihærdig, taktisk og politisk engageret, hvilket indadtil sandsynligvis var til fordel for de bornholmske fiskere, men udadtil dog næppe. Stub rendte sig mange staver i livet, specielt i sit forhold til Indenrigsministeriet og dets fiskerikonsulent. Med sin autoritære ledelsesform gjorde fiskeriforeningsformanden livet så surt for fiskerifoged Andreas Otterstrøm, der repræsenterede en ny tid inden for fiskeriet, at Otterstrøm rejste fra pladsen. Misforholdet til fiskerifogeden blev dog også Stubs endeligt efter 27 år i formandsstolen.

Utilfreds med København

I august 1880, næsten 2½ år før dannelsen af Foreningen til Fiskeriets Fremme på Bornholm og Christiansø, tilbød toldoppebørselkontrollør og redningsbestyrer for Bornholm m.v. siden 1873, J. H. Stub, Nexø, Indenrigsministeriet sin assistance som mellemmand imellem ministeriet og fiskerne på Bornholm. Stub skrev til ministeriet, at han hidtil havde afvist fiskernes anmodning om at støtte sig, "men i inde-

værende sommer er opfordringen til mig atter sket påny, og jeg har derfor igen taget sagen under fornyet overvejelse og er kommet til den anskuelse, at det muligt ikke var rigtigt at vedblive at skyde den fra mig"²⁹). Stub tilbød sin hjælp vederlagsfrit. Ministeriet værdigede ham ikke et svar.

Det, som i første omgang forenede de bornholmske fiskere, var en fælles følelse af afmagt, dels over for konkurrencen fra de svenske fiskere og dels over for myn-

Jørgen Hansen Stub (1835-1916), fiskeriforeningsformand, toldoppebørselskontrollør, bestyrer af det bornholmske og mønske redningsvæsen. Foto: Joh. Hansen.

Ilandbæring af fangst og redskaber på stranden ved Gudhjem i 1860. Egerne er med råsejl. Maleri af V. Fauverholdt. Bornholms Kunstmuseum.

dighederne i København. Den 10. februar 1881 samledes 300-400 fiskere i Nexø, hvor man besluttede, at 7 mand, heriblandt toldkontrollør Stub, skulle udfærdige en protestskrivelse til Indenrigsministeriet over forholdene. Nexø-opråbet, der fik form af en trykt henvendelse på 4 sider, var fiskernes bidrag til "en på de virkelige forhold begrundet fremstilling af fiskeriforholdene ved Bornholm" ³⁰).

Dygtiggørelse og bevidstliggørelse

I november 1882 var Stub der igen. Han havde siden begyndelsen af august måned bekostet indsamling af oplysninger om sildens opholdssted og dybde ved øen, idet han hver 8. dag lod resultaterne gengive i Bornholms Dagblad. Stub søgte derfor Indenrigsministeriet om en årlig understøttelse på 50 kr til dækning af sine meddelelser portoudgifter. Den 16. december 1882 meddelte ministeriet, at man måtte forudsætte, at det lille beløb kunne afholdes "af

de i fiskeriet på øen interesserede, der skulle have fordel af den pågældende foranstaltning". Stubs ansøgning kunne derfor ikke imødekommes.

To måneder senere, den 16. februar 1883, dannedes Foreningen til Fiskeriets Fremme på Bornholm og Christiansø ved et møde hos madam Koch i Gudhjem. Programerklæringen var indeholdt i mødeindkaldelsen: "Man har troet igennem en sådan forening at kunne støtte fiskeriet ved mulige tilskud fra statens side samt medlemskontingentet, som er bestemt til 1 kr om året" ³¹). Foreningens formål var "ved diskussionsmøder at drøfte spørgsmål af almindelig interesse på fiskeriets område samt i det hele taget at varetage fiskernes tarv".

Snart efter orienterede toldkontrollør Stub, der blev valgt til formand, Indenrigsministeriet om foreningen. Han skrev her,

at foreningens egentlige mål og opgave var at lade foretage forsøg med nye redskaber "samt at støtte foretagender, der kunne lede til, at nye fiskepladser længere nede i Østersøen blev undersøgte, hvorvidt det svarede bedre for sig at fiske dér end nærmere ved land" ³²). Forsøgene forestillede man sig finansieret gennem medlemskontingentet og ved "mulige tilskud fra statskassen og andre velgjørende stiftelser".

Mindre end et år efter søgte Stub om en personlig understøttelse på 500 kr til afholdelse af udgifter i forbindelse med rejser og foredragsvirksomhed. Stub var en tro højremand og blandede sin politiske holdning ind i næsten alting. I ansøgningen pointerede han, at understøttelsen passende kunne gives ham "i lighed med, hvad der ydes adjunkt Feddersen i Viborg for

hans virksomhed i fiskerisagen, som efter min mening dog mere ligner at rejse omkring og holde politiske taler imod fiskerilovforslaget, at det ikke skal blive til lov". Stubs ansøgning bærer en ministeriel blyantspåtegning: "NB. Landstingsmand fra Bornholm har været hos ministeren og interesseret sig stærkt for sagen (Højre valgpolitik)". Stub fik ikke held af sin fremgangsmåde.

Svenskere eller dyrtid

I sidste halvdel af 1800-årene var svenskerne de bornholmske fiskeres værste konkurrenter. De optog fiskepladserne på havet og liggepladserne i havnene og trykkede sildepriserne på Bornholm. Hertil kom, at de fremmede af og til under fiskeri med drivgarn beskadigede og fjernede de bornholmske fiskeres redskaber.

Fiskere trækker vod. Bornholmsk ege i baggrunden. Maleri af Peter Vilhelm Carl Kyhn (1819-1903). Bornholms Museum.

*Den svenske vragege "Gedna" fra Hällevik, Sölvesborg tolldistrikt, fotograferet i Rønne i 1870'erne.
Foto: C. Støckel.*

Protestmødet, der i februar 1881 samlede flere hundrede bornholmske fiskere i Nexø, var bl.a. rettet imod udtalelser, som regeringens fiskerikonsulent, H. V. Fiedler, havde fremført om det bornholmske fiskeri. Under en rejse til Bornholm i 1874 havde borgmester Markmann, Allinge, berettet, at byens fiskere forsømte deres sildefiskeri. Det var urentabelt, fordi svenskerne kastede store mængder sild på markedet og dermed trykkede priserne. Fiskerne ønskede forbud imod de svenske landinger. Landboerne og de øvrige byboere følte derimod, i følge fiskerikonsulenten, at de havde svenskerne "at takke for, at de fik den til deres forbrug nødvendige sild, ellers fik de ingen" ³³).

H.V. Fiedler beskrev samtidig stemningen i Gudhjem. Her turde de svenske fiskere ikke komme. De blev holdt ude af de

lokale beboere, så her havde man ikke brug for lovbeskyttelse.

I januar 1881 førtes der en længere pennefejde i pressen vedr. svenske og tyske fiskeres tilstedeværelse på dansk vand. I en artikel i det københavnske "Dagbladet" blev de svenske fiskere taget delvis i forsvaret. Heri hed det, at der kun i ringe grad kunne være tale om, at svenskerne gik vore egne fiskere i næringen: "Fra Bornholm drives der vel noget fiskeri, men øens meget store forbrug af sild tilfredsstilles for den allervæsentligste del af de svenske fiskere. De danske fiskere har nu, ganske vist i stedet for at tage konkurrencen op, flere gange klaget over svenskenes fiskeri" ³⁴). Denne udtalelse var ikke populær på Bornholm.

Mødet i Nexø resulterede i et opråb,

hvori påstanden om det dominerende svenske sildefiskeri blev tilbagevist. Ikke mere end ca. 23% af de samlede sildefangster ved Bornholm blev landet af svenske fiskere. Af totalfangsten på ca. 607.000 ol sild blev godt 50% anvendt til øens eget forbrug ³⁶⁾.

Man angreb H. V. Fiedler for udtalelser om, at der ikke trængtes til lovindgreb imod svenskerne, men nævnte ikke noget om, at fiskerikonsulentens beretning var 6½ år gammel, da den blev citeret.

Ret skal være ret

Kun et halvt år inden Nexø-mødet havde godt 100 fiskere i Nørre Herred protesteret imod svenskerne. De skrev bl.a.: "Det er ikke længere lejlighedsvis, når vinden er kontrær, at de svenske fiskere afsætter deres fangst her på øen. Nu drives fiskeriet her på den måde, at de svenske fiskere ankommer her i et meget stort antal medbringende deres koner og børn. De ankommer tidlig på sommeren, og deres ophold vedvarer i nogle måneder, i hvilken tid de

navnlig driver sildefiskeri under kysten her. Fangsten afsættes stadig her, og de betragter sig som fuldstændig hjemmehørende her i den tid, deres ophold varer..." ³⁶⁾.

Herudover klagede fiskerne over, at svenskerne i almindelighed ikke tog i betænkning at ødelægge bornholmernes redskaber, når de stod dem i vejen, eller når redskabernes tilstedeværelse tydede på sikker fangst. I øvrigt betalte de heller ikke afgifter, hverken til stat eller kommune eller til de havne, de benyttede.

Massesuggestion

Henvendelsen blev sendt til udtalelse hos herredsfogeden. Han havde en ganske anden mening end fiskerne: "Den omstændighed, at andragendet fremtræder som et masseandragende kan jeg ikke tillægge nogen videre betydning. Det viser kun et af de mange eksempler på, hvor let der er at få et andragende forsynet med en masse underskrifter, især når det berører ens interesser, og af samme grund ville det være

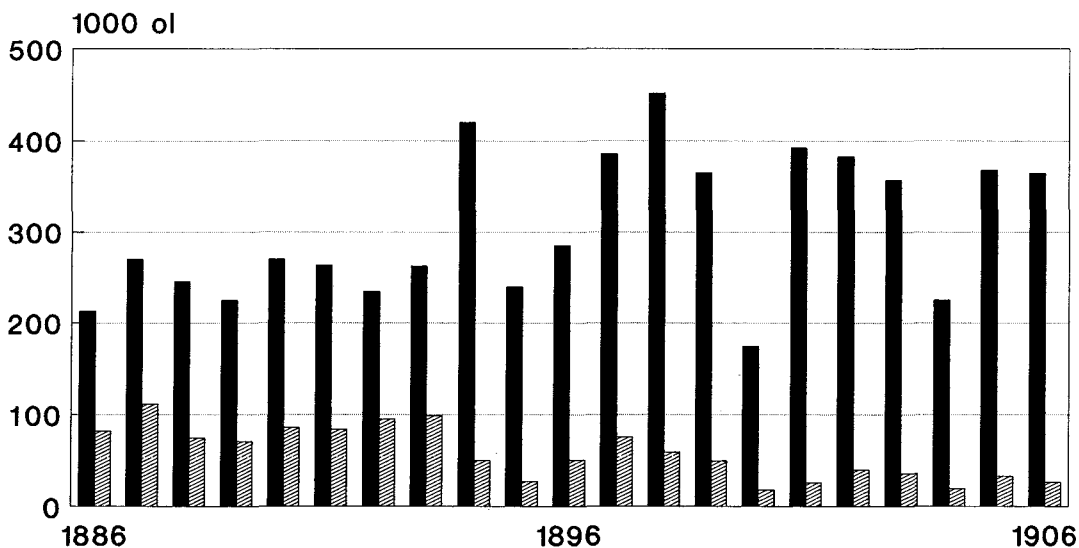

Illustration af forholdet imellem de bornholmske fiskeres sildelandinger (sort) og de svenske fiskeres sildelandinger (skraveret) i perioden 1886-1906.

Afpilning af sild i garn på Christiansø. Maleri af Adam Sophus Danneskjold-Samsøe 1913. På billedrammen er de portrætteredes navne indskåret: Albert Benneballe, Anine Benneballe, August Jensen, Kirstine Jensen, Lauritz Nørregaard, Sofie Nørregaard, Jørgen Bendsen, Karoline Bendsen.

overmåde let at skaffe et modandragende til veje forsynet med underskrifter af det overvejende flertal af land- og købstadboere, som ikke er fiskere”³⁷).

Herredsfogeden pointerede efter at have indhentet erklæringer fra toldkammerene, at svenskerne ikke drev fiskeri på dansk territorium, men på det åbne hav, og at de svarede havne- og brotakst af såvel både som fangst i de havne, de anløb. Toldkammeret i Hasle oplyste, at bådene be-

talte 32 øre i havnepenge ved henholdsvis ind- og udgående. Bropengene betaltes med 1/2 øre pr. ol fersk sild, der oversteg 10 ol pr. fartøj. 1 ol svarede til 80 stk. Toldforvalteren betegnede de danske fiskeres klager som udslag af “misundelse og brødnid”, og han pointerede, at havnene ville miste en ikke ringe indtægt, hvis svenskerlandingerne ophørte³⁸).

Det kunne undtagelsesvis hænde, at strøm eller storm drev de svenske fiskeres

garn inden for søterritoriet, hvorved de kunne gøre skade. Det var beklageligt for dem, det gik ud over, men måtte i øvrigt betragtes som hændelig skade. "Men når andragenderne drister sig til at fremkomme med den påstand, at de svenske fiskere i almindelighed ikke tager i betænkning at ødelægge vore, d.v.s. de bornholmske fiskeres, redskaber... da må jeg stemple denne påstand som åbenbar usand".

Jalousi og brødnid

Baggrunden mente herredsfogeden at kunne finde i følgende forhold: "Jeg må samstemme med toldkamrene i, at det foreliggende andragende nærmest har sin grund i jalousi og brødnid. De svenske fiskere er særdeles dygtige og ihærdige fi-

skere. At forbyde deres fiskeri og afsætningen på Bornholm ville ganske vist medføre, at de bornholmske fiskere kunne skrue priserne op for befolkningens hovednæring, og for så vidt, men også kun for så vidt, ville de bornholmske fiskere have gavn af et sådant forbud, men den øvrige befolkning, røgerierne og salterierne ville det komme til at gå ud over, og de ville utvivlsomt nedlægge en energisk protest imod et sligt forbud." Amtmanden tilsluttede sig og indstillede, at man ikke foretog sig noget skridt imod de svenske fiskere eller deres sildelandinger på Bornholm.

Konkurrencemomentet

C. F. Drechsel, den nye chef for fiskeriinspektionen, forestod i 1883 opsynet imel-

Sildelanding på Allinge havn 1897. Den forreste båd var oprindelig svensk. Faderen til Peter Pedersen, Allinge, der ses på billedet, sejlede i sin tid båden til Allinge, hvor han bosatte sig. Foto: Kjøller.

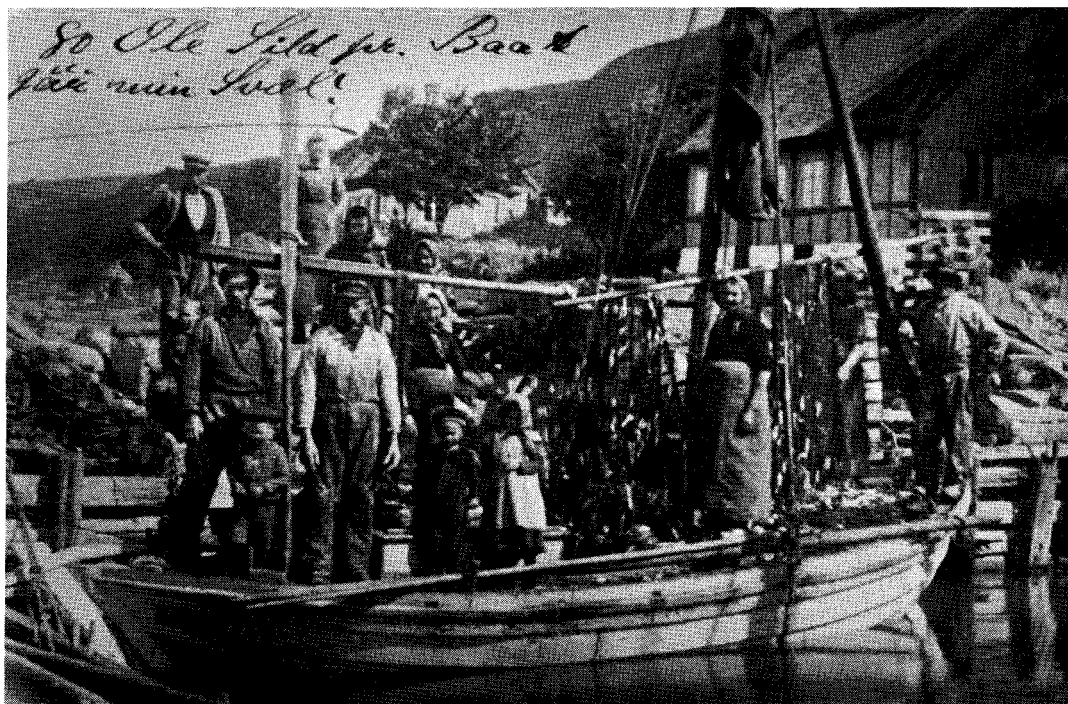
lem danske og svenske i Kattegat og Østersøen. Efter flere ophold på og ved Bornholm udtalte C. F. Drechsel i november 1883 i en rapport til Indenrigsministeriet: "Det er efter et gentaget ophold ved Bornholm fremdeles min mening, at grunden til de idelige stridigheder mellem svenske og bornholmske fiskere for en stor del ligger i misundelse fra disse sidstes side, thi svenskerne fisker i reglen bedre end bornholmerne, men på den anden side må det erkendes, at svenskerne ofte gør skade på bornholmernes redskaber, og selv om dette undertiden er uforkyndt, kunne de dog vise langt mere forsigtighed end de gør og navnlig bringe de redskaber, som de kommer i kollision med, i land i stedet for at kappe dem og lade dem gå".

Embedsmændene forklarede alting med brødnid og misundelse. Det var dog en no-

get letkøbt slutning. Dybest set var det dog nok ikke misundelse, men derimod ønsket om overlevelse, der drev de bornholmske fiskere og formede deres stillingtagen og handlinger.

Et kvalitetsspørgsmål

Gudhjem var i 1870'erne det betydeligste fiskerleje på Bornholm og vidste nok selv at holde de svenske fiskere borte. Peter Koch, der stammede fra Gudhjem, uddybede i 1944 baggrunden for modstanden imod de svenske fiskere. Maskestørrelserne i de svenske sildegarn var mindre end bornholmernes. Derved blev også de sild, de fangede, mindre. Samtidig var de svenske fangster normalt bløde og af dårligere kvalitet, fordi svenskerne p.g.a. mandskabsmangel, måtte bruge længere tid på at pille silden af garnene. De bornholmske fiskere regnede derfor normalt

De gode fangster og den sikre afsætning til den bornholmske befolkning fik mange svenske til at drive fiskeri med station på Bornholm i sildesæsonen. En stor del blev senere fastboende. Bemærk den svenske tilskrift på billedet. Foto fra Teglkås.

Gudhjem var i sidste halvdel af 1800-årene det største fiskerteje på Bornholm. Her stod Bornholms og Christiansøs Fiskeriforenings vugge, og her var fiskerne de første til at udvikle silderøgningen til egentlig industri. Foto: Myhre, ca. 1895.

svenskfanget sild for uegnet til røgning. Ikke desto mindre blev den blandet op med bornholmsk sild, når den skulle sælges i København. De svenske fiskere var højst uvelkomne med fisk i Gudhjem!

Gudhjem på Holmen

Peter Koch kunne fortælle, hvordan svenskerne så på Gudhjem og Gudhjem-fiskerne. Da han og et par andre fiskere nogle år senere havde anskaffet sig dæksbåd til laksefiskeri ved Christiansø, sejlede de gerne henad forårstid til Sverige for at købe sild, som de solgte på Bornholm eller i Tyskland. Silden var endnu ikke kommet ved Bornholm.

Mange steder fiskede svenskerne fortsat med deres gamle eger og åbne både. De

var derfor interesserede, når der kom en moderne dæksbåd til fiskertejet. Da Peter Koch første gang kom derover sagde de: "Det var en vakker båd, I har, hvor hører I hjemme?" Når vi så meddelte dem, at vi kom fra Gudhjem, kom der gerne en lidt mørk sky over deres ansigt, idet de sagde: "Ja så, Gudhjem, der har vi aldrig været". Senere kom vi der oftere, også i deres hjem, hvor mange af de gamle fiskere endnu levede, men de kunne aldrig rigtigt forstå, at vi hørte hjemme i Gudhjem. De sagde tit: "Vi tykkes, at I er de snyggeste pojkaner på hele Holmen"³⁹).

Men tilbage til spørgsmålet om svenskenes adgang til det bornholmske søteritorium. Fiskeriinspektionen, som skulle være ordensmagt på havet, havde ikke no-

get grundlag for at kunne håndhæve højhedsretten. Det fremgik nemlig af fartøjschefens instruks, i dette tilfælde løjtnant C. F. Drechsel, at det var tilladt fremmede fiskere at fiske på den del af det danske søterritorium, der kunne henregnes til det åbne hav. Det var i realiteten kun fiskeriet i de indre lukkede farvande, der var forment dem. De kunne i følge Drechsel gå ind til kysten af bl.a. Bornholm, Anholt og Læsø, uden at kanonbåden kunne vise dem bort! ⁴⁰⁾

Interne dokumenter

C. F. Drechsels konklusion vedr. det bornholmske fiskeri er indeholdt i fortrolige "Rapporter om svensk fiskeri i danske farvande" fra henholdsvis 1884 og 1885. Heri anfører Drechsel, at det kan synes rimeligt at opfylde bornholmernes ønske om at forbyde svensk sildefiskeri på dansk territorium, men at den egentlige grund til klagerne lå i den konkurrence, svenskerne påførte bornholmerne på afsætningsområdet. Så længe svenskerne havde afsætning, ville der være bornholmske klager. Et forbud imod svensk sildefiskeri på dansk territorium ville ikke gavne stort, da det hverken ville hindre eller mindske konkurrencen på afsætningsområdet.

Derimod burde det svenske laksefiskeri med drivgarn forbydes på dansk søterritorium, da det var til skade for laksefiskeriet med faststående redskaber. Alt i alt mente Drechsel, at der bedst kunne gives køb på den bornholmske fiskerigrænse i sildesæsonen fra begyndelsen af maj til september, såfremt der af hensyn til opretholdelsen af Øresundsfiskernes traditionelle fiskeri på svensk område måtte gives køb i forhandlingerne med svenskerne ⁴¹⁾.

Hemmelige forhandlinger

Drechsel var arkitekten bag fiskerioverenskomsten med Sverige, og det var hans holdninger, der blev lagt til grund for de interne forhandlinger med den svenske rege-

ring. De blev derfor ikke meddelt offentligheden.

De svenske forhandlere fastholdt, at de havde hævdt på sildefiskeriet ved Bornholm, også inden for fiskerigrænsen på 3 sømil. Drechsel fremhævede, at det svenske sildefiskeri fortrinsvis var blevet drevet uden for fiskerigrænsen i perioden maj-september, men at problemerne lå i det svenske fiskeri med laksedrivgarn - et fiskeri, som svenske fiskere først havde udstrakt til Bornholm i begyndelsen af 1880'erne, og som de derfor ikke havde sædvaneret til.

I maj 1886 fik chefen for fiskeriinspektionsskibet "Krieger" tilføjet følgende til sin instruks: "Der tilstedes svenske fiskere ligesom hidtil i månederne maj, juni, juli og august at drive sildefiskeri ved Bornholm, hvorimod det formenes dem at drive laksefiskeri" ⁴²⁾). Regeringen havde dermed ladet sædvaneretten og den svenskfangede sild til Bornholms forsyning få prioritet, hvorimod det forholdsvis ny svenske laksefiskeri inden for fiskerigrænsen var blevet stoppet.

Så hellere blive tyskere

Et af de sidste større slag for "bornholmsk vand for bornholmske fiskere" blev udkæmpet i 1895-96, da forslaget til overenskomst imellem Danmark og Sverige skulle behandles på tinge. Der er ingen tvivl om, at Stub var helt på det rene med hensyn til konsekvenserne af en vedtagelse af overenskomsten: "Dersom den bliver vedtaget som foreslået, så vil alle de bornholmske fiskere gå til grunde og komme på fattighuset eller ladegården" ⁴³⁾). Stub sendte straks følgende telegram til folketingsmand Blem, valgt på Bornholm: "Bort med svenskerne fra Bornholm og Christiansø. Skal begge øer eller deres territorium sælges, så lad os hellere blive tyskere. Er vore fiskere ikke bragte nok til bettelstaven endnu?"

Afpilningen af sild i garnene var fast morgenarbejde for fiskernes hustruer og børn m.v. De tog endvidere del i forarbejdet til silderøgningen eller gik omkring og solgte fisk. Hele husstanden var således direkte eller indirekte beskæftiget med fiskeriet. Svaneke havn.

Den menneskelige faktor

Forslaget blev i øvrigt vedtaget, uden at fiskerne derfor kom på ladegården. Tordenen fra Bornholm var ind imellem så kraftig, at den overdøvede alt andet og fik politikere og embedsmænd i København til at vende det døve øre til. Dommedagsprofetierne stod ikke til troende - de havde derfor ingen gennemslagskraft.

Stub var en overordentlig dygtig indpisker og organisator. Han kæmpede med næb og klør for det bornholmske fiskeri og roste sig selv for, som god organisationsmand, kun at kunne se fiskeriet med bornholmske øjne: "Det må vel være alle gode bornholmskes pligt at virke for vort eget fiskeris opkomst". Den menneskelige faktor - blindheden over for andre opfattelser end interessegruppens og ens egne - slører situationsforholdene. Den er den indre baggrund for al konflikt.

Tålmodige embedsmænd

Irritationen over strømmen af ansøgninger fra Bornholm, der væltede ud over ministeriets skriveborde eller over Stubs ofte meget pågående argumentationer, blev ikke udtrykt i ministeriets officielle svarskrivelser til Fiskeriforeningen, men fremgår af blyantstiltøjelser på originalansøgningerne eller af notater i Indenrigsministeriets arkiv. Endelig var flere af de lokale folketingsmænd, først og fremmest M. P. Blem, budbringere om stemningen i ministeriet, hvor han og andre udfoldede en større lobby virksomhed.

Fiskerikonsulent C. F. Drechsel, der ofte var skydeskive for Stubs angreb, holdt lav profil i skrivelserne til Bornholm, men strakte sig dog til at pointere, at hvad Stub og andre udtalte på møder og andetsteds var uforpligtende, hvorimod Drechsels udtalelser og anbefalinger over for ministe-

riet, var aldeles forpligtende. Som privatmand kunne Drechsel dog godt udtale sig. Privat indrykkede han således i 1894 en artikel i Dansk Fiskeriforenings Medlemsblad, idet han følte, at alt for mange udtalelser i den bornholmske sag havde været gentaget så ofte, at de burde gøres til genstand for kritik.

Heri fremhævede Drechsel bl.a., at fremtiden på fiskeriområdet ikke alene skulle ses med bornholmske øjne, men at det ville blive til ubodelig skade for dansk fiskeri, hvis en beslutning om dansk toldbeskyttelse medførte, at der i Tyskland blev lagt afgifter på fisk fra Danmark.

Drechsel fortsatte: "Vil man i det hele se uheldet på denne sag, så må man sige: Forholdene på Bornholm kunne ikke være afgørende over for Danmarks stilling til udlandet m.h.t. fiskeafsætning, thi hvad der i så henseende vil gavne Bornholm, d.v.s. bornholmske fiskere, vil i høj grad skade danske fiskere på andre steder..."

Hævdprincippet

Drechsel erindrede endvidere om, at svenkerne endnu i begyndelsen af 1880'erne havde lov til at gå helt ind til kysten overalt på territoriet. Tilladelsen havde været givet igennem adskillige menneskealdre, men "når et sådant fiskeri har været tolereret i så mange år, er det ikke så ganske let at få det hævet. Ikke desto mindre er der gjort det skridt til fordel for bornholmerne, at man har forbudt alt det fiskeri, laksefiskeri såvel som sildefiskeri, med stående redskab, der virkelig og i væsentlig grad kunne skade deres eget fiskeri... Der er altså, som her vist, gjort særdeles meget for Bornholm på dette område. At resultatet ikke desto mindre er misfornøjelse og klager, er beklageligt..."

Drechsel fortsatte: "Der findes næppe noget sted i landet, hvor der fra regeringens side er gjort så meget for fiskerne

som netop på Bornholm. De har fået havn på havn med nogle få kvartmils afstand fra hinanden... Ligeledes ville det være grumme rart, om man en gang imellem så noget mere gjort ved det private initiativ for Bornholms fiskerier, således som andre steder, f.eks. i Frederikshavn. Jeg kender folk dér, som ofrer mange tusinde kroner af deres egne penge for at få forbedringer i fiskeridriften, men så får de rigtignok også som regel noget godt ud deraf, og man hører sjældent andet end tilfredshed fra de kanter med, hvad der er gjort for dem fra regeringens og rigsdagens side"⁴⁴).

Politik

Det var ikke altid, at udtalelser med politisk indhold faldt i de rette hænder eller i god jord. I et privatbrev fra november 1885 til folketingsmand Dam, Åkirkeby, gav Arthur Feddersen, Viborg, medstifteren af Dansk Fiskeriselskab og højremanden J. Stub følgende ord med på vejen: "Det ville være heldigt, om bornholmerne ikke så udelukkende støtter Dansk Fiskeriselskab, d.v.s. det uforsonlige selskab og højres håndgæede folk. Hr. Stubs optræden på forskellig måde (også gennem pressen og med en uheldig agent (Vang) i Jylland har fremkaldt en stærk misstemning imod ham"⁴⁵). Stubs på en gang både åbne og taktiske udtalelser skaffede fiskeriformanden mange fjender i ministerierne og andetsteds.

Manglende tillid

Da det var staten, der sad på pengekassen, måtte Stub uvægerligt, uanset hvem han spændte for sin vogn, trække det korte strå. Stub var stærkt utilfreds med administrationen af de midler, som staten hvert år satte af til forsøgsfiskeri og fiskeriudvikling. Det kom så vidt, at staten i 1890 for en periode måtte dreje nøglen om for fiskeristøtte til Bornholm, da hverken Fiskeriforeningen eller fiskerne, der fik tildelt støtten, opfyldte de stillede krav og de givne

løfter om fyldestgørende rapportering af resultaterne af forsøgsfiskeri.

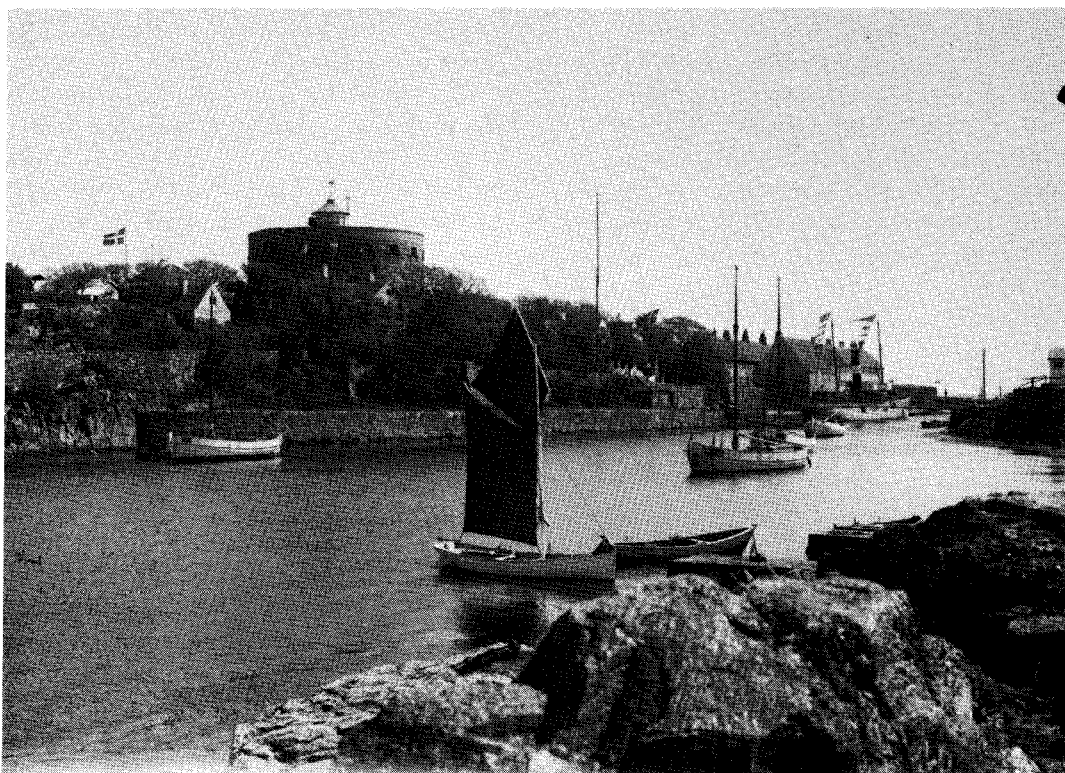
Selvrådigheden kom de bornholmske fiskere til skade bl.a. i 1901 og i de følgende år, da Fiskeriforeningen søgte ikke mindre end 6.160 kr. til 4 bornholmerfiskeres opledning af gode fiskepladser i Østersøen. Tilliden til, at fiskerne magtede så stor en opgave, var væk. Det ramte hårdt, da der i en nedgangsperiode virkelig blev brug for den.

Trods en mærkbar tilbagegang, specielt i det lønsomme laksefiskeri, fik Fiskeriforeningen i perioden 1901-05 fire afslag på dens ansøgning, også selvom beløbet efter det første afslag blev nedsat til godt halvdelen. Foreningen fik til sidst en bevilling

igennem på 2.500 kr, men måtte lide den tort, at Bornholms Amt ved dens nyansatte fiskerifoged Andreas Otterstrøm løb med pengene og kom til at udføre opgaven i stedet for Fiskeriforeningen.

Hård dom

Dommen over Fiskeriforeningen og fiskernes evne til selv at administrere og organisere forsøgsfiskeri var nådesløs. En kontorchef i Indenrigsministeriet sammenfattede i 1905 indvendingerne således: "Fiskerikonsulenten motiverer i det væsentlige sit standpunkt dermed, at der i årenes løb er givet ret rigelige understøttelser af ministeriet til det bornholmske fiskeri, at der aldrig er kommet noget resultat eller udbytte deraf, at de beretninger, der er kommet derfra, har været meget

Dæksbådene vandt hurtigt indpas til det krævende vinterfiskeri efter laks, der først og fremmest tog sit udgangspunkt i Christiansø. Her var tillige en velegnet naturhavn. Foto: Kjøller.

mangelfulde, at den slags forsøg og undersøgelser vanskeligt kan ledes udelukkende af fiskere, men at de derimod må foretages af Biologisk Station, eventuelt som led i de internationale havundersøgelser”⁴⁶⁾).

Efter en stagnation i silde- og laksefiskeriet omkring århundredskiftet stod Bornholms og Christiansøs fiskere med ryggen imod muren. De havde virkelig brug for statshjælp, men kunne ingen få. Politikere og administratorer af bevillinger til dansk fiskeri fik mange drøje hug fra Bornholm. Normalt forsvarede de sig dog med, at bornholmerne ikke kunne se situationen med landspolitiske øjne, og at fiskeriets fremtid og udviklingsmuligheder ensidigt lå i Nordsøen.

Politikerne måtte lægge øre til mange fordømmende gloser, i 1898 f.eks. disse: “Den bornholmske fisker er meget tålmodig, thi han tier og lider. Det eneste vore fiskere får at høre fra deres rigsdagsmand er: I har fået så meget til havne, så I må virkelig være tilfredse. Det er kedeligt, at stillingerne ikke kunne byttes om engang imellem, således at fiskerne blev rigsdagsmænd i nogle år og omvendt, thi det kunne let hænde, at piben så fik en anden lyd”⁴⁷⁾.

Eller denne fra “Peder” under rubrikken “Stemmer fra publikum” i Bornholms Avis 1902: “Flere fiskere har i de senere år ansøgt regeringen om hjælp til indsætning af motorer i såvel dæksbåde som halv-dæksbåde, men stadig fået afslag, hvad der synes ret løjerligt, thi man skulle tro, at Bornholm hørte til Danmark, og at rigsdagsmændene var valgte for at varetage øens interesser, men det er måske ikke tilfældet...”⁴⁸⁾.

I 1903 kom så svaret fra fiskeriets minister, landbrugsministeren. Han fremhævede som kommentar til bemærkninger fra folketingsmand Marcus Peter Blem fra Bornholms Amts 1. valgkreds, at man i åre-

nes løb havde sat mange penge til side på statsbudgettet til videreudlån til fiskere, men at der først for nylig havde været rift om pengene. Ministeren nævnte endvidere, at det var praktisk umuligt for ministeriet at bedømme hver enkelt fiskers kvalifikationer som lånsøger. Derfor havde man overladt det til kommunerne at garantere for fiskerilånene, idet man gik ud fra, at kommunerne kendte de lokale forhold, hvorunder fiskeren arbejdede. Ministeren erkendte, at afhængigheden af kommunernes velvilje kunne virke uheldig, og han erklærede sig villig til at se på andre muligheder, hvilket i øvrigt også skete. Fiskerne på Christiansø var de vanskeligst stillede i landet med hensyn til kommunegaranti. De havde ingen kommunalbestyrelse.

Fiskeriets omdømme

Spørgsmålet om lånefinansiering var af yderste vigtighed for Bornholm, hvis kommuner, i modsætning til f.eks. Esbjerg, var yderst påholdende med at yde lånegarantier til de lokale fiskere. I stedet for at forklare de manglende bevillinger til Bornholms fiskeri med politikernes og statsadministrationens generelt negative indstilling, skal misforholdet måske snarere søges i fiskeriets omdømme i de bornholmske by- og landkommunerne - eller i de bornholmske fiskeres vægring ved at søge disse garantier.

Dommen

Folketingsmand for Bornholms Amts 2. valgkreds, Ingvard Jensen, havde ønsket større retfærdighed i fordelingen af midler til udlån til fiskere og udtalte i Folketingsalen, at fiskerne i Esbjerg fik mange lån, hvorimod fiskerne i Gudhjem så godt som ingen kunne få. Landbrugsministeren forklarede herefter fordelingsprincipperne for lån til fiskeriet, og undsage i samme stund Bornholms muligheder for at modtage statsfinansiering til øens fiskeriudvikling:

Når de tunge motorbåde skulle på land, måtte alle mand i arbejde med at hale og støtte båden. Sli-skene blev smurt i grøn sæbe, så gled det hele lettere. Årsdale omkring 1920. Foto: H. P. Holm.

“Ministeriet har fulgt den fremgangs-måde ved bevillinger af disse lån, at ansøg-ninger om lån til fremme af havfiskeri og til forsøg med ny fiskemåder bevilges så vidt muligt, medens ansøgninger om lån til fartøjer eller redskaber til brug ved fiskeri, der er uden betydning for havfiskeriets ud-vikling, afslås, idet vi har ment derved bedst at gavne fiskeriets udvikling. Jeg vil derfor over for det ærede medlem for Bornholms Amts 2. valgkreds sige, at der ikke er taget hensyn til, om en fisker bor i Esbjerg eller i Gudhjem, der er taget rent saglige hensyn, som jeg her nærmere har forklaret”⁴⁹).

Taktiske manøvrer

Stub brugte, som det også senere skal vi- ses, en række taktiske manøvrer, hvor han dels fik andre til at fremføre bornholmske synspunkter, uden at taktikkens ophavs- mand blev røbet, og dels camouflerede

ideoplæggene på en sådan måde, at det for ikke-indviede kunne være svært at se, hvad der var tiltænkt som fordele for Bornholm, og hvad der var ligegyldigt for øen.

En af de store mærkesager, som Stub fik listet over i andre landsdeles lejr, var kam- pen for oprettelsen af en stilling for gros- serer August Ludt som statsansat dansk fi- skeriagent i Berlin. Det skete, da Fiskeri- foreningen i 1889 havde svært ved selv at komme videre med et forslag om ind- førelse af told på bl.a. svensklandet fisk. Stub fik Øresundsfiskerne, der også havde problemer med svenske sildelandinger, til at tage sig af både toldsagen og agentsa- gen. I spørgsmålet om fiskeriagent gik Stub dog tilsyneladende mere efter man- den end efter sagen. Stub havde allieret sig med en “forkert” mand. Sagen blev derfor aldrig gennemført.

Indenrigsministeriets arkiver viser, hvordan den ellers udmærkede ide om en fiskeriagent, der kunne fremme danske eksportinteresser i Tyskland, blev blokeret i centraladministrationen. Stub sørgede for, at grosserer August Ludt blev dirigent ved de såkaldte Tårbæk og Skovshoved møder, hvor svensker-problemerne blev behandlet. Stub skrev herefter på Tårbæk-udvalgets vegne en henvendelse til indenrigsministeren, hvor han gik så langt som til at nævne, at man havde en til fiskeriagentposten skikkelig person, nemlig August Ludt, der for tiden var ledig. Herefter opremsede han en hel folioside om Ludts interesse for fiskeriet og om hans øvrige merkantile interesser og erfaringer. I efteråret 1891 lod man - for statspenge - August Ludt forestå en række forsøg i Gudhjem med nedlægning af mager høstsild i olie m.v. Herefter var kassen lukket for Bornholm til at gå videre med lignende forsøg.

Det rene humbug

Da fiskerikonsulenten fik henvendelsen om fiskeriagenten til behandling, sendte han i december 1891 sine overvejelser direkte - og uden om journaliseringen - til Indenrigsministeriets departementschef Hørring. Heri skrev Drechsel bl.a.: "Det er som sagt muligt, at en meget dygtig og pålidelig mand, som er sproget mægtigt, vil kunne gøre nogen nytte i ganske enkelte retninger ved at rejse i Tyskland og formentlig i England, men således som den hele sag er anlagt nu, er den det rene humbug, og man vil også i andragender og deslige forgæves lede efter en bestemt plan for fiskeriagentens virksomhed" ⁵⁰).

Endelig skrev Drechsel en artikel, "Spørgsmålet "Fiskeriagent", til Dansk Fiskeriforenings Medlemsblad. Heri påviste han, at det ikke var det berlinske marked, men det nordtyske, først og fremmest røgerierne, der var det naturlige danske sildemarked, indtil sildene fra Bohuslen oversvømmede markedet sent på efter-

året. Og Drechsel fortsatte: "Laksen, den bornholmske, kan ikke konkurrere med den tyske laks. Vor afsætning af laks er fuldstændig forsvindende i sammenligning med de tyske producenters" ⁵¹).

10 eksemplarer af artiklen blev sammen med det ikke-journaliserede brev sendt til departementschef Hørring. Drechsel skrev heri: "Hensigten med artiklen er dels at påvise, at der for tiden ikke er brug for en fiskeriagent, navnlig ikke hr Ludt, dels at vise, at auktionsforliget ikke er fremkommet for at skaffe en enkelt mand en virksomhed, og jeg antager, at de oplysninger, som artiklen indeholder derom og den form, den er skrevet i, vil være velkommen for ministeren, som jo ikke har tid til at konferere om alle den slags detaljer" ⁵²).

Indædt irritation

Efter afholdelse af en række fiskerimøder, der alle mundede ud i et krav om "rent territorium" for bornholmske fiskere ⁵³), sendte Stub i januar 1896 en deputation fra Fiskeriforeningen til København for at forklare de bornholmske synspunkter over for politikere, organisationsfolk, embedsmænd og indenrigsminister. Deputationen blev behandlet godt overalt, men vendte rystet tilbage efter audiensen hos indenrigsminister H. E. Hørring.

Anker Holm, Rønne, skrev hjem og berettede, at ministeren, der ellers gik for at være en dannet og velopdraget mand, "lod udtryk komme frem i sin tale til os, som jeg aldrig har hørt og betvivler, at vi havde fået det at høre af en nok så uopdragen person, men måske den høje herre engang i tiden kan komme til det resultat, at det var ham, der står med skammen og ikke os som fattige fiskere, der stod og bad om en lille skærv" ⁵⁴).

Et chok for bornholmerne

For Peter Low var overraskelsen ikke mindre. Han skrev hjem og fortalte om udval-

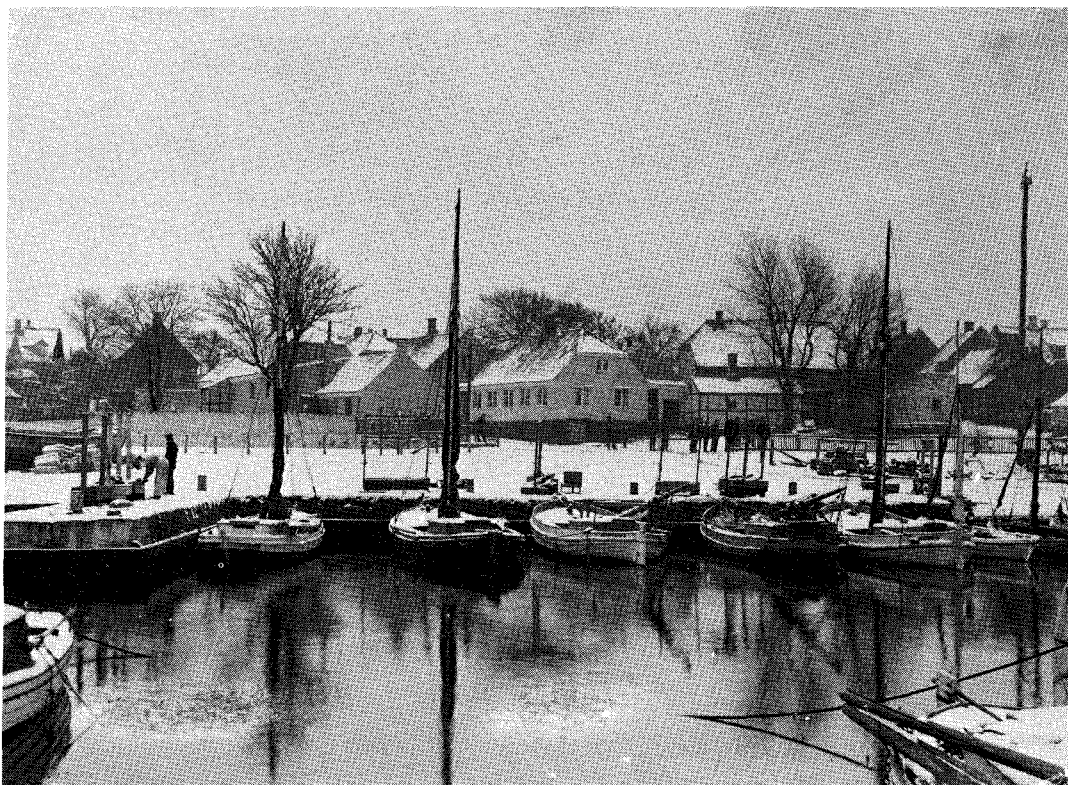
gets succes hos alle andre end ministeren: "Til vor store skuffelse var han ikke til at rokke, hvad det angik med søterritoriet. Han sagde, det er det gamle vrøvl, som bornholmerne altid kommer frem med, og han ville ikke have konventionen slået ihjel for en sådan ubetydelighed som søterritoriet under Bornholm, som ikke havde betydning, som bornholmerne vil, det skal have. Derimod var ministeren villig til i næringsloven at få indført bestemmelser, som kunne komme os til gode" ⁵⁵). Man kan forestille sig, at ministerens vredesudbrud var et udslag af mange års indestængt vrede over for de bornholmske forhandlers ubøjelighed.

Stormløb imod ministeriet

Op til vedtagelsen af fiskeriloven i 1888 forsøgte fiskerne et kraftigt stormløb imod

Indenrigsministeriet. En skrivelse blev udarbejdet og indsendt til ministeriet med et imponerende stort antal underskrifter fra Bornholm. Heri henstillede underskriverne bl.a., at fremmede fiskere kom til at betale næringsafgift, og at der blev optaget bestemmelser herom i fiskeriloven. Det var dog forgæves.

C. F. Drechsel, der i mellemtiden havde efterfulgt H. V. Fiedler som Indenrigsministeriets fiskerikonsulent, meddelte i et notat til ministeren, at en alt for uvenlig holdning til spørgsmålet om svenske fiskeres ret til sildefiskeriet ved Bornholm "næppe vil være hensigtsmæssig, så længe man andre steder i farvandene, som f.eks. i Sundet, har fællesfiskeri med svenskerne, thi uagtet fordelene ved dette måske for tiden nærmest er på deres side, er der intet til

Nørreås, Rønne, omkring 1915. Bådene er ændret, men husene ligger der næsten uforandrede.

hinder for, at det modsatte kan blive tilfældet, hvis sildefiskeriet som forhen trækker nærmere svensk kyst" ⁵⁶).

I debatten bragtes spørgsmålet om havneafgifter også på bane, men her måtte staten dog melde hus forbi. Det stod i bornholmernes egen magt at ændre forholdene. Havneafgifter fastsattes af kommunalbestyrelserne.

Bornholm fik ingen betydelige indrømmelser. Sildefiskeri med drivgarn forblev fælles for danske og svenske fiskere ved Bornholm og Christiansø fra 1. maj til 31. august. Endvidere var det inden for samme tidsrum tilladt bornholmerne at drive sildefiskeri ud for dele af den svenske kyst. Det benyttede man sig dog ikke af.

Ny taktik

Kampen for bornholmsk vand for bornholmske fiskere var ikke lykkedes. Fiskerne bombarderede Indenrigsministeriet med protester og underskriftsindsamlinger, men lige meget hjalp det. Fiskeriforeningen besluttede at skifte taktik: Den velskrivende fiskeriformand Stub ville nu støbe kuglerne, men lade Øresundsfiskerne skyde dem ud. Fisker I. P. Nielsen, Tårnbæk, blev udset til at være mellemmand.

Stub trak i trådene fra Bornholm, organiserede møderne og skrev de officielle breve og henvendelser til ministerierne. Han instruerede endvidere fisker Nielsen skriftligt forud for audienserne hos henholdsvis konsejlspræsident og finansminister J. B. S. Estrup og indenrigsminister H. P. Ingerslev og bad ham under hånden opklare spørgsmål af vital betydning for Bornholm. Formaningerne kunne lyde som denne fra 1890:

"Tal nu alvorligt med Ingerslev om sagen, når De nu kommer op til ham og gå ikke fra ham, før han har lovet at støtte de

betrængte fiskere. Spørg ham tillige om, hvorledes han stiller sig til agenterne i Tyskland og Østrig, særligt var det ønskeligt at få besked på, om han vil gøre forslag til Folketinget herom i denne samling. Skulle han spørge Dem, hvor han skal få folk fra til at overtage slige poster, så kan De ganske roligt henvise ham til grosserer Ludt som den, der både er sproget mægtigt og vistnok den eneste her i landet, der har et udstrakt bekendtskab til den tyske fiskehandel..." ⁵⁷).

Efter at alt andet var forsøgt for at stoppe svenskernes fiskesalg, var det målet, at alliancen med Sundfiskerne skulle resultere i et massivt pres fra disse, støttet af fiskere fra landets øvrige egne, for at der kunne blive lagt told på fisk fra udlandet. Ja, man havde oven i købet formuleret, hvad der kunne være en passende toldskat på de forskellige fiskearter. Den 24. november 1889 blev der holdt møde i Tårnbæk med udvalgte deltagere, hvorefter Stub formulerede skrivelsen, den såkaldte Tårnbæk-adresse.

Begrænset stemning for beskyttelsestold

For ikke at få den egentlige hensigt afdækket, blev forhandlingsoplægget udvidet og camoufleret med andre påtrængende fiskerispørgsmål. Stub gjorde dog regning uden vært. Der indløb skarpe protester fra nordsjællandske fiskere, der straks indså, at deres egen afsætning i bl.a. Hålsingborg ville komme i fare. De afsatte nemlig i modsætning til bornholmerne en stor del af deres fisk i Sverige. Danske fiskehandlere, der eksporterede fisk med jernbane gennem Jylland til Tyskland betegnede forslaget som galimatias. Politikerne var også imod beskyttelsestold.

En indsender til "Avisen" udtrykte modstanden klart: "Det ligger meget nær at antage, at så snart vi sætter en bom for al indførsel af fremmed fisk i form af en høj told,

Del af Nexø havn 1896. Småbådene er trukket på land. Pakhuset rummer i dag Nexø Museum. Foto: Kjøller.

vil Tyskland og Sverige straks følge eksemplet, hvorved vi altså udelukkes fra det fremmede marked til uvurderlig skade for hele det danske fiskeri”⁵⁸).

Da man så, hvorfra vinden blæste, vendte folkene bag Tårbæk-adressen om og erstattede ønsket om beskyttelsestold med ønsket om næringsskat. Det klingede bedre. Da fisker Nielsen i januar 1891 fik audiens hos indenrigsministeren medbragte han dette og andre ønsker. Han havde desuden en tidligere fremsendt adresse i ryggen, underskrevet af omkring 3.000 danske fiskere.

Realitetsbehandling

Det lykkedes i 1897 at få et andragende om told på fisk til behandling i landstingets toldudvalg. I. P. Nielsen, Tårbæk, hvis kolleger var meget skeptiske over for be-

stræbelserne på at få indført told, fik en kopi af ansøgningen fra Bornholm med opfordring til at fremsende en lignende. Stub var klar over, at hans fremfærd på de bornholmske fiskeres vegne ikke var populær i København. Han pointerede derfor over for Nielsen: “Jeg behøver vel næppe at tilføje, at vi herovre ønsker ikke, at det kommer frem, at det er os, der har opfordret Dem til at fremkomme med et sådant forslag, thi det kan skade sagen”⁵⁹). Uanset bestræbelserne på at sløre forholdet, havde indenrigsministeren dog længe kendt det bornholmske initiativ til Tårbæk-adressen. Det var blevet afsløret i et privatbrev fra en fisker, der meddelte ministeren sagens rette sammenhæng.

Stub piskede fortsat på, men kunne intet gøre. To gange i løbet af 1891 var I. P. Nielsen på Bornholm for på statskassens reg-

ning at indhente erfaringer om laksefiskeri og silderøgning. I de ellers udførlige beretninger nævnes Stub eller Fiskeriforeningen ikke med et ord. Man må heraf slutte, at alliancen imellem Stub og Nielsen skulle holdes hemmelig, men at de to naturligvis har haft kontakt om den fælles sag på Bornholm.

Tårbæk faldt endeligt fra

I december 1898 fik Stub brev fra I. P. Nielsen, Tårbæk, som på Stubs opfordring skulle henvende sig til landstingsmand Holger Petersen vedr. beskyttelse af fiskeriet. Nielsen skrev: "Jeg ser mig desværre ikke i stand til at efterkomme Deres ønsker i så henseende, thi efterhånden som de fleste fiskere i Tårbæk og Skovshoved mere og mere går over til det socialdemokratiske parti, stiller de sig afvisende over for kravet om beskyttelse som stridende mod socialdemokratiets program. Jeg kan derfor ikke tale på fiskernes vegne og beder Dem derfor om at være fritaget for dette hverv" ⁶⁰).

Hellere 10 år i tugthuset

Uanset de mange forslag om at fordrive svenskerne ved told- eller territorialfarvandsbeskyttelse fortsatte problemerne - og Bornholms fiskere tordnede. På et fiskerimøde i Almindingen den 6. juli 1890 gik det så varmt til, at en fisker, i følge J. Stub "stod op på talerstolen og erklærede, at vi måtte drive de svenske fiskere bort til næste år, thi han ville hellere være 10 år i tugthuset end 20 år i fattighuset" ⁶¹). At konkurrencen på afsætningsområdet var særdeles følelig for de bornholmske fiskere fremgår af, at gennemsnitsprisen pr ol sild gik ned fra 38 øre i 1889 til 31 øre i 1890. Gennemsnitsprisen i det øvrige land var i 1890 76 øre ⁶²).

Påvirkning af opinionen

På mange måder søgte Fiskeriforeningen at skabe en stemning imod svenskerne. "Dansk vand for danske fiskere" var i sin

tid blevet brugt effektivt imod engelske og tyske vod- og trawlfiskere, der kom tæt på de danske kyster. Konfrontationer med de udenlandske fiskere, der "tog" den danske fisk, udløste en stemningsbølge i befolkningen. En række velmenende mennesker uden for fiskernes egen kreds satte sig for at opbæjle det danske fiskeri, som man mente stod langt tilbage i forhold til udlandets. I 1884 stiftedes Foreningen til Fiskeriernes Fremme og Dansk Fiskeriselskab. Toldkontrollør og redningsbestyrer J. Stub, Nexø, var blandt initiativtagerne til Dansk Fiskeriselskab.

Slogan'et "Dansk vand for danske fiskere" havde ingen gennemslagskraft over for den ikke-fiskende del af den bornholmske befolkning, muligvis fordi man her igennem årtier havde været forsynet med sild af svenske fiskere. Det var først i 1860-70'erne, at bornholmernes eget fiskeri blev betydningsfuldt. Til de stedlige fiskeres fortrydelse havde ikke mindre end 30 svenske eger i 1858 station i Svaneke, så efterspørgslen og afsætningen for sildefangsterne må have været til stede ⁶³).

Uanset bornholmerfiskernes ekspansion stak den gamle opfattelse - at bornholmerne ikke selv kunne dække efterspørgslen - dybt i den bornholmske befolkning. Fordomme eller ej - det var den subjektive virkelighed, der talte og formede befolkningens indstilling og dagligdag.

Andreas Otterstrøm

De bornholmske fiskere var glade for deres førstemand, og det var først i 1905, efter at Stub havde været formand for Fiskeriforeningen i godt 22 år, at hans autoritære ledelsesform blev draget i tvivl. Manden, der vovede at tale Stub imod, var den nyansatte fiskerifoged for Bornholm, biologen Andreas Otterstrøm.

Problemerne med ulovligt svensk fiskeri havde i 1891 fået Rønne-fiskere til, med Fi-

skeriforeningens støtte, at ansøge Bornholms Amtsråd om ansættelse af en fiskerifoged med politimyndighed. Først i 1905 blev stillingen opslået. Med anbefaling fra den bornholmsk fødte fiskehandler H.P. Jensen, København, søgte Otterstrøm fiskerifogedstillingen og fik den.

Otterstrøm blev Stubs banemand. Stub så i forvejen meget skævt til autoriteter, specielt autoriteter uden for Bornholm. Dem han agtede allermindst, var dog videnskabsmænd fra Dansk Biologisk Station. Otterstrøm mødte ved sin ansættelse med et næsten færdigt forslag til fiskeriundersøgelser, der skulle godtgøre, hvilken vandtemperatur og andre forhold, der var bestemmende for sildens opholdssted i vandlagene. Projektet havde været Stubs

mærkesag siden 1882, men Otterstrøm løb af med pengene!

Stub og Otterstrøm kom næsten omgående på kollisionskurs. Foreningen ønskede kontrol med fiskerifogedens arbejde, men opnåede den aldrig. Otterstrøm arbejdede direkte under Bornholms Amt, og han skulle ikke på forhånd indhente accept i Fiskeriforeningen for, hvad han gjorde og sagde. I følge instruksen var han bl.a. pligtig til "at bistå enhver bornholmsk fisker, der henvender sig til ham angående fiskeredskaber og fiskemåder" med råd og vejledning⁶⁴).

Otterstrøm har sandsynligvis fra starten bestræbt sig på at holde afstand og uafhængighed til Fiskeriforeningen - et for-

Redskabshus og båd ved Røstad. Båden er SE 172 "Jonas", der tidligere blev benyttet som kadrejebåd. Årerne er forsynet med lister, der skulle beskytte mod slid. I forgrunden en "krabbe", som brugtes til forankring af sildegarn. Foto: Kjøller.

hold, der nødvendigvis også måtte få konsekvenser for samarbejdet imellem parterne.

Beskidte tricks

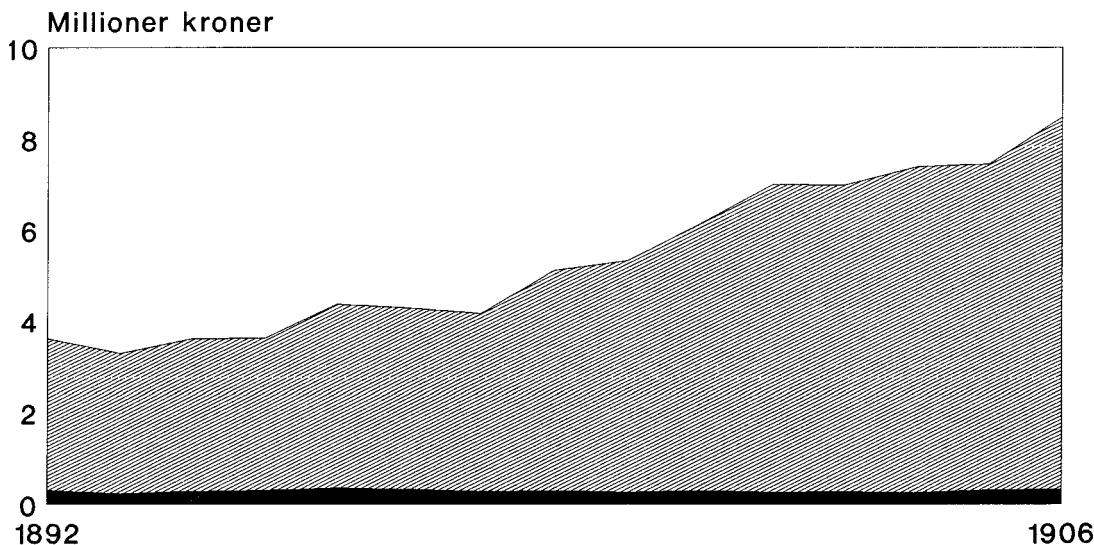
At Otterstrøm fra starten var uønsket af Fiskeriforeningen dokumenteres også af andre forhold: Da det blev kendt, at der blandt ansøgerne var et helt sikkert emne til pladsen, nemlig Otterstrøm, traf formand Stub aftale med et andet af bestyrelsens medlemmer, sagfører Carl Petersen, Rønne, om at denne skulle have stillingen som fiskerifoged. Da man så, hvor det bar hen med ansøgningerne, forsøgte de to at få resten af bestyrelsen til at gå med til at få Otterstrøms ansættelse forpurret. I det tilfælde ville bestyrelsesmedlemmet Petersen tilbyde at overtage pladsen uden løn, men imod en årlig kompensation på 800 kr til dækning af udgifter til bådleje og andet! ⁽⁶⁵⁾).

Ovennævnte forklarer måske også indholdet af et brev, som sagfører Carl Petersen skrev til Stub tre dage efter Otter-

strøms tiltrædelse: "Kære kontrollør. Nu er den ny foged i virksomhed og hans fortrølige er Laurits Holm, en af vore værste rovfiskere. At manden dog ikke henvender sig til Foreningen er ganske underligt. Men det er hans ubetingede pligt at gøre dette, når vi skal yde båd og medhjælp. Der var en mand, som havde sagt til ham, om han ikke skulle tale med kontrollør Stub, men hertil skal han have svaret, at ved lejlighed ville han nok hilse på ham, men lod forresten noget hånt om den sag" ⁽⁶⁶⁾).

Da Fiskeriforeningen få måneder efter tog kraftig afstand fra Otterstrøms fiskeriundersøgelsesplan og kritiserede amtet for ansættelsen, afbrød Otterstrøm helt forbindelsen til foreningen. Stubs reaktion var følgende: "Jeg er ligefrem glad ved, at fiskerifogeden så hurtigt har afbrudt forbindelsen med fiskeriforeningens bestyrelse, thi det vidner om, hvad han er for en person" ⁽⁶⁷⁾).

Et brev til Stub fra bestyrelsesmedlemmet Chr. Poulsen, Gudhjem, tyder på, at

Illustration af værdien af det bornholmske fiskeri (sort) i forhold til fiskeriet i det øvrige land inden for Skagen 1892-1906. Det ses, at værdiforøgelsen i det bornholmske fiskeri er lille, mens den er i kraftig stigning i resten af Østdanmark.

Mange fiskere havde en bibeskæftigelse som kadrejere, idet de drev handel med forbipasserende eller ankerliggende skibe. Der var oftest tale om naturalieøkonomi baseret på byttehandel. 5 af fiskerne på billedet, der er fra Vang, drev kadrejhandel. Nederst fra venstre: Hans Holm, Peter Thiesen, Jørn Holm, Niels Jensen, Hans Pedersen. Øverst fra venstre: Peter Jensen, Willy Kjølner, Christian Pedersen, Hans Møller, Hans Svart, Christian Svart og Jørgen Peter Svart. Foto ca. 1922.

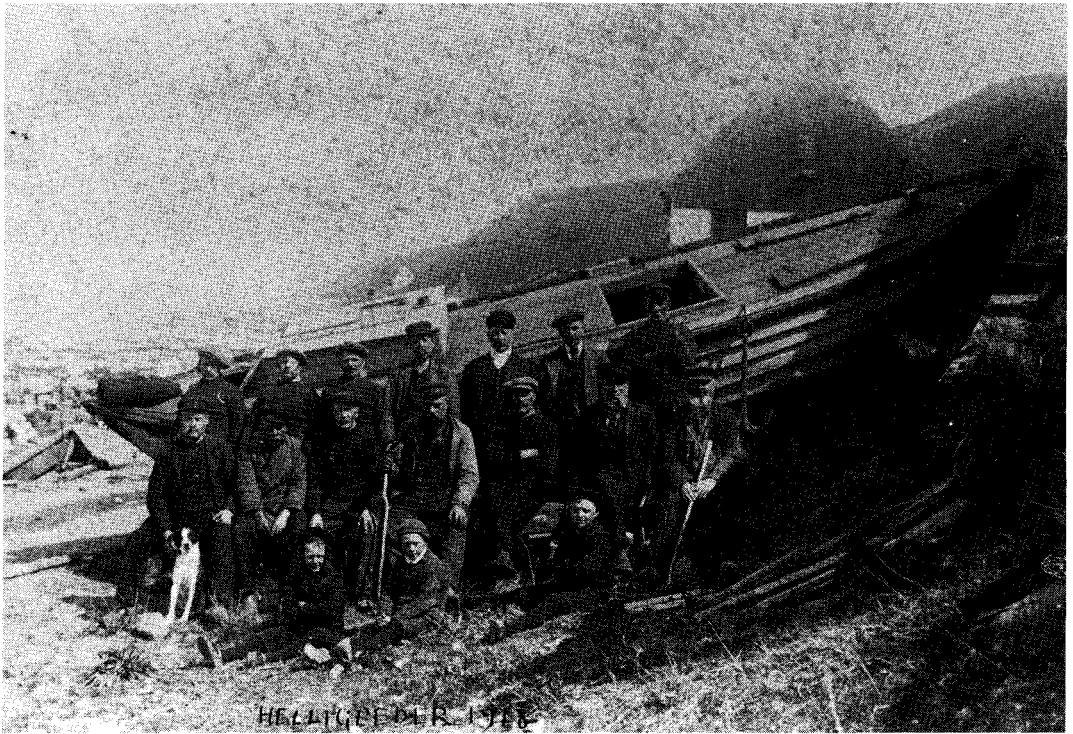
bestyrelsens behandling af fiskerifogeden ikke ligefrem var populær blandt de stedlige fiskere. Poulsen skrev den 1. april 1907, efter at Stub havde spurgt, om man kunne regne med Gudhjem-fiskernes støtte til kampen imod Otterstrøm: "Hvad det angår, om vi kan stole på Gudhjem fiskerne mod fiskerifogeden, da er jeg ikke ganske sikker på det. Her er ganske vist ingen særlig begejstring for fiskerifogeden, men det er her heller ikke for os, så stole for meget på dem skal vi ikke. Fiskerne her synes ikke om, at vi ikke kan forliges med ham, som vi i grunden skulle" ⁶⁸).

Sagførere og lignende

Stub foranledigede selv starten på opgøret imod sig. Som bestyrelsesmedlem i Dansk Fiskeriforening kritiserede Stub offentligt fiskeriforeningsformanden i Onsevig, der

havde foreslået, at fiskerne blev herre i eget hus, så de kunne få flertal i bestyrelsen. Stub mente ikke, "at fiskerne kunne have tid og kundskaber til at udføre alt det arbejde, der skal til for at fremme sagerne". I øvrigt argumenterede han i 1905 for ikke-fiskeres bestyrelsesdeltagelse med følgende bagatelliserende udtalelse: "Der er næppe nogen, der tænker på, at fiskerne er under formynderskab, fordi der er nogle mænd uden for fiskerbefolkningen, der søger at støtte dem under deres byrdefulde hverv ved at overtage et arbejde for dem, som de ellers selv skulle udføre" ⁶⁹).

I 1903 var den tidligere omtalte sagfører Petersen blevet indvalgt i Fiskeriforeningens bestyrelse efter en udtalelse om, at der skulle "vælges folk ind, som kunne

Fiskere fra Helligeder 1918.

skrive og tale for sig, selvom disse var uden for fiskerbefolkningen, da de fiskere, der sad i bestyrelsen intet kunne udrette, hvis folketingsmændene ikke støttede dem" ⁷⁰).

Stub satte en polemik og en bevægelse i gang blandt nye unge kræfter blandt fiskerne, der i 1907 førte til et systemskifte i Dansk Fiskeriforening, så foreningen fik en flertalsbestyrelse af fiskere. Få år efter blev dette også realiteten på Bornholm.

Systemskifte i Fiskeriforeningen

I 1908 blev der lavet et kup imod Stub. Det skete på Dansk Fiskeriforenings generalforsamling, hvor de bornholmske delegerede foreslog, at Stub ikke blev genvalgt til bestyrelsen, men at man valgte fisker Vilhelm Kristiansen, Svaneke. Forslagsstilleren var fisker Nikolai Jensen, Arnager, der begrundede sit forslag med, at Stub havde

modarbejdet andelssagen ved at ville have en mand ind i Fiskeriforeningens bestyrelse - en fiskehandler - som nødvendigvis måtte være modstander af andelsbevægelsen.

Redaktør Sundbo, Esbjerg, mente ikke, at fiskerne på Bornholm havde noget at takke Jørgen H. Stub for. "Hr Stub har anstrengt sig for at få en mand her over på generalforsamlingen, som ville anbefale ham, men der var ikke én, han kunne få til det" ⁷¹).

Andreas Otterstrøm, der fratrådte sin stilling på Bornholm i september 1907, men stadig var medlem af Fiskeriforeningen, tog også bladet for munden. Han frarådede at stemme på Stub: "De vil ikke få tak af nogen bornholmsk fisker, hvis De vælger Stub - jo, måske af én". Kristiansen blev valgt.

Stub indsendte kort efter en kraftig protest til Dansk Fiskeriforenings generalforsamling, hvori han hævdede, at han aldrig havde været modstander af andelssagen. Sidste del af Stubs redegørelse blev dog aldrig trykt i medlemsbladet. Heri skrev Stub bl.a.: "Sagen har en anden side. Det er socialismen, der nu holder sit indtog i Dansk Fiskeriforening og Bornholms Fiskeriforening. De, som kender forholdene, ved godt, at det er andre, som står bagved og støber kuglerne..." ⁷²⁾ Var dette tilfældet, må det konstateres, at Stub faldt for de samme metoder, som han selv benyttede, da han i begyndelsen 1890'erne søgte at kæmpe en beskyttelsestold igennem over for svenskerne.

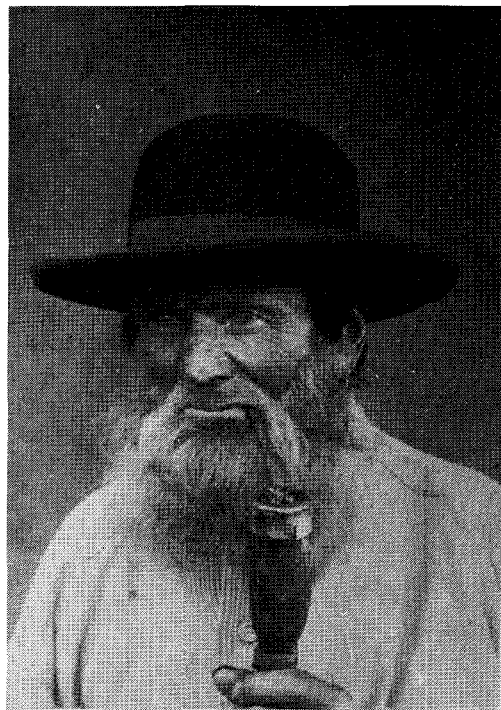
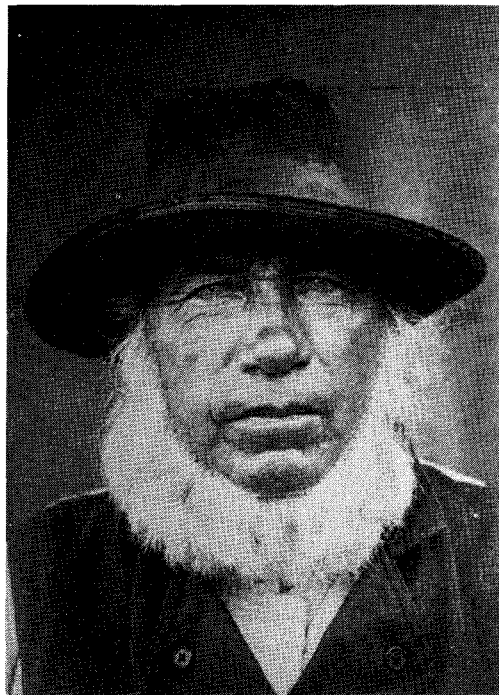
Nikolai Jensen kommenterede bl.a. Stubs forsvar således: "Når man ser hen til hr Stubs optræden over for hr Otterstrøm, som dog var den første, der rejste andelsbevægelsen her på øen, så forstår jeg dette således - og mange med mig - at modarbejder man den mand, der arbejder for sagen, og som forsøger at føre den ud i livet, ja så modarbejder man også sagen" ⁷³⁾.

Vilhelm Kristiansen blev valgt ind i Fiskeriforeningens bestyrelse i juni 1908, men den øvrige bestyrelse nægtede i første omgang at samarbejde med ham. Efter generalforsamlingen den 16. juli 1910 satte Stub dog for sidste gang sin underskrift i Fiskeriforeningens protokol, og Kristiansen overtog roret.

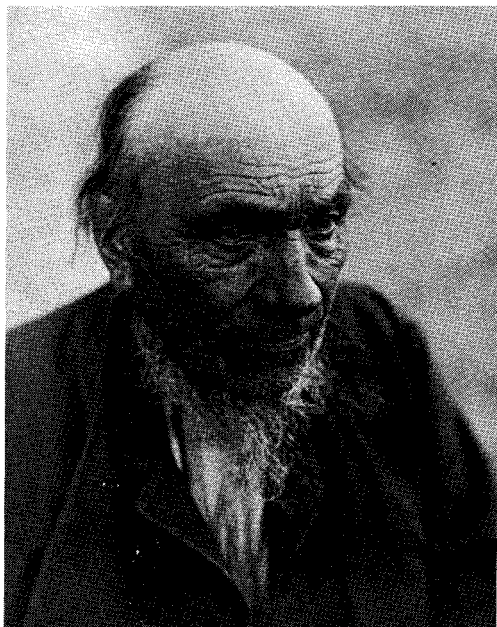
Svenskerne og det bornholmske samfund

Uanset den negative holdning, der udtryktes i protesterne imod de udenlandske fiskere, blev de indvandrede svenskere hurtigt en del af det bornholmske samfund.

Svenskerne havde i sin tid været de bornholmske fiskeres læremestre i brug af drivgarn til laksefiskeri. I 1873 fik Peder Espersen i Årsdale 200 kr af staten som

To gamle, vejrbidte fiskere fra Gudhjem iført filthatte, som var fiskernes yndlingshovedbeklædning. Foto: H. A. Holm.

Fisker Lars Møller, død 1898, Gudhjem.

hjælp til anskaffelse af laksedrivgarn. Et tilsvarende beløb bevilgedes Niels Ipsen m.fl. i Nexø i 1875. I 1885 bekræftede chefen for fiskeriinspektionsfartøjet "Hauch", at fiskeriet var slået an i begrænset omfang, og at enkelte af de mere velstående fiskere fra Rønne, Nexø og Snogebæk i de seneste par år havde anskaffet sig laksegarn af samme slags som svenskernes.

Svenskerne var klar over deres betydning. I 1886 tog de til genmæle i Bornholms Avis mod at blive kaldt forbrydere. Heri gjorde de opmærksom på, at Bornholms fiskere burde stå i taknemmelighedsgæld til dem: "Var det således ikke

svenske fiskere, der fra først af skaffede og forbedrede fiskeredskaberne for bornholmske fiskere? For ca. 20 år siden var der svenske fiskere i Rønne, hvor dengang ingen fandtes, som kunne binde et flydholt på et reb til garnet. Men så lærte de det - og når den gang en svensker fik 100 ol sild på båden, fik en Rønnefisker knapt 5 ol, af hvilken grund der, forinden vi tog station her, knapt kunne købes nogen sild, ialtfald langt fra tilstrækkeligt til forbruget. Rønne fiskerne er ingenlunde siden den tid blevet trætte af at hente redskab hos os og lade samme arbejde efter svensk metode. Til tak for alt dette, bliver vi imidlertid udsældte for forbrydere" ⁷⁴).

Hvorom alt er, forløb integrationen af de svenske fiskere roligt. Adskillige bosatte sig fast på Bornholm, medbragte familie fra Sverige eller giftede sig med bornholmske piger. En statistik over antallet af indvandrede svenske fiskere foreligger ikke. I 1888 vedtog man med mange års forsinkelse en fiskerilov, der gjaldt for hele landet. Herefter blev der stillet krav om, at udlændinge skulle have haft fast ophold i Danmark i to år, førend de måtte drive fiskeri efter samme rettigheder som de danske fiskere. Det hæmmede bosættelsen af nye svenske fiskere, men hindrede ikke svenskere, der var indvandret år tilbage, at tage fiskeriet op på lige vilkår med bornholmerne.

Da problemerne med svenskerne var ovre, fandt en række andre danske fiskere helt eller delvis et levebrød i laksefiskeriet og senere også i torskefiskeriet ved Bornholm. Denne periode behandles i kapitel 4.

4. SILDEN, LAKSEN OG RØDSPÆTTERNE

En af måderne, hvorpå det bornholmske fiskeri kunne konsolideres og udvikles, var at effektivisere og forbedre metoder og redskaber samt at aflure naturen dens hemmeligheder og udnytte dem til fiskerens fordel. Kunne man finde ud af, hvad der var bestemmende for sildens opholdssted i vandlagene, ville meget f.eks. være vundet for sildefiskeriet. En simpel "gradeflaske" kom på dette område til at spille en stor rolle. På grund af en række dårligt administrerede forsøgsprojekter i 1890'erne mistede Fiskeriforeningen anseelse i Indenrigsministeriet.

I 1920'rne udvikledes rødspættefiskeriet, og snurrevod og trawl vandt frem. I forening med silde- og laksefiskeriet blev 1930'rne og de efterfølgende årtier torskefiskeriets epoke. Fiskeriet med garn og kroge kunne dog vanskeligt forenes med fiskeri med slæbende redskaber og voldte mange problemer.

Meldesystem til sildefiskeriets forbedring

Helt tilbage til tiden før dannelsen af Fiskeriforeningen var det en af toldkontrolør Stubs kongstanker, at man ved hjælp af et systematisk og velfungerende meldesystem blandt fiskerne kunne få styr på sildens opholdssteder og foretrukne vandlag, så der herigennem kunne skabes udvikling for det bornholmske sildefiskeri. En meldetjeneste synes at have fungeret i nogle få måneder af 1882, hvorefter den ophørte, sandsynligvis på grund af mangel på midler til porto til fremsendelse af oplysningerne.

I 1883-84 indsendte fiskere fra Listed og Gudhjem ansøgninger om støtte til omlægning af vragsfiskeriet, d.v.s. fiskeriet med drivgarn. De ønskede dels at anvende dæksbåd, som det brugtes i Storebælt, og dels at afprøve engelske og tyske fiskeres fangstmetoder fra Nordsøen. Listed-fiskerne kom først og fik statstilskud. Andre

fulgte efter uden statstilskud. 4 fiskere fra Svaneke fiskede således sild med dæksbåd "Saga" i foråret 1884, hvor de trods ustadigt vejr og kun 40 nætters fiskeri fangede 1200 ol sild til en værdi af ca. 480 kr.⁷⁵⁾. Dæksbåd til sildefiskeri blev dog en enlig svale i denne omgang.

Krigsskib som fiskefartøj

Staten søgte gennem sine bevillinger til fiskeriets fremme at tilskynde fiskerne til at drive sildefiskeri uden for de vante tider og områder, først og fremmest i den nordlige og midterste del af Kattegat, hvor dette fiskeri var uopdyrket. Til de organiserede forsøg udnyttede man hverken Bæltfiskernes eller de bornholmske fiskeres erfaringer, men lod i høsten 1884 kanonbåden "Hauch" indrette som fiskefartøj samtidig med, at man firede sildegarn ud i en trosse fra flere fyrskibe og lod dem fiske i strømmen.

Fiskeriinspektionen ville forsøge sig med den hollandske metode med drivgarn, "som sænkes til en vis dybde og holdes oppe ved bøjer i overfladen af vandet med liner til det øverste lig af garnene". Resultaterne var ikke imponerende, og den hollandske metode fik aldrig fodfæste i Kattegat-fiskeriet. Det store problem var, hvilke dybder, der skulle benyttes til garnene, og det opgav man at finde ud af.

Man anbefalede dog, at fiskerne, ligesom fiskere ved Halsnæs havde gjort det, brød med de gamle traditioner og søgte silden længere nordpå i Kattegat: "Dette eksempel bør sikkert ikke alene efterfølges af vore sildefiskere i de sydlige farvande, men af alle, som ville drive sildefiskeri med tilstrækkelig fordel, og ligesom vort rødspættefiskeri har taget et stort opsving, efter at man har begyndt at søge fisken til søs, således vil sikkert også sildefiskeriet kunne udvikles betydeligt ved at søge silden, hvor man har størst udsigt til at fange den" ⁷⁶).

Til Kattegat

Den generelle opfordring blev grebet med kyshånd af bornholmske fiskere, men for sent. Inden brødrene Holm, Svaneke, sejlede deres dæksbåd "Saga" på en måneds fiskeri ved den tyske kyst, underskrev de i 1892 en ansøgning om støtte på 400 kr af statskassen til forsøgsfiskeri efter sild i Kattegat og Skagerrak. Begrundelse: Manglende afsætning på Bornholm p.g.a. konkurrence fra de svenske fiskere i sommermånederne. Svaneke-fiskerne anførte, at de ikke kunne tro andet, "end at der i Kattegat og Skagerrak må findes sild, når man kun har forstand på at slå sine garn ned til en dybde, hvor silden står. Hvis man her under Bornholm ikke satte garnene ned på en dybde, hvor silden stod, så ville man ikke fiske megen sild" ⁷⁷).

Ansøgningen blev ikke modtaget positivt af fiskerikonsulenten, der på baggrund af erfaringerne fra tidligere konstaterede, "at der ikke er mulighed for at drive lønnende sildefiskeri i Kattegat i sommermånederne, idet silden efter alt, hvad der foreligger, forekommer i alt for ringe mængde i Kattegat på denne årstid" ⁷⁸). Ansøgningen blev afslået.

Bornholm på tabskontoen

Inden afslaget blev meddelt, havde Indenrigsministeriet tabt henholdsvis 300 kr og

500 kr på bornholmske fiskeriforsøg, som bestyrelsen for Bornholms og Christiansø Fiskeriforening havde anbefalet på det kraftigste.

3 Nexø-fiskere havde i 1892 fået 300 kr til makrelfiskeri i Nordsøen og Kattegat, men forsøget havde været uden mindste resultat. Fiskerne ofrede kun 14 dage på sagen, hvoraf halvdelen brugtes på selve fiskeriet, der indbragte 34 stk. makrel. Det havde ikke umiddelbart været forudsat, at fiskerne indregnede sejltiden i forsøgsfiskeriet, eller at daglønnen pr fisker blev ansat til 5 kr. Fiskeriinspektionen betegnede forsøget som "planløst anlagt og dårligt udført" ⁷⁹).

Misbrug af statsmidler

Fiskerikonsulent C. F. Drechsel gav forsøgsfiskerne følgende skudsmål: "Da jeg ikke kender de pågældende fiskere, skal jeg ikke kunne sige, om dette dårlige resultat er begrundet i mangel på energi fra deres side, men at forsøgene ikke er fortsatte tilstrækkeligt længe ligger i hvert tilfælde i den fejlagtige opfattelse fra deres side, at det skal være nødvendigt, at hver fisker under slige forsøg beregner sig en dagløn af 5 kroner, foruden fri proviant, ejendomsret til de indkøbte redskaber, salt m.m. Dette er meget mere, end en fisker kan tjene ved sit almindelig fiskeri, og da forholdet snarere burde være det, at fiskerne for ydet statshjælp til anskaffelse af redskaber, proviant m.m. præsterede gratis, eller i hvert tilfælde billigt arbejde, forekommer det mig at ville være i orden, at der blev gjort opmærksom herpå for at forebygge slige misbrug af statstilskud for fremtiden" ⁸⁰).

Laks i Nordbotten

Det andet projekt drejede sig om forsøgsfiskeri efter laks i Nordbotten. Her havde ministeriet for at pointere, at der var tale om forsøgsfiskeri på idealistiske vilkår og ikke almindelig understøttelse til born-

holmske fiskere, bl.a. forlangt, at forsøgene skulle foretages i mindst 2 måneder. Ansøgeren var handelsagent og fiskehandler J. Chr. Kruse. Nexø. I Fiskeriforeningens anbefaling hed det bl.a.: "Til at følge med sig derop har han antaget 2 fiskere her af byen". Forudsætningerne kom kun på de færreste punkter til at holde stik, bl.a. blev Kruse hjemme og lejede i stedet folk til at bemane dæksbåden "Frithiof". Fiskerne vendte hjem med et udbytte på 5 laks efter at have været borte i 54 døgn.

Fiskerikonsulenten konkluderede følgende om lakseforsøget, der sammen med sildeforsøget i Kattegat skulle have anvist de øvrige bornholmske fiskere vejen til nye aflastende fiskerier i fremmede farvandsområder: De afholdte forsøg er lige så planløst udført som de hidtil fra Bornholm anstillede forsøg⁸¹).

Reprimande til Fiskeriforeningen

Ministeriet undlod ikke at meddele Fiskeriforeningen, at de forudsætninger, som foreningen havde opstillet i anbefalingerne, ikke var blevet overholdt, og at det især var på grund af anbefalingerne, at man havde bevilget støtten. Af konceptet til skrivelsen til Fiskeriforeningen fremgår imidlertid, at holdningen i Indenrigsministeriet var anderledes skarp, end angivet ovenfor. Følgende formulering var oprindelig tiltænkt:

"Ministeriet må efter det således foreliggende meget beklage, at Bornholms og Christiansøys Fiskeriforening har kunnet anbefale ydelsen af de ommeldte understøttelser uden i forvejen at have forvisset sig om, at disse ville blive godt og forsvarligt anvendte, idet udstedelsen af deslige anbefalinger kun kan svække den vægt, som ministeriet måtte ønske at kunne til-

"Dana", der var hjemmehørende i Snogebæk 1921-1959, sætter sildegarn. Båden blev bygget i 1921, og blev forlænget i 1941.

"Ota" af Snogebæk, bygget 1925, solgt til København 1965, sætter sildegarn.

lægge Foreningens udtalelser om bornholmske fiskeriforhold" ⁸²⁾).

1892 var i det hele taget et uheldigt år for tillidsforholdet imellem ministeriet og Fiskeriforeningen. Et nyt ankepunkt, som svækkede troværdigheden af Fiskeriforeningens udtalelser over for ministeriet, fremkom, efter at Fiskeriforeningen havde anbefalet en ansøgning fra to fiskere på Christiansø om statslån på 6.000 kr til anskaffelse af en kutter til torske- og flynderfiskeri i Østersøen.

Ministeriet måtte afvise ansøgningen efter at have indhentet oplysninger om ansøgerne. Fiskerikonsulent Drechsel forklarede: "Det forekommer mig at være en nødvendig betingelse for at kunne yde sådanne lån, at ansøgerne er særligt driftige og flinke mænd, men da der fra pålidelig kilde foreligger udtalelser om dem i modsat retning, må det formentlig være til-

strækkelig grund til at nægte den ansøgte understøttelse" ⁸³⁾).

Tillidsbruddet gavnede naturligvis ikke det i forvejen spændte forhold, der på dette tidspunkt herskede imellem Indenrigsministeriet og Fiskeriforeningen. Troværdighedsproblemet kan have været en af årsagerne til, at Indenrigsministeriet i de følgende år var ganske påholdende med statsbevillinger til udvikling af det bornholmske fiskeri. Dette forhold blev i øvrigt aldrig inddraget i diskussionerne, når Fiskeriforeningen følte sig uddraget statsstøtte til udvikling af det bornholmske fiskeri. At konkludere, som det er gjort, at centraladministrationens initiativ i disse år væsentligst bestod i at stoppe alle fiskeriinitiativer fra bornholmerne ⁸⁴⁾, er nok at skyde over målet. I forhold til Nordøfiskeriet blev fiskeriet i Østersøen ikke regnet for at være et oplagt mål for udviklingsstøtte. Udviklingsmulighederne lå ef-

ter statsadministrationens mening snarere i Nordsøen og var knyttet til store fartøjsenheder med udenlandsk forbillede. Ud fra denne målsætning var det bornholmske fiskeri dømt til at komme i klemme med udviklingsstøtte.

Dette hindrede imidlertid ikke, som det er vist, at der kunne gives statsstøtte til det bornholmske fiskeris overlevelse og aflastning på anden måde. Det var denne støtteform, der led skibbrud, da fiskerne viste sig at have anden opfattelse med hensyn til statsstøttet fiskeri end statsadministrationen, der nærrede mere idealistiske forestillinger med hensyn til forsøgsmidlernes brug.

Makrelfiskeri

I forbindelse med et stort makrelfiskeri i Skagerrak og Nordsøen, som blevet meget omtalt i fiskeriets fagtidsskrifter, søgte fisker Julius Jensen, Christiansø, i 1894 om et beløb på 150-200 kr til dækning af en del af udgifterne ved en tur til Nordsøen for at drive makrelfiskeri. Begrundelsen var også her, at de svenske fiskere overfyldte sildeområdet, så det var nødvendigt at søge nye udveje for fiskeriet. Fiskeriforeningen anbefalede, Julius Jensen fik afslag ⁸⁵).

Mange sild - ingen sild

I 1896 og de efterfølgende mange år søgte Fiskeriforeningen at få biologerne til at lave undersøgelser i Østersøen vedr. forekomsten af sild og rødspætter m.v. Ansøgningerne tolkedes dog i fagkredse nærmest som en antydning af, at biologerne ikke gjorde dagens gerning. Da det kom til stykket, forlangte J. H. Stub, at Fiskeriforeningen og de bornholmske fiskere både skulle organisere og udføre forsøgene. Biologerne ville selv.

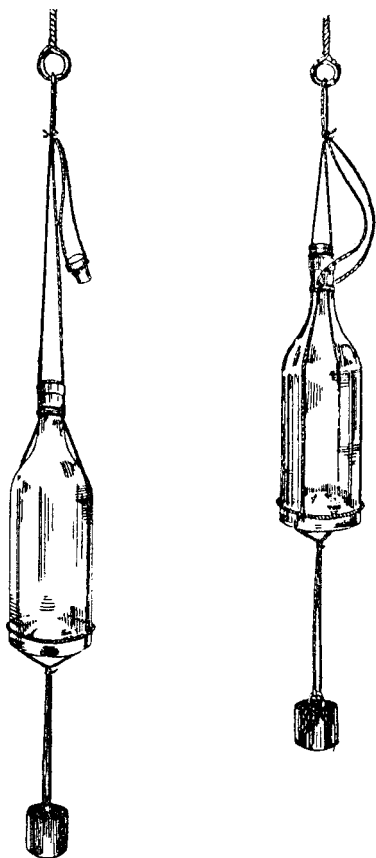
For sildefiskerne har det igennem århundreder været en gåde, hvilke forhold, der bestemte sildens opholdssted i vandlagene. Selv på den samme fiskeplads kunne

nogle fiskere fange mange sild, mens andre ikke fik en eneste. Der var ikke mindst derfor megen lykketro knyttet til sildefiskeriet. Blandt V. Hellesens og P. Fischer Jørgensens fiskerioptegnelser findes også en samtale fra 1962 med fisker Peter Jørgensen, Gudhjem. Det fremgår heraf, hvor få centimeter, der inden 1905 adskilte lykke og ikke-lykke i sildefiskeriet. Optegnelsen omhandler en tid, da det fortsat var uvist, hvilke forhold, der var afgørende for sildens valg af opholdssted i vandlagene.

Peter Jørgensen fortæller: "Vi var tre både, som blev derude, og vi lå heroppe ved Helligdommen. Der lå så den ene båd, det var Martin Lind og Ludvig Olsen, og de fiskede altid svineheldigt med sild. Så løb vi hen og snakkede med dem og spurgte, om der var noget. "Nej," sagde Martin Lind, "men jeg synes alligevel nede på 18 favne - der er et gran koldere, men alligevel for varmt. Jeg tror nu alligevel, vi vil prøve".

Så skulle vi jo også prøve, og vi satte, men der var ikke tanke til sild, ja måske fik vi så mange, at vi kunne stege... Da vi så kom hjem, og vi ikke havde nogen sild, skulle vi røgte vore åletæller... Så kom Martin Lind oppe fra Vester Bugt, og jeg sagde til Magnus Hansen - det var ham, som var med mig: "Hvad i alverden er det? Det ser ud, som han har båden fuld af sild. Hvor i alverden skulle han få den fra? vi havde jo slået samme slag, for han sagde, de kunne få deres liner 12 favne, og det kunne vi også.

Meget rigtigt, han havde i den øverste halve manse ikke en sild, men nede i var der garn, som havde op til tre kasser sild i den nederste halve manse. Så skulle vi til at måle hinandens liner, og det var halvstore karle... Så viste det sig, at deres liner var et stykke længere end vore, og det gjorde, at de fik en båd fuld af sild, og vi fik ikke noget. Så nøje kom det an" ⁸⁶).

Gradeflaske med korkprop henholdsvis monteret (til højre) og trukket op. Illustration i A. Otterstrøms artikel i Dansk Fiskeritidende 4.12.1905.

Gradeflasken

Andreas Otterstrøm startede sin karriere på Bornholm, netop som fiskerne i Rønne var optaget af at diskutere det gamle emne, som i lige grad optog fiskere og biologer, nemlig spørgsmålet om sildens opholdssteder i vandet og metoderne til at opdække dem. Man fremviste en flaske, en vandhenter, der forsynet med et lod kunne sænkes ned i en bestemt vanddybde, hvorefter fiskeren ved et forsigtigt ryk i snoren rev proppen af flasken, så vandet løb ind. Når flasken kom op, kunne vandtemperaturen måles med et termometer. Fiskerne skulle stræbe efter en vandtemperatur på 13 grader Celcius, da denne havde vist sig

at være sildens foretrukne opholdstemperatur.

Vandhenteren fik snart tilnavnet "grade-flasken". Den ny fiskerifoged, der havde tjenestested i Rønne, var levende optaget af den ny metode, der i 1905 endnu kun var udbredt blandt Rønne-fiskerne. Den 8. november 1905 skrev Andreas Otterstrøm en større artikel til Dansk Fiskeritidende og illustrerede den med tegninger af gradeflasken. Otterstrøm skrev bl.a.: "På mine ture til de andre bornholmske fiskerlejer har jeg imidlertid stedse under mine samtaler med fiskerne omtalt denne sag for at høre fiskernes mening om dens betydning. Overalt hørte jeg fiskerne, såvel yngre som ældre, udtale, at de fandt det højst sandsynligt, at man ved slige undersøgelser kan få i hvert fald nogle oplysninger om, i hvilken dybde silden bør søges. Der er derfor næppe tvivl om, at man til næste sommer ved alle bornholmske fiskerlejer vil forsøge at grade vandet"⁸⁷).

Fiskeri og videnskab

Med hjælp fra den svenske fiskeriinspektør Filip Trybom og fiskere og embedsmænd på Gotland og i Sydsverige fandt Otterstrøm frem til gradeflaskens historie. Den er et eksempel på, at fiskere sjældent sluger videnskabens frembringelser og kvalitetsmetoder rå, men gerne omformer dem efter eget hoved og egen pengepung. Vandhenteren var opfundet af den gotlandske fiskeritilsynsmand, dr. L. Kolmodin, der beskrev den på en fiskerikonference i 1891. Kolmodin havde fundet en sammenhæng imellem forekomsten af sildens føde og temperaturforholdene. Dyreplanktonen undgik de dybere, kolde vandlag, og holdt sig i reglen tæt over dem.

Dr. Kolmodins vandhenter, der var af metal, kunne rumme 3 liter vand, idet han forudsatte, at fiskerne skulle studere både temperaturen og dyreplanktonen. 7 apparater blev fordelt til fiskere på Gotland, li-

gesom Blekinge Läns Hushållningssällskap anskaffede sig vandhentere, der kunne udlånes til fiskere. Det varede dog ikke længe, førend de svenske fiskere indskrænkede sig til at bruge en lille flaske i stedet for en stor metalbeholder og at nøjes med at måle vandtemperaturen.

Hvem, der som den første indførte eller brugte gradeflasken på Bornholm, meldte Otterstrøm intet om. Om metodens vej fra videnskab til fiskeri gav han følgende afrundende kommentar: "Det er meget interessant at lægge mærke til, hvorledes doktor Kolmodins snilde opfindelse ganske langsomt er vandret fra Gotland mod syd og nu i sommer har nået Bornholm. Selve apparatet er under dets anvendelse i fiskeriet ændret til en ganske almindelig flaske, men princippet for undersøgelsen er det samme, som doktor Kolmodin fremsatte i foredraget i 1891. Muligvis vil metoden kunne forbedres gennem fornyede, planlagte undersøgelser, men selv i dens nuværende form er der ikke tvivl om, at den kan anvendes med fordel ved sildegarnsfiskeriet i Østersøen" ⁸⁸).

Fiskere eller biologer

Landbrugsministeriet, som i 1905 var fiskeriets fagministerium, havde i juli forespurgt Den danske biologiske Station, om biologerne kunne påtage sig fiskeriundersøgelserne ved Bornholm, da man ikke mente, at fiskerne burde have støtte til at organisere og gennemføre videnskabelige undersøgelser uden om biologerne. C.G. Johs. Petersen svarede på Den danske biologiske Stations vegne, at man hverken havde tid, både, materiel eller penge til at udføre opgaven, men at enhver bornholmsk fisker havde såvel både som redskaber, men blot manglede en "bestemt plan i eftersøgelsen".

Biologisk Station pegede på sin hidtidige assistent, cand. mag. Andreas Otterstrøm. Han havde netop "på grund af, at

han ikke har fået den gageforhøjelse, som jeg gentagne gange har foreslået ministeriet at give ham, modtaget pladsen på Bornholm som fiskerifoged" ⁸⁹). På denne måde kom Otterstrøm ind i arbejdet.

Otterstrøm havde sin projektbeskrivelse klar til Bornholms Amt den 30. september 1905. Heri pointerede han, at ca. 72% af fiskeriindtægterne i 1903 stammede fra sildefiskeriet, og at netop dette fiskeri var faldet dårligt ud de sidste år. Ikke mindst derfor burde der gøres en særlig indsats for at udvikle det. Og Otterstrøm fortsatte: "Med hensyn til valget af stedet, hvor garnene skal sættes og dybden, hvortil de skal sænkes, er fiskeren henvist til et

Villy Pedersen, SE 100 "Dan", med gradeflasken klar til nedsænkning. Foto fra 1950'erne.

skøn, som han oftest har dannet sig efter den foregående nats erfaringer. Forholdene forandrer sig imidlertid hyppigt, navnlig ved indtrædende vejrforandringer, og drivgarnsfiskeriet bliver som følge deraf en fortsat eksperimenteren så godt som hver eneste nat”.

Otterstrøm fortsætter: “Var det muligt hver aften, før fiskeriet tager sin begyndelse, at bestemme, hvor og navnlig i hvilken dybde sildene findes, ville fiskeriet vinde i sikkerhed og udbyttet ofte forøges. Man har i denne henseende her på Bornholm begyndt at tage ved lære af de svenske sildefiskere, der besøger øen. Disse benytte nogle primitive apparater til bestemmelse af temperaturen i forskellige dybder for på grundlag af de fundne temperaturer at bedømme, hvor dybt garnene skal sænkes” ⁹⁰⁾.

Otterstrøm anbefalede, at det lovede beløb fra ministeriet blev anvendt på en undersøgelse af sildens afhængighed af de hydrografiske forhold, idet Østersøens hydrografi skulle sammenholdes med fiskernes resultater af det praktiske fiskeri.

Fiskeriforeningens bestyrelse med formand Stub i spidsen søgte på alle måder at sabotere og mistænkeliggøre Otterstrøms fiskeriundersøgelser. Da bestyrelsens medlemmer var på sildefiskeri i Bælterne i oktober 1905, så Stub sig ikke i stand til at kommentere Otterstrøms projektplaner. Han kunne dog sige så meget, at de ikke ville blive tiltrådt af den samlede bestyrelse, “thi skal der ikke gøres mere for de 2.500 kr., som er os løftet til forsøg, så må vi bestemt tage afstand fra sagen til bedre tider kan oprinde for det bornholmske fiskeris fremme” ⁹¹⁾.

Amtsrådet tog ikke den “i en noget mærkelig form affattede skrivelse” for gode varer, og ministeriet samtykkede med følgende påtegning ud for amtsrådets be-

mærkning “ja unægtelig”. Amtmanden fandt det uheldigt, “om rent personlige og private forhold” kom til at træde hindrende i vejen for skridt, som sigtede til at ophjælpe fiskeriet ⁹²⁾.

Fiskeriforeningen ville omsætte bevilningen på 2500 kr. til 125 vandhentere, der i så tilfælde skulle uddeles til fiskerne. Biologisk Stations chef blev bedt om en udtalelse, men kunne ikke støtte Fiskeriforeningen, da vandhentere allerede var i brug blandt bornholmske fiskere og blot bestod af en stor flaske og et termometer til få kroner ialt, “line og blylod, som det haves i enhver fiskerbåd, fraregnet” ⁹³⁾.

I en anden skrivelse kommenterede Biologisk Stations chef fiskeriforeningsbestyrelsens vrangvilje: “Det forekommer mig imidlertid uheldigt, om de bornholmske fiskere skulle undgælde for denne bestyrelsens stilling, og jeg synes derfor, det ville være tilrådeligt, at den omhandlede bevilning blev stillet til amtsrådets disposition, således som amtmanden foreslår det” ⁹⁴⁾. Således blev det. Undersøgelserne udførtes i 1906 og 1907 med fiskerne Peter Koch, Gudhjem, og Laur. Holm, Rønne, som fiskerikyndige medhjælpere. Peter Koch stillede endvidere båd til rådighed det første år.

De bornholmske fiskere blev så hurtigt fortrolige med grade flasken og temperaturmålingen, at de på ingen måde behøvede afvente de videnskabelige resultater af Otterstrøms fiskeriundersøgelser. Offentliggørelsen heraf fandt først sted i 1910 ⁹⁵⁾. Otterstrøm havde da påbegyndt et andet livsværk, nemlig Fiskerhøjskolen i Kerteminde, senere Snoghøj.

Navigationslærer og sekretær i Fiskeriforeningen, P. K. V. Pedersen, der skrev foreningens 50-års jubilæumsskrift i 1933, karakteriserede Otterstrøm som en “ærlig, retlinet, venlig personlighed, der snart

skulle få små menneskers ondskab at føle". Han blev modtaget "med uvilje af fiskernes ledende folk, mistænkeliggjort og bagvasket af misundere", men vandt sig hurtigt venner blandt fiskerne. Snart stod bestyrelsen delt og isoleret i dens "ondskabsfulde, grimme, lyssky snigløbskampagne", anført af bestyrelsesformanden og sagføreren ⁹⁶⁾.

Vandlopper og sild

1931 blev et katastrofalt dårligt år for de bornholmske fiskere. Sildefangsterne faldt fra 2,8 mill kg i 1930 til 1,5 mill kg i 1931. Priserne faldt tilsvarende. Først i 1934 var silde landingerne igen normale. Dansk Biologisk Stations chef, dr. Blegvad, sejlede til Rønne. Ved ankomsten fremviste han sildens vigtigste føde - vandlopper i et glas - og forklarede på samme måde som Otter-

strøm i sin tid havde gjort det om de magiske 13 grader.

Fiskeriforeningens sekretær P. K. V. Pedersen havde i løbet af sommeren samlet sildemaver, der blev konserveret med formalin, for at de kunne indgå som basismateriale i undersøgelserne. Det viste sig, at sildemaverne fra 1931 i modsætning til det normale var næsten tomme for føde. Sammenhængen imellem de manglende forekomster af henholdsvis sild og sildeføde var påvist, men, som Bornholms Tidende konstaterede, det hjalp jo kun så lidt med hensyn til at skaffe silden tilbage. Hverken videnskaben eller fiskerne kunne jo fylde Østersøen med vandlopper ⁹⁷⁾.

Dr. phil. P. Jespersen blev herefter af Dansk Biologisk Station sat til at foretage

Der "stenes ud" på "Svanen" af Snogebæk.

Illustration af de bornholmske sildefangster 1926-1935. Bemærk det kraftige fald fra 1930 til 1931. Angivelser i tons.

en systematisk undersøgelse af problemet. Det skete i årene 1932-35. Det store arbejde med at udtage sildemaverne - ca. 4.000 ialt - blev udført af fisker Andreas Koch, Gudhjem⁹⁸).

Nød lærer...

I 1880'erne var det ikke specielt fiskebestandenes ydeevne, der var problemet for de bornholmske fiskere, men snarere det voksende antal fiskere, der skulle have deres fangster afsat, så de kunne tjene en års-løn på fiskeriet.

Tilgangen af fiskere var stor, dels fra folk, som tidligere havde været søfarende, dels blandt den opvoksende ungdom. Nedgangen i bestandene blev først opfattet som et reelt problem omkring århundredskiftet, da en række sløje år for både silde- og laksefiskeriet tog deres begyndelse.

Af hensyn til overlevelsen måtte fiskerne nødvendigvis søge nye veje. Under lavkonjunkturer med ryggen imod muren har fiskere ofte været tvunget til at afprøve og tage stilling til ideer og forbilleder, som havde hvilet i opgangstiderne.

Størfiskeri

Ud fra forudsætningen, at ingen udviklingsmulighed kunne afvises, førend den var afprøvet, fremsendte Fiskeriforeningen ansøgninger til fiskeriets skiftende fagministerier om støtte til snart sagt alle former for fiskeriforsøg, også til fiskeri, der kunne synes modstridende med den bornholmske kystgeografi.

Også størfiskeriet blev afprøvet med statsstøtte. Janus og Anker Nielsen, Hasle, og Peter Holm, Teglkås, søgte således i oktober 1900 om tilskud til størfiskeri, som de kendte fra sammenkomster med tyske kolleger.

De bornholmske fiskere, der ellers drev laksefiskeri ved den sydlige Østersøkyst, var på dette tidspunkt ved at blive fortrængt af udenlandske fiskere, efter at disse omsider også havde påbegyndt laksefiskeri med dæksbåde. Om de nye forbillede og fiskernes egen situation skrev Hasle-fiskerne: "De tyske fiskere lægger mere og mere an på størfiskeriet, og vi ser dem indbringe flere tusinde kroner pr båd i en sæson, medens vi bogstavelig talt ikke

kan tjene til det daglige brød - skønt vi har gode og kostbare redskaber - alene af den grund, at der ikke mere findes tilstrækkeligt af de fiskearter, som vore redskaber er indrettede til, nemlig laks og sild”⁹⁹).

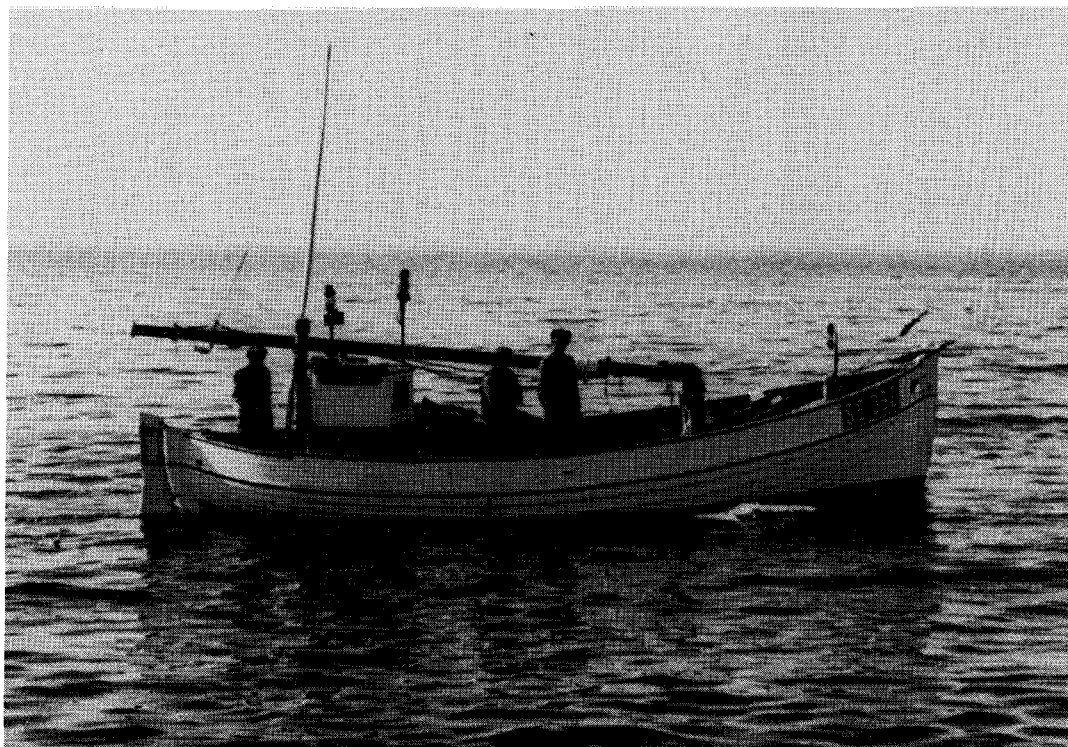
Hasle-boerne fik tilskuddet og afprøvede fiskeriet i april-maj 1901 og 1902. De fangede ialt 25 stør, som indbragte godt 1.500 kr. I rapporten fra forsøgene skrev de: “Skønt resultatet således ikke kan siges at være glimrende, kan vi dog ikke andet end være tilfredse dermed, thi i den tid vi fiskede stør, tjente de andre bornholmske fiskere så godt som intet”¹⁰⁰).

Pighvar

Allerede i 1891 blev der iværksat forsøgsfiskeri efter pighvar, “botter”, ved Bornholm. Pighvar blev normalt kun fanget i garn på landgrunden ud for Arnager i peri-

oden maj-august. Fisken blev aldrig tilnærmelsesvis så stor som i Nordsøen og blev derfor regnet for en mindre god handelsvare. Den kunne dog afsættes lokalt. Forsøgene blev gjort fra fiskeriinspektionsfartøjet “Hauch”, der havde fisker Peter Low, Svaneke, med ombord som “kendt mand”.

Efter forsøgene måtte løjtnant Grove konstatere, at pighvarfiskeriet aldrig, på grund af de herskende bundforhold ved Bornholm, kunne udvikle sig til et storfiskeri med stærkt fiskende redskaber som vod og trawl, men at fiskeriet alligevel godt kunne blive en indtægtskilde for øen, nemlig for mange gamle fiskere, der ikke længere kunne klare storfiskeriet, men som godt kunne udføre småfiskeri nær land. Endelig var der muligheder for garnfiskeri på bankerne. “Hauchs” arbejde blev fulgt op på Rønne Banke og Adler Grund

SE 362 “Bornholm” af Listed bygget 1917 af Chr. Hansen, Svaneke.

og gav gode resultater. 2 laster pighvar blev bl.a. afsat i Kolberg. Der fiskedes med 6-12 garn, hvilket var for lidt til, at der kunne siges noget bestemt om pighvarfiskeriets fremtidsmuligheder ¹⁰¹).

I 1899 og 1900-01 foretog fiskerne Vilhelm Kristiansen og Otto Tranberg søgsfiskeri efter pighvar og skrubber med deres kvase "Brage" af Svaneke. Den første sommer fiskede de en enkelt last til Kolberg. Næste år var der så få og små skrubber, at de end ikke kunne udgøre en last. I 1901 var Vilhelm Kristiansen, der i øvrigt senere blev formand for Fiskeriforeningen, alene om fiskeriet. Han forsøgte sig uden held på Oder Banke og Adler Grund samt ved Bornholm, men også dette år var pighvarerne for små og fangsterne for ustadige ¹⁰²).

Ål og torsk

Tilbagegangen i silde- og laksefiskeriet omkring århundredskiftet skabte også nye tiltag med hensyn til fangst af ål. Hidtil havde man fanget ål i "åletæller", d.v.s. selvfiskende kuber, bundet af enekviste. Senere blev de bundet af ståltråd.

I en ansøgning om støtte til forsøg med ål-ruser oplyste Fiskeriforeningen i 1890 problemstillingen med ekspansionen i fiskeriet: "Ved at søfarten i de senere år er gået betydeligt tilbage, så beskæftiger den ikke mere så mange unge mennesker som i tidligere tider. Størstedelen af de unge mennesker i fiskerlejerne tager derfor nu fat på fiskerigerningen, hvilket bedst vil ses deraf, at for 10 år tilbage levede her på Bornholm ca. 400 familier af fiskeri, medens dette erhverv nu beskæftiger 678 mand. Det er derfor nødvendigt, at der gøres alt for at udvikle fiskeriet her under øen, thi ellers vil alle disse mennesker, især de ældre af dem, have vanskelighed ved at tjene opholdet til sig og familie, nu da her også kommer så stort et antal af fremmede (svenske) fiskerbåde hertil for

at fiske og på den måde nedsætter prisen for fisk, især laks og sild, til det næsten utrolige"...

I ansøgningen fra Fiskeriforeningen hedder det endvidere: "Bestyrelsen kan derfor ikke andet end have sin opmærksomhed henvendt på mulige nye erhvervs-grene under fiskeridriften. Man har i flere år tænkt på, om nogle af vore fiskere i sommermånederne ikke kunne slå ind på ålefiskeri med ruser. Den ål, her fiskes om året under Bornholm, er aldeles forsvindende og næsten ikke omtale værd. Den fiskes hovedsagelig i de såkaldte ålekurve, der er forfærdigede af flækkede enekviste" ¹⁰³).

I 1887 havde Fiskeriforeningen modtaget 100 kr i understøttelse fra staten til indkøb af en torskeruse. Foreningen undlod dog, trods et antal rykkerskrivelser, at indsende beretning og skematisk opgørelse over rusens anvendelse og fangst. Herefter meddelte Indenrigsministeriet i juli 1890 kort og godt, at Foreningens ansøgning om ål-ruser ikke kunne behandles, førend de ønskede erfaringer fra torskefiskeriet var kommet ministeriet i hænde ¹⁰⁴). Sagen kom dog til sidst i orden. Hverken torske- eller ål-rusefiskeriet slog an. Torskeruserne fangede skrubber i stedet for torsk.

Ål-ruser på ny

Da man næste gang forsøgte sig med ål-ruser ved Bornholm skete det på baggrund af det vigende fiskeri efter de hidtidige fiskearter, torsk, laks og sild. Da fiskerikontrolløren for Østifterne, den senere kaptajn F. V. Mortensen, i 1905 skulle anbefale en ansøgning fra Christiansø-fiskeren Richardt Bennebalde om støtte til anskaffelse af ål-ruser, fremhævede han således bl.a. følgende: "At ålefiskeriet ikke tidligere har været påagtet, har formentlig sin grund i, at man tidligere har holdt sig til lakse- og sildefiskeriet, og det er først nu,

Kuberne, der tidligere blev bundet af enevidjer, brugtes ofte i de bornholmske havne til ålefiskeri.

da disse fiskerier delvis slår fejl, at man søger at finde nye indtægtskilder”¹⁰⁵).

I 1905 investerede den bornholmsk fødte fiskehandler H. P. Jensen, København, i fiskeri med åluser ved Bornholm. Det skete i et fagligt samarbejde med fiskerifoged Andreas Otterstrøm. Ålusefiskeriet var ikke helt nyt. Det havde været forsøgt uden resultat, både af øvede svenske fiskere og af bornholmske fiskere. I følge Otterstrøms årsberetning til Bornholms Amt for 1906 betragtede H.P. Jensen det “som en opgave at finde nye veje for

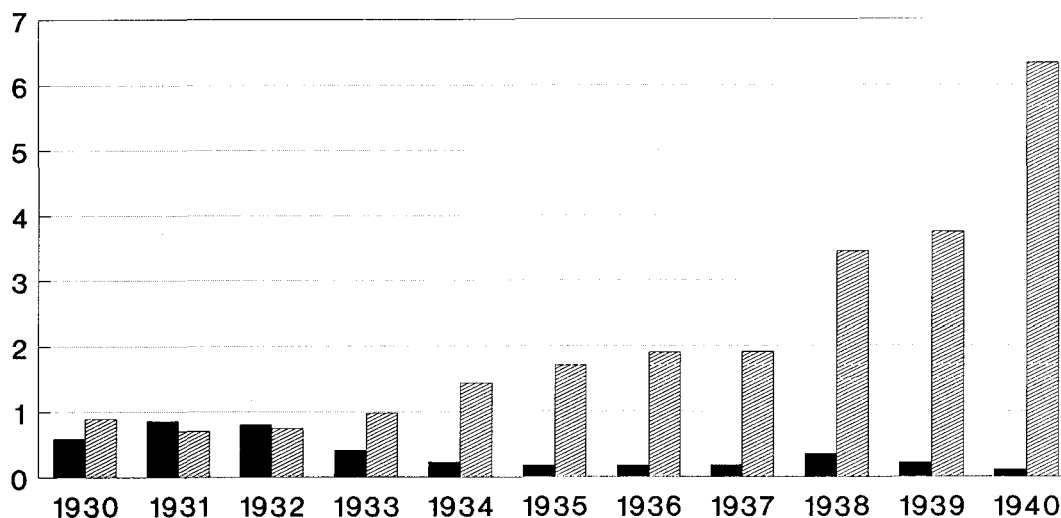
bornholmsk fiskeri i disse år, da de sædvanlige fiskerier har givet et forholdsvis ringe udnytte”¹⁰⁶). Den 25. september 1905 berettede Otterstrøm i Bornholms Avis, at det nu var bevist, at der ved Bornholms sydkyst kunne drives et lønnende fiskeri efter blankål. H. P. Jensen stillede herefter store forventninger til 1906-sæsonen og forøgede ruseantallet til ca. 120.

Det var dog for tidligt at glæde sig. Stormene forvoldte store tab på redskaberne. Hvor kysten var åben, knækkede rusepælene, og ruserne blev slået på land. Nogle steder var udbyttet dog så godt, at Otterstrøm måtte konkludere, at ålusefiskeriet ville få betydning på flere pladser, når fiskerne efterhånden blev kendt med det “og tillempede fiskeriet efter forholdene”.

Efter at H. P. Jensen var begyndt, ville også Bornholms og Christiansø Fiskeriforening forsøge sig med rusefiskeri efter ål, dog ikke privat, men for statskassens regning. Ansøgningen lød på 799 kr. Få måneder inden havde Stub beklaget meget, at “en københavnsk fiskehandler” havde forpagtet retten til stranden af flere grundejere og derved muligvis havde fået indført en ny praksis, der kunne få skade-

De vidjebundne ålekuber afløstes af kuber af ståltråd. Teglkås.

Rødspættefiskeriet blev redningen for en del bornholmske fiskere, da sildefiskeriet svigtede i begyndelsen af 1930'erne. I årtiets sidste halvdel kom torskefiskeriet til for alvor. Fiskere fra det øvrige Østdanmark var aktive ved indførelsen af begge fiskeriformer. Statistik over danske fiskeres trawlfiskeri efter rødspætter (sort) og torsk (skraveret) i den østlige Østersø i perioden 1930-40. Angivelser i mill. kg.

lige følger for fiskerne. I sin årsberetning til Dansk Fiskeritidende skrev formanden endvidere: "Tidligere har vi kun haft et ålegårdsspørgsmål her i landet, men nu har vi altså fået 2. Det er en rar måde at støtte fiskerne på" ¹⁰⁷). Fiskehandler H. P. Jensen havde i sin tid meget varmt anbefalet Andreas Otterstrøm til stillingen som fiskerifoged!

Opfordring til fiskeri med ålekroge

Drømmen om ålefiskeriet levede dog videre. I august 1903 bragte forstanderen for Biologisk Station et opråb på forsiden af Dansk Fiskeritidende med overskriften "Til Bornholms Fiskere". Heri gjorde han opmærksom på, at Biologisk Station ved flere lejligheder midt på dagen havde fisket ål på kroge, der egentlig var tiltænkt torsk. Han opfordrede de bornholmske fiskere til at drive fiskeri med ålekroge, et fiskeri, der så vidt han vidste, var næsten ukendt på Bornholm ¹⁰⁸).

Bundgarn

Den tidligere omtalte fiskehandler H. P.

Jensen forsøgte sig i øvrigt også med bundgarn, der aldrig tidligere havde været taget i brug ved Bornholm. Hans investering alene i garn beløb sig til omkring 1.000 kr. Bundgarnet, der blev udsat ved Arnager i foråret 1906, blev dog ikke nogen succes. Udbyttet var for ringe.

Midt i 1920'erne forsøgte en udvandret Tejnfisker, Lohalsfiskeren Thorsen, igen bundgarmsfiskeri ved Arnager, men blev nærmest ruineret, da en voldsom storm sønderrev garnet. I 1928 blev der igen forsøgt med bundgarn. Historien gentog sig i 1949, da initiativtagerne led tilsvarende hævi på deres redskaber.

Rødspætter - vod og trawl

Da de traditionelle bornholmske fiskeriformer med garn og kroge begyndte at svigte omkring 1900 måtte fiskerne se sig om efter nye fiskeriformer. En udviklingsmulighed kunne ligge i bevægelige redskaber som snurrevod og skovlvod, som med fordel anvendtes af andre fiskere i landet eller omkring Østersøen. Heller ikke på

dette område bragte det statsstøttede forsøgsfiskeri afgørende fornyelse til det bornholmske fiskeri, selvom nogle ganske få fiskere naturligvis havde deres udkomme af bevillingerne i en kort periode.

Inspirationen og kommunikationen skete snarere på baggrund af fiskernes samkvem med udenlandske fiskere, først og fremmest svenske og tyske, i havnene og på havet. Som årene gik, og fiskerne fik afprøvet hidtil uudnyttede fiskearter og stadig fjernere farvandsområder, blev trangen til forsøgsfiskerier i Østersøen mindre og fiskernes evne til selv at bære forsøgsmkostningerne større.

Snurrevod

I 1901 følte Chr. Holm og Hans Lind, Teglkås, at tiden var inde til at afprøve snurrevod til torskefiskeri. De ville bruge det på den let skrånende Kåsegrund ud for Teglkås. Her trak man sædvanligvis mange

torsk, men sælerne var slemme til at bide torsken af krogene. De to fiskere, der ansøgte om 200 kr til forsøget, afsluttede deres ansøgning med en bemærkning om, at det, de fik i voddet, kunne sælen da i det mindste ikke berøve dem. Fiskerikonsulenten kommenterede: Snurrevod kan ikke med fordel benyttes til torskefiskeri¹⁰⁹). Forsøget blev derfor ikke gennemført. Først senere udviklede man vod, der var egnede til torskefiskeri.

Skovlvod

Danske fiskere lærte skovlvoddet at kende af tyske kollegaer kort efter århundredskiftet. Dets veje til Bornholm er ikke kendt, men det er muligvis sket i forbindelse med bornholmske fiskeres sildefiskeri i bl.a. Grønsund på samme tidspunkt. Skovlvoddet, der anvendtes som trawl, var dengang et ret nyt fiskeriprincip. Under fiskeriet blev voddets arme holdt udspilet af en træplade, "skovl", på hver arm. Skov-

Fiskerne Elias Jørgensen, Forslund og Andr. Hansen på Allinge Havn i 1930'rne. Foto: Kjølter.

*Skovlvodfiskeriet blev begyndelsen til trawlfiskeriet, som det kendes i dag. Tømning af trawlet på SE 113 "Dana" af Listed.
Foto: P. H. Moustgaard 1985.*

lene skar ud i vandet, når fartøjet bevægede sig fremad.

Fisker P.A.Thuesen, Snogebæk, gjorde sig i august 1902 store overvejelser om skovlvoddets anvendelighed til fiskeri af pighvar på sand- og lerbunden ud for Dueodde. Han havde i fire forårsmånedes af 1902 brugt laksegarn uden at have fanget en eneste laks og var derfor tvunget til at kigge sig om efter nye muligheder ¹¹⁰⁾. I 1903 fortalte han i Dansk Fiskeritidende om sit projekt. Det var på høje tid, at man slog ind på noget nyt. Laksefiskeriet var

fortsat sløjt, og med torskefiskeriet gik det heller ikke for godt: "De fiskere, der slår stenskærver står sig bedre for tiden. De kan dog derved bjerger lidt til føden", skrev han ¹¹¹⁾. P.A.Thuesen var dog for tidligt ude. Det var endnu ikke tilladt at bruge redskabet.

Forsøgsvod til udlån

I august 1903 fik fisker Mathias Christensen, Christiansø, et skovlvod til låns fra Dansk Fiskeriforenings Modelsamling. Fiskeren fik samtidig læst og påskrevet, at han skulle tjære garnet og ikke måtte bruge det på klippebund. Mathias Christensen mente året før at have opfundet et sildevod, der kunne drives med fra dæksbåd ¹¹²⁾.

Der kom ikke noget egentlig fiskeri ud af de første bornholmske forsøg med skovlvod. Endnu i 1908 var det ikke slået igennem. Ved en fiskeriudstilling, der da afholdtes i Svaneke, var Stubs gode ven og kollega i Dansk Fiskeriforenings bestyrelse, Carl Hansen, til stede. Som den eneste udefra havde han genstande med på udstillingen, nemlig et flynderskovlvod, som han spåede en stor fremtid og anbefalede de bornholmske fiskere at studere og afprøve grundigt. Carl Hansen benyttede i øvrigt lejligheden til at støtte Stub personligt. Formanden stod midt i stridighederne med nye kræfter inden for Fiskeriforeningen, som påstod, at han havde modarbejdet andelssagen. I talen for flynder-skovlvoddet fik Carl Hansen således indflettet, at man jo af de mange smukt nedlagte og konserverede fisk kunne se, "at grundtanken med udstillingen her er den at fremme andelsbevægelsen" ¹¹³⁾.

Rødspætten - et nyt alternativ

I mange år var der uvished om Østersø-rødspættens ynglepladser. Frem til 1901 mente man, at rødspætteerne kom fra Kattegat og Bælthavet. I oktober 1901 opdagede den svenske forsker Filip Trybom, at

de dybe vandlag i Bornholmerdybet var centrum for rødspætteforplantningen. I 1906 oplyste fiskerifoged Andreas Otterstrøm i Bornholms Tidende, at tyske forskere i månederne februar-maj havde fundet store mængder rødspætter og skrubber i dybet øst for Bornholm ¹¹⁴). Den danske forsker A. C. Johansen bekræftede i 1908, at der især i vintermånederne var meget store koncentrationer af fladfisk i Bornholmerdybet. Han pegede på mulighederne for trawlfiskeri, men afviste dem samtidig af hensyn til rødspættebestandens bevarelse.

Efter at undersøgelsesskibet "Skagerack" fra den svenske Hydrografisk-biologiske kommission havde bekræftet fangstmulighederne i årene efter 1. verdenskrig, kom der for alvor gang i fiskeriet - først af enkelte snurrevodbåde fra Bohuslän i 1921. I 1922 fik de svenske fiskere et særdeles godt udbytte af rødspættefiskeriet. På Bornholm havde man hidtil anset Østersø-rødspætten for at være løs i kødet, men rødspætter, fanget på dybt vand, viste sig at være fuldt på højde med kvaliteten af fangster fra Kattegat og Nordsøen ¹¹⁵). De rige fangster fik samme efterår 3 Christiansø-fiskere til at investere i en brugt snurrevoddutter fra Esbjerg ¹¹⁶).

Så tæt som brosten på Store Torv

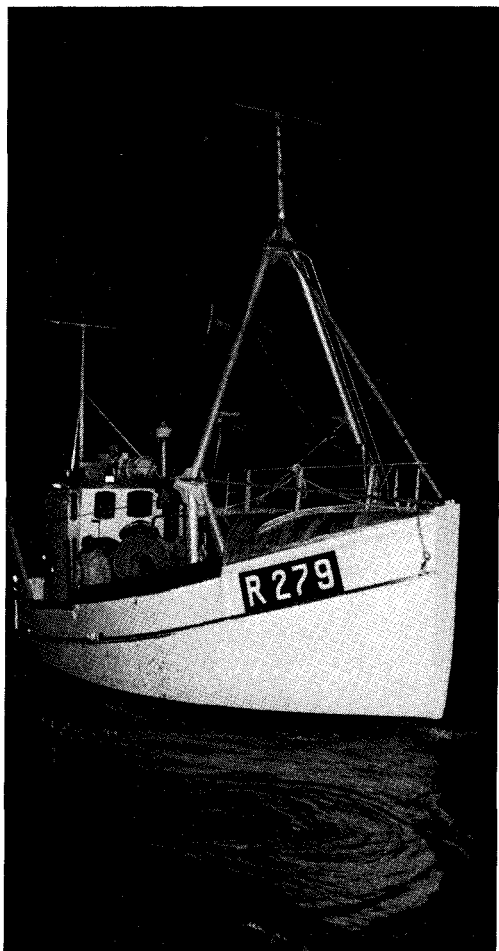
I 1923 slog det bornholmske rødspættefiskeri igennem for alvor. Ved årets slutning havde omkring 20 fartøjer været i gang med rødspættefiskeriet, heraf 8 fra Tejn ¹¹⁷). De store kuttere, der var forsynet med dam, brugte snurrevod og landede fangsterne i Sydsverige, hvor priserne var højere end i København. De mindre halvdeksbåde, der var uden dam, fiskede med skovlvod. Snurrevodfiskeriet fandtes i længden for dyrt i drift, og man gik over til trawlfiskeri.

Snart rygtedes det gode fiskeri til resten af landet. Bornholmerne og svenskerne

var nu ikke længere alene på pladserne. I 1924 udtalte fiskeribetjent Vilhelm Kristiansen, at der var alt for mange rødspætter i Østersøen, til at der var føde til alle. Rødspættebestanden burde tyndes ud. "På de rigtige rødspættepladser ligger de så tæt som brosten på Store Torv" ¹¹⁸). 105 bornholmske fartøjer havde henimod slutningen af 1924 været beskæftiget i rødspættefiskeriet. To år tidligere havde vodfiskeriet været nærmest ukendt på Bornholm. Nu var der en sådan trængsel i de bornholmske havne, at man ikke havde kendt magen siden svenskelandingernes dage. Især Tejn var hjemstedshavn for det ny fiskeri. Antallet af hjemmehørende fartøjer var fordoblet på kort tid, og man talte om havneudvidelse.

I Sverige begyndte man at frygte for rødspættens fremtid. Bestanden ville ikke kunne tåle fiskeriindsatsen. På Bornholm fandt man, at de mange stengrunde i Østersøen, hvor man i forvejen ikke kunne fiske, ydede rødspætten tilstrækkelig fred. Endnu i 1928 fiskede tyskere og svenskere uden at have mindstemål på de landede rødspætter. Så længe konkurrenterne på fiskepladserne ikke skulle tage hensyn til mindstemål, ønskede de bornholmske fiskere at være frit stillede i spørgsmålet. Mindstemål indførtes dog få år senere, men da var bestanden også, som forudsagt af mange, reduceret betydeligt.

1920'erne var rødspættefiskeriets årti. Redskaberne var skovlvod og trawl. I sommeren 1931 udeblev silden næsten fuldkommen og rødspætteerne måtte holde kraftigt for. I 1933 begyndte rødspættefiskeriet at stagnere, mens torskefiskeriet med trawl nåede store højder. Saltbalancen ændrede sig i Østersøen. Farvandet blev mere salt. Det medførte gode yngle- og opholdsbetingelser for torsken. Torskebestanden og torskefangsterne, der nu foregik med trawl, forøgedes meget betydeligt i løbet af 1930'erne.

Udsætning af sildetrawl fra "Codan" af Lister. Foto: P. H. Moustgaard, 1985.

Sildevod

I 1924 udviklede fisker Peter Hansen, Sandvig, et sildevod, som man nærrede store forventninger til. Optimismen lyser ud af Fiskeriforeningens ansøgning til Landbrugsministeriet om støtte til afprøvning af opfindelsen. Det forventedes, at redskabet kunne anvendes fra vandoverfladen og ned til de dybder, hvor silden opholdt sig. "Hvis det viser sig, at redskabet er praktisk og kan anvendes på alle vanddybder, vil det betyde, at sildefiskeriet med garn vil bortfalde på samme måde, som da rødspættefiskeriet gik over fra

garn til vodfiskeri. Fiskemetoden vil blive langt billigere, og driftsomkostningerne vil nedsættes betydeligt" ¹¹⁹). Ministeriet bevilgede penge til forsøget, men det mislykkedes. I starten af 1930'erne begyndte tyske fiskere at drive sildetrawlfiskeri. Med trawlet kunne der også fanges torsk. To både med kraftige motorer slæbte voddet imellem sig.

Da Andreas Koch, Gudhjem, i 1935 deltog i et tysk sildetrawlfiskeri ved Rügen, konkluderede han, at metoden bød på så mange fordele frem for garnfiskeriet, at det nok var værd at have opmærksomheden henledt på for de bornholmske fiskere ¹²⁰).

Sild i bundtrawl

Efter at rødspættefiskeriet med trawl var stagneret, var det først og fremmest de fremmede både, der videreførte trawlfiskeriet ved Bornholm. De fremmede både var i gennemsnit større og med kraftigere motorer end de bornholmske, og var således bedre egnede til trawlfiskeri.

Hundested-kutterne "Capri" og "Capella", der ellers havde trawlet sild i Kattegat, begyndte i efteråret 1944 at slæbe dobbelt efter sild med bundtrawl i Østersøen. Fiskeriet lykkedes over al forventning. Bornholmerne var begejstret for Hundested-bådernes trawlfiskeri, da de ikke kunne fange tilstrækkeligt med sild i garn til deres laksekroge. I foråret 1945 gik hele Hundested-flåden over til trawl.

Torsketrawl var i almindelig brug allerede under 2. verdenskrig, hvor Tyskland kunne aftage næsten alt uden større skelen til kvaliteten. Hundested-bådene, der på mange måder havde specialiseret sig i krogfiskeri brugte torskekroge ved Bornholm fra 1941. I starten medbragte de egen agn i dammen, nemlig levende ålekvabber og smørbutter. Da de slap op, forsøgte Hundested-fisken sig med sildeagn som

de bornholmske fiskere, og det viste sig at være meget bedre til fiskeri på dybt vand. Her var det også nødvendigt at bruge rulle til at hive linerne op over, når krogene skulle bjerges. Det var en trærulle beklædt med gummi, som blev trukket af en remskive til snurrevodspillet.

Torskefiskeriet bliver alvor

I 1947 kunne dagbladene berette om et så eventyrligt torskefiskeri ved Christiansø, at trawlene jævnligt sprængtes af torsk. Årgangsstørrelserne af "brakvandstorsk", som Østersø-torsken kaldtes i starten af de fremmede fiskere, vekslede betydeligt. Stigninger fandt bl.a. sted i 1949, 1952 og 1957, og sådan fortsatte det. Snart indstillede fiskerne sig på, at den konstante højkonjunktur i torskefiskeriet måtte være et vedvarende og normalt fænomen.

Skagboerne begyndte at fiske med effektive flydetrawl ved Bornholm i begyndelsen af 1960'erne. Omkring 1970 var torskepriserne kommet så højt op, at snart sagt alle trawlede torsk. Det gode torskefiskeri fik mange jyske kuttere til at søge i Østersøen, og også de bornholmske fiskere begyndte, på baggrund af højkonjunktoren, at anskaffe sig store fartøjer.

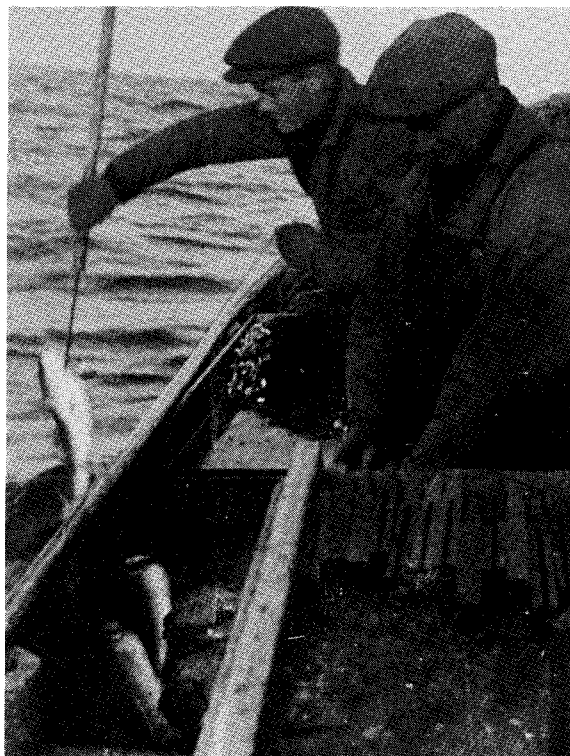
Den gennemsnitlige bruttoregisteretonnage for fartøjer hjemmehørende på Bornholm steg fra ca. 15,3 brt. i 1964 til ca. 26,3 brt. i 1984. Mens der i 1964 ikke fandtes fartøjer over 50 brt., var der i 1984 30 fartøjer på over 50 brt. Stigningen i motor-kraft var endnu mere imponerende, nemlig fra 68 HK i 1964 til 206 HK i 1984 ¹²¹). Trawlfiskeri kræver stor motorkraft.

Frænde er frænde værst

Inden slæbevoddernes indførelse var en meget væsentlig del af konflikterne på havet foranlediget af drivgarnsfiskere, der kom de faststående redskaber for nær. Da danske og udenlandske fiskere gik over til at bruge vod og trawl i de bornholmske

farvande, opstod der nye konfliktmuligheder. Medens det tidligere var svenske, og - dog kun i ganske få tilfælde - bornholmske fiskere, der fik skylden for at have ødelagt kollegaernes redskaber, var syndebukkene nu både bornholmske fiskere, andre danske fiskere, svenske fiskere og tyske fiskere.

På forsiden af Dansk Fiskeritidende appellerede Dansk Fiskeriforenings bestyrelse i 1924 kraftigt til fiskernes kollegialfølelse, idet bestyrelsen opfordrede fremmede fiskere ved Bornholm til at fjerne deres faststående afmærkning efter endt fiskeri, da de bornholmske fiskere risikerede at få drivgarnene ramponeret af afmærkningen ¹²²). Trawlfiskerne kunne i

Villy og Andreas Vesth med "Edelvejs" af Snogebæk "trækker torsk", idet de hugger torsken med en "huggert", for at den ikke skal falde af krogen.

*Sådan var det i gamle dage... Fiskere i samlingsskuret på Snogebæk havn inden de fik nye lokaler.
Foto: Alan Hjorth Rasmussen marts 1992.*

usigtbart vejr let komme til at fjerne de bornholmske fiskeres faststående lakselænker i fiskeriperioden oktober til april.

Gudhjemfiskeren Otto Bentzen påstod i 1926, at Tejn-fiskere med vilje trawlede igennem Gudhjem-fiskernes lakseredskaber, som de da kappede. Var trawlfiskeren en god kammerat, tog han lakseredskaberne med i land ¹²³). Det skete dog ikke særlig ofte. Samme år konstaterede Andreas Koch, Gudhjem, at der herskede umulige forhold i de bornholmske farvande, både for voddfiskerne og for fiskerne med faststående redskaber ¹²⁴). Det bornholmske laksefiskeri, der ikke blev drevet på tilsvarende måde andre steder i landet, var ved at blive rendt over ende.

I 1929 var det kommet så vidt, at alle lokalforeninger under Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening anbefalede et for-

slag om at få et fiskerikontroll fartøj stationeret i farvandet ved Bornholm. Begrundelse: "Den ganske overordentlig store skade, der af slæbevoddfiskere tilføjes de faststående lakseredskaber". Ved fremsendelsen af sagen til Dansk Fiskeriforening pointerede Fiskeriforeningen, at de idelige konflikter havde medført "meget beklagelige og ganske uholdbare tilstande, der truede med at ødelægge laksefiskeriet".

Vinterperiodens laksefiskeri beskæftigede henvend 350 fiskere, hvorimod trawlfiskeriet blev drevet af ca. 150 fiskere og af en masse tyske og svenske fiskere. Th. Stauning svarede som minister for søfart og fiskeri, at det offentlige ikke kunne påtage sig en bevogtningstjeneste. De private ejere måtte selv våge over deres ejendele ¹²⁵). Fiskerne lod sig dog ikke slå ud af afslaget, men fortsatte med at ansøge gennem Dansk Fiskeriforening.

5. LANGT FRA HJEMMET

Når fiskeriet går godt, er fiskeren ikke motiveret til at forsøge sig andre steder. Sådan er det nu og sådan var det tidligere. Det er nøden, der tvinger. Vilkårene har dog ændret sig på afgørende punkter: Tidligere var fiskeriet i princippet frit, men begrænsedes først og fremmest af det fartøjs- og redskabsmateriel, der var til rådighed. I dag har man effektive både og redskaber, men mulighederne for at bruge dem på steder, hvor der er fisk, er kun til stede i begrænset omfang. De dage er forbi, da den bornholmske fisker frit kunne vælge fiskeriområde, og hvor han blot kunne sejle et andet sted hen og forsøge sig, såfremt afsætningen eller det hjemlige fiskeri svigtede, eller der blev for mange om budet. Mulighederne for geografisk ekspansion er ringe. Det fri fiskeri er historie.

Nærværende kapitel handler ikke om den foreningsorganiserede eller statsstøttede udvikling med tilhørende forsøgsfiskerier, men om den geografiske ekspansion, som det bornholmske fiskeri gennemløb uden for egne kystfarvande. Uden statsstøtte kunne kun de allerfærreste fiskere i ældre tid foretage decideret forsøgsfiskeri fjernt fra hjemmet. Det blev først muligt i nyere tid. De mange bornholmske forsøgsprojekter, der ikke førte til ordinært fiskeri, skildres i kapitel 4.

Den rolige udvikling, der gav muligheder og afkast på længere sigt, blev først og fremmest båret frem af initiativrige fiskere og skal i høj grad ses som forsøg på at løse akutte fiskeriproblemer i de hjemlige farvande. Det førte bornholmske fiskere til alle afkroge af Østersøen, til Nordsøen, Atlanterhavet og Davisstrædet samt til en række øvrige farvandsområder i verden. Her lærte de, og her lærte de fra sig. Her gjorde de en af de største pionergerninger i dansk fiskeri.

Aflastningsfiskeri

Indførelsen af dæksbåde i det bornholmske fiskeri efter 1867 satte fiskerne i stand til at fiske længere fra Bornholm og under vanskeligere vejrforhold, end det tidligere havde været dem muligt. De større og mere sødygtige dæksbåde var grundlaget for, at det bornholmske laksefiskeri kunne ekspandere i sidste halvdel af 1800-årene.

Et af de få eksempler, der findes fra Bornholm, på at statstilskud til forsøgsfiskeri har været med til at bane vejen for stabilt fiskeri over en årrække, vedrører fiskeriet efter høstsild i Grønsund og Bælterne i de første årtier af 1900-årene. I 1903 havde der gennem flere år været dårligt silde- og laksefiskeri ved Bornholm. Speci-

elt i august-oktober var det vanskeligt at skaffe lokal afsætning for den bornholmske sild. Folk brugte den rigelige sommersild til nedsaltning, så de havde tilstrækkeligt til vinterforbruget. Måske kunne høstsilden bedre afsættes til fiskehandlere i Bælthavet?

Bæltfiskeriet efter sild

Muligheden fik i juli 1903 Arnager-fiskerne H. C. Andreasen, Alfred K. Jensen og Jørgen L. Kofoed til at søge staten om 300 kr til forsøg med sildefiskeri i Grønsund og omliggende farvande. Beløbet blev bevilget, og den 13. september sejlede fiskerne fra Arnager. Det viste sig, at de bornholmske "manser" ikke egnede sig for den

Mange bornholmske kuttere måtte allerede i århundredets første årti sejle på sildefiskeri i Grønsund og i den vestlige del af Østersøen. "Anna" af Gudhjem, "Lange Anna" fotograferet i Gedser Havn 1909. Fra venstre Chr. A. Nielsen, Karl Nielsen og Andreas Koch.

hårde strøm i Grønsund. I en af de få egenhændige rapporter, der er udfærdiget vedr. bornholmsk forsøgsfiskeri, berettede H. C. Andreasen om den videre afprøvning af garnene: "Vi besluttede så at sejle udenfor for at prøve det, og her viste det sig, at de med held kunne bruges. Vi fiskede gennemsnitlig bedre der med disse garn end de stedlige fiskere, der brugte næringer. Vi vragede 16 nætter i løbet af en måned, og i denne tid blev ialt fisket 907 ol sild til en samlet indtægt af kr 427,75". Forventningerne om bedre afsætning end på Bornholm, hvor også svenske sildefiskere konkurrerede om markedet, skuffedes dog.

H. C. Andreasen fortsatte: "Silden solgtes for størstedelen i Hesnæs til meget lave priser i forhold til kvaliteten. Priserne varierede fra 30 til 80 øre pr ol. Grunden til de lave priser var, efter fiskehandlernes udsagn, den stærke tilførsel af sild til det tyske marked, og til det indenlandske mar-

ked afsendtes kun mindre partier til nogenlunde priser. Hvad afsætningsforholdene angår, er de i forhold til kvaliteten dårligere end på Bornholm, hvilket nok har sin grund i, at bornholmerne røger en mængde sild. Her er fiskepladser på Bornholm, hvor der røges flere tusind ol sild pr dag. Hesnæs kunne blive en god fiskeplads for sildefiskeri, hvis der havde været et røgeri. Priserne kunne rimeligvis være bragt op til det dobbelte. Der burde gøres noget for anlæg af røgerier efter det bornholmske princip"¹²⁶).

Hente i stedet for at vente

Året efter fik C., H. J. og C. P. Hansen, Listed, bevilget tilsvarende 300 kr til forsøg med sildegarn i samme område. Fiskerikonsulent C. F. Drechsel kommenterede ansøgningen og trængselstiderne i det bornholmske fiskeri med følgende ord: "Under disse omstændigheder kan der formentlig ikke træffes nogen virksommere

foranstaltning fra fiskernes side end at optage fiskeriet i andre dele af danske farvande, hvor det giver godt udbytte såsom i Store Bælt, ved Anholt eller lignende steder. Hvis den bornholmske befolkning i dårlige år ville gøre dette i større udstrækning end tilfældet er, i stedet for at afvente fiskenes tilsynekomst hjemme, ville der være langt bedre udsigt til et godt udbytte af deres fiskeri” ¹²⁷).

Snart blev 1½ måneds fiskeri i Bælterne en del af mange bornholmske fiskeres års-cyklus. En situationsrapport fra Hasle 1905: Prisen for sild har været “fra 50 øre og nu ned til 25 øre pr ol, og endda er den næppe til at afsætte til nogen pris, fordi priserne i København er så små, at den ikke kan sendes uden tab for mellemhandlerne. Det ser galt ud for fiskerne, som i heldige tilfælde kunne fange mange tusinde ol sild, da den bedste og rette sætte-tid nu er for hånden. Men her er slet intet at gøre, hvorfor nogle unge fiskere i Hasle for nogle dage siden har fordelt sig på 2 hold, som med 2 heldæksbåde er sejlet til Gedser for at forsøge sildefiskeriet dér omkring, medens de gamle så en enkelt nat sætter garn herhjemme og forsøger at trække torsk” ¹²⁸).

I 1907 kom der overordentlig mange bornholmske fiskere til Gedser, da fiskerne opdagede, at de kunne få 20 øre mere pr ol sild end noget andet sted, hvis silden blev landet inden kl. 9 om morgenen, så den kunne nå at komme på det tyske marked samme dag. Det fik bestyrelsen for Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening til at indsende ansøgning til Mi-

nisteriet for offentlige Arbejder om anlæggelse af en fiskerihavn eller en anlægsmole i Gedser Færgehavn, hvor såvel de bornholmske som andre af landets fiskere kunne ilandbringe deres fangster ¹²⁹).

Gyngerne og karrusellen

I sensommeren 1911 hører vi om, at enkelte fiskere i Svanke brugte sættefiskeri efter sild, medens andre “tager op i Bælterne for om muligt at få del i det til tider rige sildefiskeri. Nogle bådelaug fordeler sig til hjemmefiskeri og Bælterne og deler udbyttet imellem sig. På den måde arbejdes der sikrere, thi slår det ene fiskeri fejl, kan det træffe sig, det andet er bedre, og så bjerges udkommet alligevel” ¹³⁰).

Bornholmernes fiskeri i Bælterne fortsatte til 1. verdenskrig, men genoptoges og fandt først sin endelige afslutning henimod 1940 ¹³¹).

Det veludviklede bornholmske laksefiskeri

Uden nogen form for underskudsdækning eller forsøgsbevilling begyndte enkelte bornholmske fiskere allerede i 1890'erne et udstrakt vinterfiskeri i Danzig Bugt og langs kysten op til Pillau/Baltijsk og Memel/Klaipeda. De havde her følgeskab af svenske både, der i mange tilfælde blev model for udviklingen på den sydlige og sydøstlige Østersøkyst. Forbilledet for metoder og redskaber var derimod det bornholmske laksefiskeri.

Et tysk fiskeritidsskrift berettede i 1894, at 35 svenske og danske (bornholmske) både havde deltaget i det foregående års laksefiskeri i Danzig Bugt ¹³²). I 1898 meddeltes det, at fiskerne langs Bagpommerns kyst brugte laksedrivgarn om foråret, men ellers gik over til i udstrakt grad og på passende årstid at benytte “kroge efter mønster af det veludviklede bornholmske fiskeri” ¹³³). År 1900 oplystes tilsvarende, at “vinterfiskeriet, som drives af pommerske

Flåd.

fiskere og af fiskere fra Danzig Bugt med store kuttere på bornholmsk manér”, ikke blev benyttet i Memelområdet¹³⁴). Endelig nævnes det samme år fra Rügenwaldermünde/Darlowo, at 10 store kuttere fiskede på bornholmsk manér, idet de i løbet af vinteren havde drevet fiskeri med laksekroge i et stort område ved Hela”¹³⁵).

Formidler og igangsætter

Hvis ikke P. Fischer Jørgensen og V. K. Hellesen, Rønne, havde sørget for i 1885 at sikre sig mundtlige oplysninger om et tidligt eksempel på bornholmsk foretagsomhed ved Polen, ville vi sandsynligvis kun have haft fiskeritidsskriftets magre oplys-

ninger om kontakterne over Østersøen i årene omkring århundredskiftet.

Men de findes, og derfor kan der berettes om fisker, fiskehandler og røgeriejer Chr. Møller, Årsdale, der i sidste halvdel af 1890'erne og i de følgende årtier blev en vigtig mellemmand for handel og erfaringsudveksling imellem fiskere og fiskehandlere på Bornholm og i det nuværende Polen, først og fremmest på halvøen Hela i Danzig Bugt.

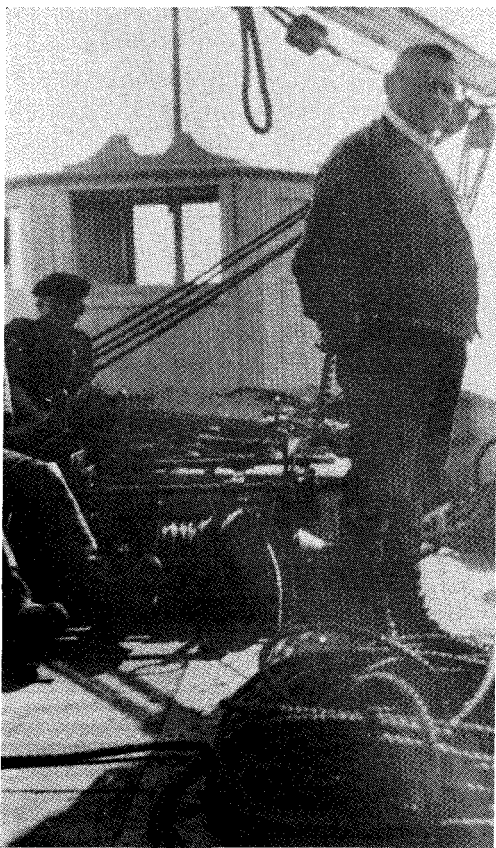
Chr. Møller mistede sin far som 8-årig, men “den fattige enkes søn”, som han blev benævnt i starten, slog sig godt op på fiskeri og fiskehandel og blev foregangsmand på en række områder. Omkring 1910 ejede han ikke mindre end tre torskekva-

På Hela

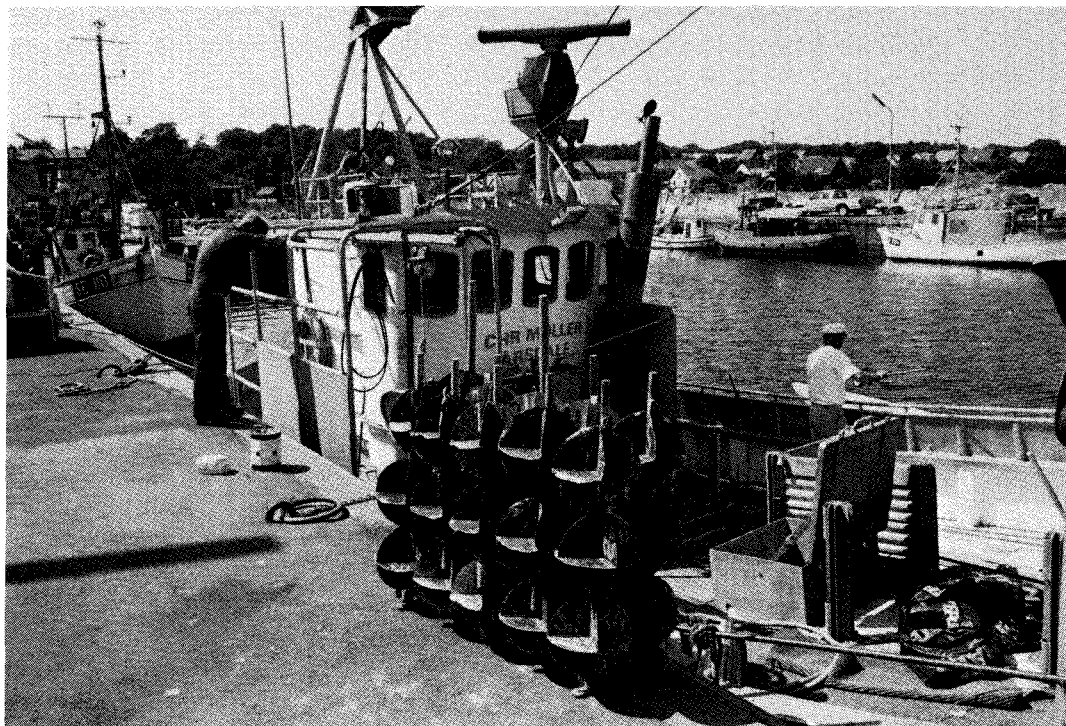
I vinterhalvåret boede Chr. Møller hos fiskehandlerfamilien Hallmann i Hela. Møller oplærte Hallmann i laksefiskeriet, mens fru Hallmann underviste Chr. Møller i tysk om aftenen. De gode forbindelser til Hela resulterede i, at Møller allerede omkring århundredskiftet kom til at formidle salg af bornholmsk laksegrej og bornholmske laksebåde til de lokale fiskere. De hidtil benyttede garnbåde var for små til laksefiskeriet. De bornholmske dæksbåde var derimod fortrinlige. I 1898 omtales det, at fiskere i Hela har købt to større kuttere med udrustning direkte af bornholmske fiskere¹³⁶).

Bornholmsk kuttereksport

Det er ikke utænkeligt, at Chr. Møller også var mellemmand til skibsbyggere i Svaneke og Rønne, som i årene omkring århundredskiftet byggede dæksbåde til fiskere i Tyskland. Det danske vicekonsulat i Swinemünde indberettede således år 1900, at de større dæksbåde, som var bygget i Svaneke og Rønne for tysk regning, havde vist sig overordentlig gode og havde

SE 61 “Chr. Møller” på sit første fiskeri i litauisk farvand august 1928. Hans Møller, Årsdale, fulgte med som fiskeskipper og instruktør for de litauiske fiskere, der ikke kendte til trawlfiskeri. Foto: H. Blegvad.

Den driftige Årdsdale-fisker, Chr. Møller, lever videre i kutteren "Chr. Møller", Årdsdale. Foto: Alan Hjorth Rasmussen 1992.

opnået de bedste resultater i størfiskeriet. Den økonomiske baggrund var, at rigskansleren havde stillet store summer til rådighed for ophjælpsningen af det tyske havfiskeri¹³⁷). Den tyske stat stillede imellem 1000 og 10.000 mark til rådighed for hver nybygget båd¹³⁸).

I slutningen af 1890'erne havde skibsbyggerne - især i Svaneke travlt med at tilfredsstille den tyske efterspørgsel efter nybygninger fra Bornholm. Bornholm var i dette årti et hestehoved foran tyskerne, både hvad angik brug af lakselænker og bygning af større dæksfartøjer. Bådeksporten fra Bornholm fortsatte ind i 1900-årene. Dansk Fiskeritidende kunne i 1910 berette, at tyskerne havde kastet deres kærlighed på de større bornholmske dæksfartøjer, skønt de af og til havde været lidt rigeligt til års. Disse dæksfar-

tøjer, beregnet til decideret vinterfiskeri efter laks, blev dog ikke længere bygget. Størsteparten af deres afløsere - af mindre og slankere bygning og til brug både sommer og vinter - blev også eksporteret til Tyskland¹³⁹).

Stegt sild

Efter årene som laksefisker handlede Chr. Møller med fisk. Han var kendt fra Rostock til Pillau/Baltijsk, hvor han havde gode kontakter. I en periode havde han fast aftager i Danzig, men ellers sejlede han fisk til Kolberg, Rügenwaldemünde/Darlowo og i udstrakt grad til Stolpmünde/Ustka. I kraft af sine forbindelser til fiskehandler Poul Degner i Greifswald fik Chr. Møller også indført nye behandlingsformer for sild på Bornholm, nemlig stegt sild. Til sit stegeri i Årdsdale indførte han kvindelig arbejdskraft fra Rügen, som ef-

ter nogle sæsoner fik oplært kvinder i Årsdale til at videreføre stegningen. Poul Degners konserverfabrik i Greifswald aftog den stegte sild. Stegningen, der begyndte kort før 1900, ophørte efter henved 8 års virksomhed.

Oplæring af fiskere i Baltikum

En særlig eksport af bornholmsk fiskeriteknologi og -viden fandt sted i slutningen af 1920'rne og begyndelsen af 1930'rne. Chr. Møllers søn, Hans Møller, Årsdale, sejlede således i august 1928 til Litauen med nybygningen SE 61 "Chr. Møller" for at oplære litauiske fiskere i søgående fiskeri. Dr. Blegvad, Dansk biologisk Station, forestod projektet. "Chr. Møller" blev få år efter solgt til Polen.

Også andre bornholmere deltog i op-
hjel্পningen af fiskeriet ved Østersøen. På Chr. Linds Bådeværft i Rønne byggedes så-

ledes i 1929 damkutteren "Starnia" til den polske regering. Navigationsskolebestyrer P. K. V. Pedersen, Rønne, fik til opgave at forsyne kutteren med alle moderne redskaber til snurrevod-, trawl- og drivgarnsfiskeri. Louis Olsen, Tejn, der blev fører af "Starnia", skulle blive ombord i et år for at undervise de polske fiskere. Chr. Linds Bådeværft byggede i perioden 1924-34 en halv snes kuttere og joller til fiskere i Polen og Tyskland. De bornholmske kuttere havde alle steder et godt ry.

Beskyttelsestold og fartøjssalg

Det var dog ikke alene bornholmske nybygninger, der blev solgt til Tyskland og de nye selvstændige Østersølande i årene efter 1920. Da det i 1930'rne begyndte at gå skævt for skovlvodbådene, der var anskaffet i forventning om et fortsat rødspættefiskeri, men især, da Tyskland indførte beskyttelsestold på fisk i 1934, måtte også en

Dæksbåd til Hela under bygning på H. P. Hansens Bådebyggeri, Svaneke, byggenummer 178. Arbejdet blev påbegyndt den 17.3.1916.

Fra bygningen af forsøgskutter "Starnia" på Chr. Linds Bådebyggeri på Rønne havn 1929. Kutteren blev leveret til den polske stat. Personerne er Niels Juul, Oluf Christensen, Andr. P. Sorth, Karl Kofoed, Jakob Nielsen, Georg Jørgensen, Preben Nielsen, Alfred Nielsen, Svend Nielsen og Carl Seier.

del af den eksisterende fartøjsflåde afhænges til udlandet.

Som tidligere skildret, lykkedes det ikke de bornholmske fiskere at få indført beskyttelsestold til begrænsning af svenske fiskeres sildelandinger på Bornholm omkring århundredskiftet. Årsagen var, at Danmark frygtede, at hovedmarkedet for dansk fisk, Tyskland, skulle finde på lignende foranstaltninger til beskyttelse af dets trawlerflåde, når landet blev selvforsynende med fisk.

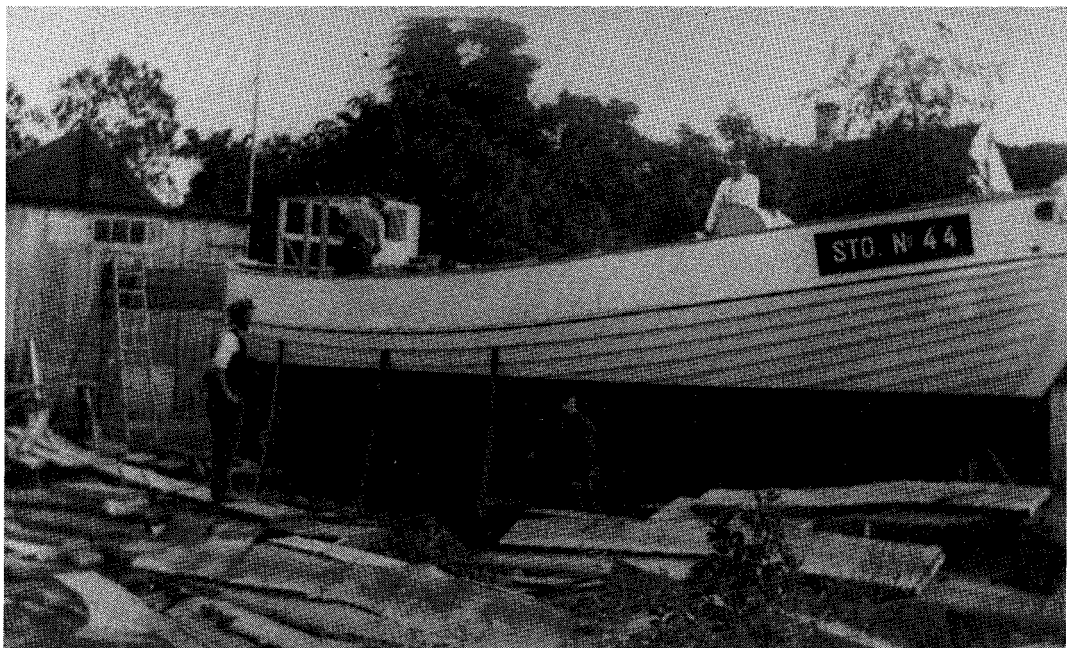
Frygten blev virkelighed i marts 1933, da Tyskland indførte told på import af fersk fisk fra udlandet. Beskyttelsestolden

ramte de bornholmske fiskere meget hårdt. Det store rødspættefiskeri, der var opbygget igennem det sidste tiår, var nu ikke længere rentabelt.

Med "Gerda" til Polen

Adskillige ejere af de større både måtte se sig om efter købere til fartøjet. En af dem var Hjalmar Poulsen, Nexø. Han stammede fra Nakskov, men var i 1920'rne blevet tiltrukket af de gode muligheder for trawlfiskeri efter rødspætter og skrubber i Østersøen. Hans båd, "Gerda", SE 33, var en af datidens større fartøjer. Den var på 32 fod.

Om salget af "Gerda" skrev Poulsen i

Leverance fra H. P. Hansens Bådebyggeri i Svaneke til Stolpmünde, det nuværende Ustka, Polen.

sine erindringer: "Pludselig brydes idyllen, ved at der bankes på døren, og ind træder to herrer. Ønskerne om den gode dag udveksles, og man kommer frem med sit ærinde: Om jeg vil sælge min båd? Lang betænkningstid behøves ikke, siden Hitler har været så venlig at betænke os med 10 pfennig i told pr. kilo på vore bornholmske flyndere, siden da har vi ikke haft særlig brug for vore store rødspættekuttere, en mindre og billigere kan gøre det, så jeg svarer ja, såfremt da en nogenlunde pris kan opnås".

Det aftales, at "Gerda" skal bringes til Danzig til besigtigelse. Poulsen og søn sejler den derved. Hjalmar Poulsen fortsætter: "Nu skal vi vise, hvad det er for godt kram, der er i vore berømte danske fiskekuttere, og hvilken mægtig kraft, der sidder indespærret i motoren. Køberen indfinder sig. Han er i mellemtiden blevet til tre personer. Det kan være svært at handle med en person, men langt værre, når der

er tre. De er hjemmehørende i Putzi, en lille havn, gemt inde i det nordvestlige hjørne af Danzig Bugt - altså polakker.

Samtalen mellem os foregår på tysk. Alt vendes og drejes og undersøges, og alt kritiseres - man er snart indforstået med, at ens gode skib, som man hidtil har været så stolt af og trygt har overladt sig til i al slags vejr, ikke er en snus tobak værd, samt at motoren vil ramle sammen, hvis man forsøger at nærme sig den endnu engang".

Myndigheder og bureaukrati

Fra Danzig gik turen til Putzi, så købernes forældre kunne give deres besyv med. Her fik Hjalmar Poulsen problemer med toldvæsen og politi, og båden blev beslaglagt. Formaliteterne tog en uge. Hjalmar Poulsen fortæller om sine sidste - og for de nye ejere sikkert ikke mindst vigtige - dage om bord på "Gerda": "Vi går på øvelse i Danzig-bugten, og ejerne sættes ind i trawlfiskeriets finesser, så godt det kan lade sig

gøre. Vi går ind til Hela Havn og starter herfra næste dag påny en øvelsessejlad, og nu kan de nye folk selv forestå arbejdet på båden" ¹⁴⁰).

Polen-fiskeriet

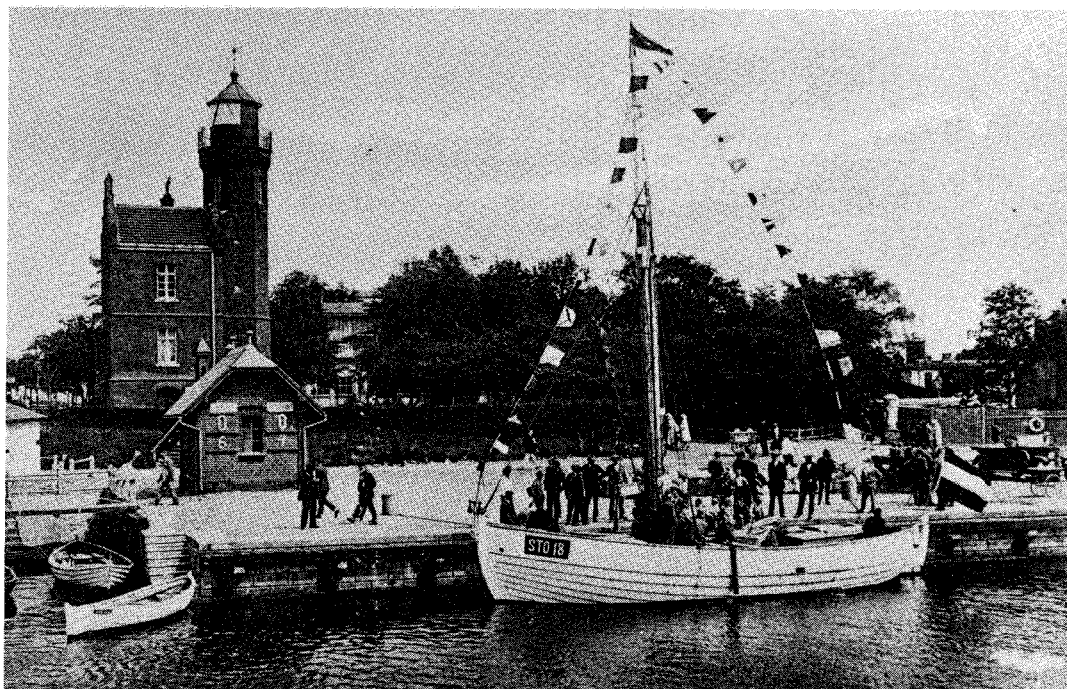
I 1946 genoptog fiskerne fiskeriet på Polen. Initiativet henføres normalt til foråret 1946, da 3 både fra Sandvig, 1 fra Tejn og 1 fra Nexø sejlede til Danzig Bugt for at bruge drivgarn ¹⁴¹). En af deltagerne, den senere forsøgsfisker ved Grønland, Aksel Julius Olsen, Nexø, berettede i 1970 i en båndoptagelse til Bornholms Museum, at deltagerne i det genoptagne drivgarnsfiskeri var Eskild Thorsen fra Tejn samt ham selv og 3 Sandvig-både. De var der nede i 14 dage, før andre kom til. Senere kom hele flåden ¹⁴²). Genoptagelsen af fiskeriet med faststående redskaber i Danzig Bugt henføres til Rønne-fiskeren Hjalmar Petersen, der sammen med makkeren

Hans Kristoffersen skal have brugt fiskeriet i foråret 1946 ¹⁴³).

Laksekroge på hajline

Det store spring i laksefiskeriet kom først med indførelsen af et helt nyt princip i laksefiskeriet, brugen af drivkroge. I fiskeriet er det ofte vanskeligt at udpege en enkelt mand som ophavsmand til de store spring i udviklingen. Det gælder også med hensyn til udviklingen af drivkroge, hvor flere initiativer, både bornholmske og ikke-bornholmske, smeltede sammen, førend den endelige løsning var fundet.

Esbjerg-fiskeren Chr. Venø, der kort efter krigen var på forsøgsfiskeri på Fladen efter konsumsild, medbragte på rejsen nogle hajkroge, som han forsøgsvis satte ud og som fangede godt. En række andre fiskere riggede snart over til hajfiskeri, bl.a. Poul Ebsen, Hundested med H 372

Svanekebad fra H. P. Hansens Bådebyggeri leveret til Stolpmünde, det nuværende Ustka, Polen.

“Capri”. Senere fulgte andre Hundestedkuttere eksemplet, “Batory” “L. P. Corneliusen” og “Catania”.

I vinteren 1946-47 var Hundestedfiskerne i Grossendorf, det nuværende Wladyslawowo med “klodser”, d.v.s. lakselænker, men de mistede dem i isen. Allerede i efteråret havde man dog fra H 342 “Batory” eksperimenteret med anvendelse af hajfiskeriets teknik til laksefiskeri i Østersøen¹⁴⁴). Det skete, ved at Hundestedfiskerne monterede bornholmske tavser

med laksekroge på deres kraftige hajliner. Det ville dog ikke rigtig lykkes for dem med det svære hajgrej.

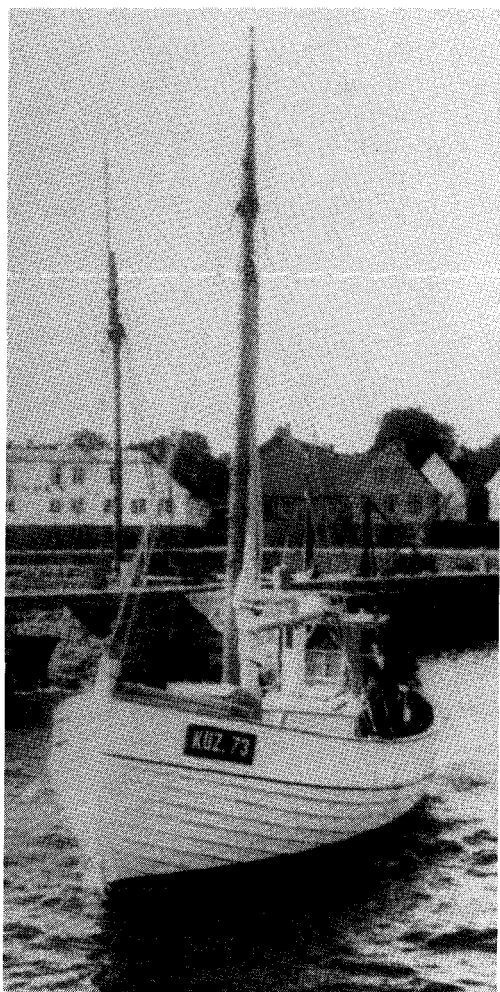
Drivkroge af flydeliner

Næsten samtidig fandt bornholmske fiskere på at afmontere kroglinerne fra de faststående lakseredskaber og at binde dem sammen i én lang række, så de kunne benyttes som drivkroge. Ole Basse Mortensen med “Inga”, nævnes blandt de første bornholmske fiskere, der tog den ny teknik i brug.

I januar 1947 var drivkroge en realitet, og alle, der havde torskekroge liggende fra tidligere, afmonterede tavserne og brugte linerne til de nye drivkroge. I starten videreførte man den gamle montering af tavserne til linen direkte under et stort korkflod, men allerede i de tidligere forårsmåneder af 1947 opsøgte Hundestedfiskere en korkfabrik i København, hvor de fik lavet små runde korkflydere til erstatning for de traditionelle korkflod. På en strop imellem flyderne anbragtes en gardinring eller et lille drejeled til montering af tavsens. Mange muligheder blev afprøvet. Tavsens på de moderne drivkroge er stadig monteret på et drejeled imellem knuder på en line, men der er omkring 7,5 meter line hen til hver flyder, der i dag består af et lille plasticflod. Allerede i 1950'erne udviklede Oluf Okkermann på Sydhavnen i Rønne den endelige monteringsmåde for drivkroge.

Nylontavser

Fiskerne på H 872 “Marconi” eksperimenterede i foråret 1947 med anvendelse af nylontavser til laksefiskeriet. De monterede hver anden laksekrog på nylontavser og blev herigennem klar over, at fremtidens tavser skulle være af nylon. Da fiskerne kom hjem til påske fik makkerskibet “Guldborgsund” monteret drivkroge på nylon. Snart efter skulle alle til Bornholm for at bjerge nylon.

Nybygning til Polen, leveret fra H. P. Hansens Bådebyggeri, Svaneke.

Nylon fandtes dengang ikke hos de ellers velassorterede skibshandlere, men anvendtes udelukkende til lystfiskeri. Snart blev lageret ryddet i ethvert sportsmagasin i Danmark. Fiskerne gik i begyndelsen efter de svære nylonliner, men vendte senere tilbage til de tyndere, da det viste sig, at de ikke skræmte laksen på samme måde som de tykke. Loddet blev af samme grund flyttet højere op på tavsens.

Da laksen holdt op med at bide på krogene og de andre kuttere riggede om til fiskeri med laksegarn opsøgte Hundested-fiskerne Carl og Christen Jensen, "Kosak" og "Drot", et københavnsk sportsmagasin, der dog kun havde tynd nylonline tilbage på lageret. De snoede det sammen og fik så fint resultat af det, at de kunne fortsætte med nylontavserne, selv da de bornholmske fiskere sejlede hjem med deres garn. H 372 "Capri" fortsatte til Gotland, hvor det viste sig, at skibshandleren i Burgsvik lå inde med nylon. Kutteren fortsatte til Bottenhavet og lavede i juni-juli måned et godt fiskeri af 11-12 kilos laks.

På baggrund af "Capris" gode fiskeri sejlede Hundested-kutterne "Drot", "Kosak" og "Maskot" i efteråret 1948 til Nordbotten med drivkroge, men vendte hjem med et dårligt resultat. De var kommet for tidligt, og vandet var for varmt. Det viste sig senere, at temperaturen skulle ned på 12 graders Celsius for at kunne bruges til laksefiskeriet.

Drivkroge - faststående redskaber

Spredningen af drivkrogene skete hurtigt. Allerede til efterårsfiskeriet 1948 mødte, i henhold til Dansk Fiskeritidende, "så godt som alle de fremmede kuttere, såvel som en mængde af de bornholmske både, med drivende lakselænker"¹⁴⁵).

Frem til årene omkring 1950 holdt enkelte bornholmske fiskere dog traditionen med de faststående redskaber i hævd.

Indtagning af laksedrivgarn på R 179 "Søvind" af Nexø. Opbevaringsformen i sække af kunststof blev indført i begyndelsen af 1980'erne. Foto P. H. Moustgaard 1985.

Nyere laksedrivkroge. Flydere i forgrunden, derefter line. Bagest kork til fastgøring af krogene. Foto: P. H. Moustgaard 1985.

Brug af drivkroge kunne imidlertid vanskeligt forenes med brugen af faststående redskaber i samme farvandsområde. Hvis drivkrog-fiskere løb ind i lakselænkerne, kappede de dem. Alene dette forhold gjorde, at brugen af drivkroge hurtigt blev almindelig. Overgangen skete så hurtigt, at mange undlod at bakse med at få de tunge forankringssten ombord, men efterlod dem på stedet, efter at redskabet var blevet kappet ved kobben.

Til forskel fra fiskeriet med de fast forankrede lakselænker kunne fiskerne ved brug af drivkroge hurtigt forandre fiskeplads, så de bedre kunne følge eller op-søge laksen i Østersøen. Hertil kom, at is-drift ofte vanskeliggjorde fiskeriet med de faststående redskaber. 5 bornholmske laksekuttere lå således i vinteren 1946-47 indefrosset i Grossendorf.

Hundested-fiskerne

Fiskerne, der brugte lakselænker, måtte i nogen grad dele farvand med en massiv flåde af store Hundested-fartøjer med drivkroge, hvilket naturligvis ind imellem kunne udløse uheldige episoder. Fisker Olaf Aakerman, Rønne, kunne berette om, hvordan han blev ugleset af andre bornholmske fiskere, fordi han som udlært brostenshugger havde kløvet sten for en Hundested-mand, der havde fået så tunge forankringssten med sig, at kutteren var ved at synke: "Man så lidt skævt til disse fremmede fiskere, som gik ind på de bornholmske fiskeres gebet. De kunne ikke dengang se, at der var fremtid i nye fiskemetoder"¹⁴⁶⁾.

Organiseret lakseafsætning

For de mange bornholmske og øvrige danske fiskere kom mulighederne for laksefiskeri ved Polen meget belejligt. Der var mange laks, og priser og afsætning var i orden. De bornholmske fiskesalgsforeninger og lakseforhandlere som f.eks. A. Esper-sen og Nikolaj Jensen, Rønne, sørgede for

afhentning af fangsterne med chartrede skibe eller med fiskefartøjer. Hver lakseforhandler havde sit fartøj og sine faste leverandører blandt fiskerne. Transportfartøjerne medbragte proviant, olie og andre fornødenheder, f.eks. agn til deres leverandører. De enkelte rejser tog normalt en uges tid, men kunne dog også vare længere, afhængig af vejrforholdene og fisker-nes mulighed for at skaffe sild til agn og til at drive fiskeri.

Grossendorf

Størstedelen af laksekutterne benyttede Grossendorf som udgangspunkt for deres fiskeri. Den store koncentration af danske fiskere satte naturligvis sit præg på byen. I en samtale med politiet i Rønne i november 1947 beskrev føreren af RØ 89 "Nicolaj", fisker og fiskehandler Nikolaj Jensen, Rønne, der gennem sin virksomhed som fiskeopkøber beherskede både polsk og tysk, situationen i byen således: I byen opholdt der sig ca. 400 danske fiskere, som flere gange i beruset tilstand havde voldt de polske myndigheder bekymringer. "Det var særlig galt Allehelgensdag, som af den katolske del af befolkningen, som udgør den største del, betragtes som en streng helligdag med kirkegang, kransenedlægning m.m. På denne dag havde en del danske fiskere ligefrem terroriseret byen, og dette havde givet byens toldinspektør og en politiembedsmand anledning til at klage til Jensen over, at de danske fiskere ikke respekterede borger-nes helligdag og i det hele taget opførte sig på en måde, som borgerne ikke var vant til".

Fisker med politimyndighed

De polske embedsmænd ønskede, at dansk politi gav en fisker politimyndighed over for kollegerne, selvom byen efter krigens bombardementer hverken havde ordnede arrest- eller detentionsforhold. Nikolaj Jensen mente også, at de polske politisoldater havde strenge ordrer om at an-

vende skydevåben, såfremt fiskerne ikke straks efterkom de givne ordrer ¹⁴⁷⁾.

Der kom ikke noget ud af den polske opfordring. Den stedlige havnekaptajn og andre mente ikke, at fiskerne, situationen taget i betragtning, var gået over grænsen. Han så hellere, at en betroet fisker indberettede om evt. uheldige episoder til Bornholms- og Christiansøs Fiskeriforening, som da selv kunne tage de nødvendige forholdsregler ¹⁴⁸⁾.

Episoden affødte dog i november 1947 og februar 1948 en henstilling fra fiskeriforeningens formand, Ludvig Jensen, om at laksefiskerne nøje overholdt de bestemmelser, der var fastsat af de polske og russiske myndigheder og i enhver henseende udviste en korrekt og værdig opførsel ¹⁴⁹⁾.

Fiskerne med faste redskaber overnattede normalt i de polske havne og drev dagfiskeri. Fiskerne, der brugte drivkroge, var ikke så afhængige af de polske havne. Da Bornholmercentralen og fiskesalgsforeningerne i 1948 skulle kalkulere med, om man ville organisere fællestransport af laks fra Polen eller overlade transporten til fiskerne selv, stod de i lidt af et dilemma: "Bliver det således, at mange både kommer til at fiske med drivkroge, ved man aldrig, hvor disse opholder sig, og mange vil måske selv tage is med og selv oplagre laksen for nogle dage og så selv løbe hjem med den" ¹⁵⁰⁾.

Landminer på Hela

Der var allerede fra starten en del konfrontationer imellem de bornholmske fiskere og det russiske militær, men fiskerne tog det ikke så tungt. Fhv. fisker Olaf Aakerman, Rønne, fortalte senere herom: "Da vi kom derned, var store områder af Hela-halvøen spærret for offentligheden. Det kunne bornholmerne ikke læse, for det stod på russisk, så det første år gik de derind alligevel gennem et hul i hegnet. Der lå

efterladenskaber fra krigen, en enkelt arm og et enkelt ben eller et gevær, uniformer. Da vi så kom ud efter at have gået der en times tid, stod der en russisk officer og korsede sig, og så prøvede han at fortælle os, at der var landminer. Det havde vi ikke opdaget" ¹⁵¹⁾.

Laksefiskerne havde dog, med hensyn til det russiske militærs tilstedeværelse i kystområdet, stukket fingrene i en hvepserede. Russerne betragtede næsten alle udlændinge som potentielle spioner og var meget strikse med, hvem de fik ind på polsk og russisk område til lands og til vands. Der kunne ikke telefoneres eller telegraferes, og radiokommunikationen til

SE 170 "Havet" af Nexø på laksefiskeri i Østersøen 1970. Affotografering: P. H. Moustgaard.

Danmark var meget ringe. Få bornholmske kuttere havde radiosender, og de kunne kun sjældent nå igennem til Lyngby Radio. Forvalteren på Christiansø tilbød øens ubenyttede reservestation til kommunikation med kutterflåden ved Polen.

Forlist eller tilbageholdt

Bornholms- og Christiansøs Fiskeriforening måtte i februar 1947 anmode Dansk Fiskeriforening om gennem Udenrigsministeriet at få klarhed over, om savnede besætninger var forlist, tilbageholdt eller indefrosset på grund af is. Det sidste viste sig at være tilfældet for de 5 bornholmske laksebåde, der ufrivilligt måtte opholde sig i Grossendorf i vinteren 1946/47.

Ubehagelig konfrontation

Adskillige fiskere blev udsat for ubehagelige episoder i Polen. Mandskabet på Nexø-kutteren "Hansa" var en af dem. De fiskede i 1947 sammen med andre bornholmske fartøjer fra Wladyslawowo, men fik maskinskade og måtte ankre op under kysten. Efter en tid kom en båd med russiske soldater, der beordrede besætningen med til land. Efter protest fik skipperen lov til at blive ombord. De to andre besætningsmedlemmer måtte herefter under bevogtning spadsere 8 kilometer til nærmeste russiske kommandant. Her talte man dog kun russisk. Fiskerne blev sat i arrest, men blev dog sent på dagen atter ført tilbage til kutteren. De blev russerne kvit ved at forære dem 2 store laks. Da maskinen var kommet i orden, stak man herefter skyndsomst til havs¹⁵²). Tilsvarende overgik også andre bornholmske fiskere.

Foranlediget af, at adskillige kuttere i efteråret 1948 blev opbragt af russiske myndigheder, henvendte Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening sig i december 1948 til Fiskeriministeriet for at få klarhed over det russiske territorialfarvands udstrækning. Fiskeriforeningen kunne bl.a. henvise til, at besætningerne på de senest

opbragte fartøjer under trussel af maskingeværbevæbnede russiske marinesoldater var blevet tvunget til at lade sig genne ned i maskinrummet, mens russerne selv overtog styret og sejlede kutterne til Neukuhren/Pionerskij. For fiskerne var det af vital betydning at vide, hvad de skulle foretage sig i en nødsituation¹⁵³).

Noget for noget

Mens russerne strammede grebet om Polen, havde Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening frimodighed nok til i 1948 at ansøge Fiskeriministeriet om, at havnene i Stolp/Ustka, Memel/Klaipeda og Neukuhren/Pionerskij måtte blive åbnet for danske fiskere. Fiskeriforeningsformand Ludvig Jensen måtte møde personligt frem i ministeriet for i al fortrolighed at modtage følgende mundtlige svar: En efterkommelse af ansøgningen ville medføre modkrav fra russisk side om baser i Danmark!

De danske fiskeres tilstedeværelse tæt på de militærfølsomme kystområder var højst uønsket af polske og russiske myndigheder. I 1949 begyndte de at håndhæve en territorialfarvandsgrænse på 12 sømil, og samme år kunne den danske militærmission i Berlin indberette og henstille, at Udenrigsministeriet "tilråder danske skibsførere og fiskere, der besejler Østersøen ud for Sovjetzonen, Polen og Sovjetunionen, såvidt muligt ikke at medføre tysk, polsk eller baltisk (statsløst) mandskab, og i særdeleshed - uanset de pågældendes nationalitet - advarer imod anvendelse af mandskab, hvis papirer ikke er nøje efterprøvet og fundet i orden".

Og indberetningen fortsætter: "Det må erindres, at de sovjetrussiske - og formodentlig også de polske - havnemyndigheder har pålæg om at udvise den største agtpågivenhed over for alle tilfælde af ulovlig ind- eller udrejse (flygtninge og spioner), og at selv ubetydelige mangler ved skibs-

Først fra 1985 blev polske fiskefartøjer faste gæster i Nexø og siden i Tejn og Rønne. Den tekniske standard var ringe, men i stedet for afregning i kontanter, blev der leveret udstyr. Det kunne f.eks., som det ses her, bestå i en hydraulisk garnhaler. Nexø 1992. Foto: Alan Hjorth Rasmussen.

papirerne eller de enkelte besætningsmedlemmers legitimation, såvel som tilstedeværelsen af personer, over for hvem havnemyndighederne allerede i kraft af de pågældendes nationalitet er særlig mistænksomme, let kan bringe skibet i alvorlige vanskeligheder”¹⁵⁴).

Formaliteter og opbringninger

Kutterne skulle til- og afmelde sig til de militære myndigheder for hver enkelt sejlsads. Grænsegendarmeriet kunne udstede landgangstilladelse for besætningsmedlemmer på basis af den enkeltes søfartsbog eller pas, helst begge dele. Landgangstilladelserne gjaldt som pas på havnen. Omkring 1. december 1949 strammedes kontrolapparatet over for fiskerne. I Grossendorf og den nærliggende Hela kunne der herefter kun gives landgangstilladelse

til skipperne. Den øvrige besætning måtte blive ombord¹⁵⁵).

I vinteren 1949-50 blev der foretaget ca. 16 opbringninger, dog ikke af bornholmske kuttere. På et møde i Fiskeriministeriet den 3. april 1950 konstateredes det, at hjælpefartøjet “Havmågen”, der skulle bistå laksefiskerne ved Bornholm, ikke var beregnet som inspektionsskib og dermed ikke kunne hjælpe fiskere, der var eller stod i fare for at blive opbragt. En af deltagerne, den senere formand for Dansk Fiskeriforening, Henry Sørensen, var blevet opbragt på 22 sømil. Andre kunne berette om lignede uden for den russisk proklamerede sømilegrænse på 12 sømil. På mødet opfordrede Ewald Tinnesen, Esbjerg, der var blevet opbragt på 10 sømil, Fiskeriministeriet gjorde russerne bekendt med, “at

det jo kun var fredelige fiskere og ikke spi-
oner, der var ombord i fiskekutterne” ¹⁵⁶).

Sørøveri

14 dage før var skipperkollegaen på Es-
bjerg-kutteren “Tordenskjold” sluppet ud
efter 11 dages arrestation i Neukuhren/Pi-
onerskij. Han talte flydende hollandsk,
tysk og engelsk og blev af den grund be-
skyldt for at være spion for Atlantpagten.
Han havde det største besvær med at over-
bevise russerne om, at han ikke var en arg
kapitalist, fordi han gik med guldur i ves-
telommen, og fordi han selv ejede skibet,
han sejlede med. Skipperen og hans be-
sætning var igennem et væld af forhør, idet
russerne bl.a. ønskede at vide besked med
såvel forældrenes som bedsteforældrenes
politiske opfattelse og livsstilling ¹⁵⁷).

Skipperen på “Tordenskjold” søgte at få
et møde i stand med folketingsmand Aksel
Larsen om spørgsmålet, men måtte nøjes
med Alfred Jensen. Alfred Jensen kunne
ikke forstå, hvorfor danske fiskere overho-
vedet fiskede i farvande, der stødte så tæt
op til de russiske. Skipperen gjorde op-
mærksom på, at fiskerne naturligvis i frit
tilgængelige farvandsområder måtte søge
fisken, hvor den var, og at russernes syn på
omfanget af deres territorialfarvand stred
imod international skik ¹⁵⁸).

De polske havne lukkes

Få uger efter den tilspidsede situation blev
repræsentanter for fiskeriorganisatio-
nerne kaldt til møde i Fiskeriministeriet,
hvor det meddeltes, at polske havne fra
den 25. april 1950 kun i nødstilfælde ville
kunne anløbes af danske fiskere. Begrun-
delse: “De polske Østersøhavne, der dan-
ner basis for det polske fiskeri, er stærkt
overbelastede af egne fartøjer”. En tilsva-
rende begrundelse havde Danmark tidli-
gere anvendt over for et polsk ønske om at
måtte benytte nordjyske havne som basis
for omladning af fisk ¹⁵⁹). På Dansk Fiskeri-
forenings hovedbestyrelsesmøde den 8.-9.

januar 1948 havde Andreas Koch, Gud-
hjem, stærkt anbefalet, at man opfyldte
polakernes ønske, da Polen tidligere
havde stillet sig overordentlig venlig over
for de danske fiskeres omladning af fisk i
polske havne ¹⁶⁰).

Lukningen af de polske havne blev først
effektiv i maj 1950. Havnene genåbnedes
dog i slutningen af 1950'erne. Få danske
laksekuttere undgik at blive opbragt af
russerne, efter at landet havde udvidet
dets fiskerigrænse. Navigationsmidlerne
var ringe, ofte blot et håndlod eller et ek-
kolod. Det var snarere det normale, at en
eller flere kutterbesætninger til stadighed
sad i arrest i russiske havne, mens deres
forhold blev undersøgt. Afhøringerne blev
foretaget om natten, og kutterne slap ikke
ud, førend de havde underskrevet en er-
klæring om, at de havde været inden for fi-
skerigrænsen. De fik ingen bøder, men
fangsten blev konfiskeret.

Fortsatte opbringninger

Fiskeriforeningerne på Bornholm og i
Hundested protesterede igennem Dansk
Fiskeriforening for at få Grossendorf gen-
åbnet, men intet hjalp. Samtidig proteste-
rede man kraftigt imod, “at fredelige dan-
ske fiskefartøjer standses og opbringes af
sovjetrussiske krigsskibe på åbent hav”, li-
gesom Sovjetunionens ensidige udvidelse
af territorialfarvandet til 12 sømil betegne-
des som et uberettiget indgreb i det fri hav-
område, “hvor enhver dog hidtil har haft
ret til fiskeri og samfærdsel uden ind-
skrænkninger fra fremmede staters side”
¹⁶¹). Intet hjalp, 12 sømilegrænsen blev fast-
holdt og blev tillige model for Island, der
som den næste nation udvidede sin
grænse til 12 sømil 8 år efter. Den kolde
krig var i gang.

Den uholdbare situation afspejledes af,
at kun et enkelt bådelaug meldte sig, da der
i oktober 1950 skulle skaffes mandskab til
oprettelse af en bornholmsk hjemme-

værnsflotille. Formanden for Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening fremhævede, at den ringe tilslutning "ikke var mangel på fædrelandskærlighed eller ofervilje blandt fiskerne, men at det let kunne få uoverskuelige konsekvenser for fiskerne, dersom de fleste skulle drive laksefiskeri ved Polen, idet der ingen tvivl kunne herske om, at man dernede ville være godt underrettet om, hvilke fiskere, der frivilligt havde meldt sig til det maritime hjemmeforsvar på Bornholm" ¹⁶²).

Overalt i Østersøen

Lukningen af de polske havne betød ikke laksefiskeriets endeligt, men tvang indirekte de bornholmske fiskere til at gå over til drivkroge, hvis de effektivt ville udnytte mulighederne for laksefiskeri andre steder i Østersøen. Laksefiskeriet med faststående redskaber blev fortsat udøvet umiddelbart ud for Bornholm og Christiansø, og farvandet ud for Polen blev ikke opgivet til fiskeri med drivkroge. Man holdt sig dog i behørig afstand fra sømillegrænsen, der i Polen fortsat var 3 sømil. Fiskeriet i Den botniske Bugt blev, som omtalt, prøvet ved flere lejligheder, men hovedindsatsen blev dog rettet imod farvandet omkring Gotland og Sandøen i nord til Danzig Bugten i syd.

Sovjetiske flådeøvelser

Den polsk-russiske sømillegrænse blev på det strengeste overvåget af militæret. I slutningen af 1960'erne trak det op til endnu en grænseudvidelse, som dog ikke blev gennemført. Russerne ønskede ingen danske fiskekutteres tilstedeværelse, når de holdt flådeøvelse på internationalt farvand. Mange kuttere blev derfor jaget bort, selv langt ude i Østersøen. Den hidtil alvorligste situation indtraf i december 1969, da 10 laksekuttere, heraf SE 148 "Karen Juhl", blev jaget væk fra deres fiskepladser 60 sømil vest for Memel/Klaipeda for at give plads til en flådeøvelse. Et sovjetisk marinefartøj skød ved denne lejlig-

hed en kugle igennem sejlet på en Lemvig-kutter ¹⁶³).

Med Danmarks indtræden i EF i 1972 opdeltes Østersøen ikke i første omgang i økonomiske zoner, da de øvrige Østersølande undlod at foretage udvidelse af deres fiskeriterritorier. Da Sverige udvidede sin fiskerizone fra 1. januar 1978, var de øvrige lande omkring Østersøen nødt til at følge det svenske eksempel. Danmark foretog sin udvidelse den 1. marts 1978. De nye vilkår betød en voldsom indskrænkning af de danske Østersø-fiskeres geografiske aktionsområde og kvoter.

"Capricorn"

Den polske fiskeriinspektion var dog fortsat aktiv. En af de større, nyere sager var den polske opbringelse af Nexø-kutteren

Fiskerne fra Polen og Baltikum blev stiltige gæster i de bornholmske fødevarerbutikker. Nexø 1992. Foto: Alan Hjorth Rasmussen.

“Capricorn” den 15. marts 1993. Kutteren, der var hjemskrevet i Korsør, blev beordret til Ustka, hvor man stillede skipperen over for et bødekrav på 120.000 dollars for ulovligt fiskeri på polsk territorium. Bl.a. hævdede polakkerne, at kutteren kort forinden havde været på ulovligt fiskeri på polsk farvand. Den påståede dag lå skibet vitterligt i Nexø havn.

Opbringelsen og dommen udløste voldsomme reaktioner blandt de bornholmske fiskere. Den 17. marts samledes fiskere på Nexø havn, hvor de vedtog at blokere for polske landinger i alle bornholmske havne. Dagen efter mødtes danske og polske fiskere i FSØ's kantine, hvor man gjorde de polske fiskere klart, at de ikke ville få losset deres fisk eller kunne modtage olie til skibene, førend “Capricorn” og dens skipper var tilbage i Nexø. Meningen var, at de polske fiskere skulle lægge pres på myndighederne i Polen.

I forvejen ulmede misstemningen over de polske fiskere. Dels var der det almenmenneskelige - polakkerne havde en i forhold til de bornholmske fiskere stor og tilsyneladende uproblematisk torskekvota, og de landede fisk i mængder, mens bornholmerne måtte ligge stille - dels indbragte polakkerne torsk, der var langt under det danske mindstemål. Sidstnævnte ville ikke kunne undgå at påvirke mulighederne negativt for kommende års torskefiskeri.

Den 22. marts besluttede fiskerne at stille blokaden i bero. Sagen var da anket til højere instans i Polen og gik sin gang. Samtidig havde man fået løfte om, at industrierne ikke ville modtage polskfanget torsk på under 35 cm. Samme morgen indledtes der dog blokade imod Nordfilet, Nexø, over for 20 tons polsk fisk, der var blevet overført med lastbil fra firmaets fabrik i Ustka, Polen. Aktionen til støtte for “Capricorns” skipper var i princippet ophørt, men gled direkte over i en landsdæk-

kende aktion, der havde til formål at gøre politikerne og befolkningen opmærksomme på dansk fiskeris håbløse situation. Fiskestoppet, der blev suppleret med blokade overfor lastbiler og færges m.v., der indeholdt fisk fra tredielande, førte til et totalstop for alle landinger på Bornholm.

Set med litauiske øjne

Sidstnævnte blokade faldt absolut ikke i god jord blandt fiskerne fra de gamle østlande. En litauisk skipper udtrykte sin harme således: “Det er meningsløst og meget, meget egoistisk, at bornholmerne tager os som gidsler. Skal fiskeripolitikken i Østersøen ændres, er der brug for det modsatte: Et venskab og sammenhold blandt Østersøens fiskere...

Vi fremmede, der kommer her med fisk til jeres industrier, skal lytte og forstå bornholmernes problemer. Og trods sprogbarriererne forstår vi godt, at der er problemer med de små kvoter. Men hvad med jer selv? Hvad gør I for at forstå os? Har I nogensinde spurgt os om vores situation? Om livet og vilkårene i Litauen, om vareknaphed, sult og tårnhøje priser på selv det mest livsnødvendige?

Nej, det har I aldrig lagt øren til. For de bornholmske fiskere nedværdiger sig ikke til at tale med os, men vender os ryggen på havnen og på restauranterne. Behandler os, som negrene havde det i racismens USA. Jeg opfatter det som uciviliseret og unfair menneskeligt set - og som en dumhed i forhold til fiskerierhvervet i Østersøen... Ganske vist er vi litauere i dag blandt Østersøens fiskerproletarer, men billedet kan vende, og en dag er det måske jer, der har brug for vores venskab og forståelse”¹⁶⁴).

Under behandlingen af “Capricorns” sag i den polske appelret blev bødekravet nedsat til 8.500 kr. Efter 1½ måneds tilbage-

Trawlreparation på kajen i Nexø. R 406 "Kirsas Hansen". Foto: Alan Hjorth Rasmussen 1992.

holdelse nåede "Capricorn" hjem - så betids, at ejeren kunne nå at få del i regeringens oplægningsstøtte.

Nordnorge

Den skærpede konkurrence om den stadig sparsommere Østersø laks fik i foråret 1963 en række bornholmske fiskeskippere til at se sig om efter nye fiskepladser. Ved en ren tilfældighed var skipperen på "Silpha", Ole Basse Mortensen, stødt på en artikel i et norsk jagt- og ferskvandsfiskeritidsskrift, hvoraf det fremgik, at der var eventyrligt mange laks ved Nordnorge. Det måtte undersøges nærmere. Poul Jensen, "Ulvedal" og Verner Nielsen, "Nordlyset", blev sendt afsted for at rekognoscere¹⁶⁵).

De ankom til Bodø på den norske nationaldag, blev godt modtaget og besøgte desuden Tromsø og Trondhjem. De meldte tilbage til de øvrige bornholmske skippere,

at fiskeriet så tilforladeligt ud. Nordmændene brugte 15-20 garn og fangede mange laks. Bornholmerne brugte 400-500 garn og regnede sig for garnspecialister. Sejladsen derop ville vare ca. 8 dage, men så kunne det heller ikke gå galt.

Lyst hele døgnet

"Atlantic", "Gry", "H.I.Sonne", "Karen Louis", "Nordlyset", "Silpha", "Søglint", "Ulvedal" og "Vi-Bo" stævnedes på dette grundlag mod nord. Hovedparten af dem sejlede den 28. maj og ankom den 2. juni. Én ting havde de dog glemt at tage højde for: Solen skinnede næsten hele døgnet - så de mørke bornholmske garn var nærmest uanvendelige. Laksen ville ikke gå ind. De norske garn var lysegrå.

Vognmand Studsgaard, Rønne, der dengang kun havde en ældgammel lastbil, blev nu sendt afsted til Bodø læsset med krog-

kasser. Snart efter meldte det næste problem sig: Der kunne ikke skaffes ordentlig agn. De norske sildelaster blev behandlet med formalin og det var ikke noget for laksen. Rejer blev også prøvet. Det første års lakseforsøg - uden statsstøtte af nogen art - blev en fiasko. Snart satte kutterne kursen mod Bornholm for at gøre klar til laksesæsonen i Østersøen. "Gry" ankom til Rønne den 28. juni. Totaludbyttet af Norges-fiskeriet var 12 laks.

Nyt forsøg

I 1964 vovede en enkelt skipper at genoptage forsøget i Nordnorge, nemlig Poul Jensen med SE 174 "Ulvedal". Han mente, at når nordmændene kunne fiske, måtte det også kunne lade sig gøre for bornholmerne. Han anskaffede sig et antal lyse nylongarn fra Japan, dog ikke helt så dybe som de norske og uden blysime. Denne gang løb Poul Jensen ingen risiko: Også drivkroge og mange kasser frossen brisling var ombord fra starten. I maj 1964 fik Poul Jensen tillige bevilget et garantibeløb på 15.000 for nettoudbyttet af det forestående forsøgsfiskeri.

Tilfældighed

Nordmændene fiskede med garn tæt ved land. De bornholmske fiskere måtte holde sig uden for 12 sømil. Kulingsvejrs var ikke til laksegarn, hverken for de danske eller de norske fiskere, så fiskerne fra "Ulvedal" forsøgte sig med kroge. En dag blev det storm og mere til, og det var umuligt at trække krogene. Laksekutteren drev 2 døgn mod nordvest. Da det fløvede, var der laks på næsten hver anden krog. Laksene skulle slet ikke søges under land, som man hidtil havde troet, men ude i søen - på 3000 meter vand! Der var ingen garnlaks på det dybe vand. Tilsvarende var der ingen krog laks på kanterne ved land.

De store laksefangster blev sendt hjem med jernbane og ankom upåagtet. Poul Jensen og den øvrige besætning var ikke af

store ord. Ole Basse Mortensen fandt dog ud af sagens rette sammenhæng. Næste år lod Poul Jensen garnene blive tilbage på Bornholm og brugte alene drivkroge fra "Ulvedal". Det skete sammen med en lille flok andre bornholmske kuttere. Det følgende år, 1966, gik det for alvor løs med deltagelse af fartøjer fra Bornholm, Hundested, Esbjerg og Lemvig. I 1969 og 1970 deltog henholdsvis 24 og 28 både fra Bornholm i laksefiskeriet i Nordatlanten.

Der var laks nok ved Nordnorge, og der var et godt forhold imellem de danske og de norske fiskere. Nordmændene, der ikke fiskede lørdag-søndag, var stærkt interesserede i de bornholmske laksedrivkroge. Flere fiskere fra Bodø blev lært op i krogfiskeriet af besætningen på "Ulvedal", men da nordmændene skulle til at bruge de nye redskaber, blev de forbudt af myndighederne.

Basis for nyinvesteringer

Lakseafsætningen og priserne var i orden. Det største problem var at få sendt laksen hjem. Fangsterne blev kørt hjem over land eller transporteret med skib. Allerede i 1965 var der basis for, at den første laksekutter kunne få indlagt fryselast, så opbevaringen og transporten af den kostbare fisk ikke længere var et problem. Andre fulgte efter. I årene 1968-69 gav investeringerne i fryselast og nye større fartøjstyper bonus, og de bornholmske laksefartøjer hjemførte laster af hidtil ukendt størrelse og kvalitet. De danske fangster steg fra 67 tons i 1967 til 356 tons i 1969. De bornholmske laksekuttere landede fangsterne fra Nordnorge til Espersen, Rønne. Trods den lange sejltid og de høje transportomkostninger, var laksefiskeriet i Nordatlanten absolut lønsomt for fiskerne.

Grønland

I 1966 landede færingen John Dam en stor last laks fra grønlandske farvande til Espersen, Rønne. Ole Basse Mortensen,

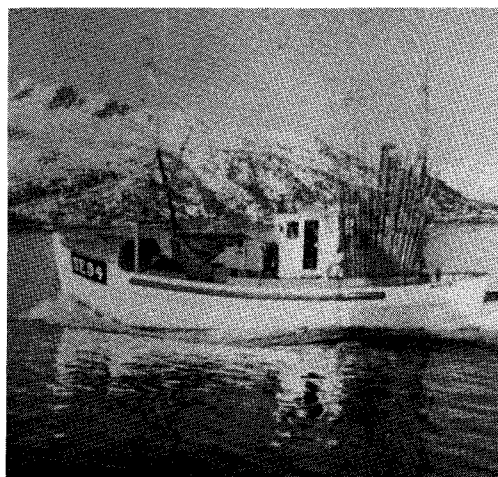
"Susi-Ann" af Nexø købt i Sverige var en af de mange bornholmske stålfartøjer, der blev indsat i laksefiskeriet ved Nordnorge. Afløstes af "Ocean Prawns". Foto: Erik Pedersen 1971.

der havde syslet med tanker om at prøve Grønlandsfiskeriet, fik nys om det. De nye muligheder skulle undersøges.

I sommeren 1967 satte Ole Basse Mortensen, "Vi-Bo", Birger Pedersen, "Dolly-Ann", Sv. Aage Sonne, "H.I.Sonne" og Jens Pedersen, "Ena Westh", kursen mod Grønland. De finansierede selv forsøgsfiskeriet og betalte lærepengene. Grønland var i princippet lukket for danske fiskere. Kun Færingehavn kunne benyttes til bunkring og afsætning af fangsterne. Fiskeriet foregik i Davisstrædet helt op til Holsteinsborg og Disko, d.v.s. over meget store afstande. En af kutterne sejlede fangsterne til Færingehavn, hvor laksen blev indfrosset og sendt til A. Espersen, Rønne.

Garnene var de sædvanlige bornholmergarn uden blysim. Takket være en overordentlig stor laksebestand, og på trods af, at den stærke strøm fik de lette bornholmer-

garn til nærmest at svæve i overfladen, var de bornholmske initiativtagere godt tilfredse med fangsterne. I 1968 indbragte laksefiskeriet ved Nordnorge 160 tons,

SE 94 "Nordkap" under laksefiskeri ved Nordnorge. Bygget af Nexø Skibs- og Bådebyggeri. Foto: Erik Pedersen 1970.

Den første "Ocean Prawns" var på 722 brutto-registertons og blev bygget i 1978 til rejefiskeriet ved Grønland. Skibet måtte i 1992 udflage til Canada p.g.a. de lave EF-rejektivoter til ikke-grønlandske fiskere.

mens fiskeriet i Davisstrædet indbragte 210 tons. 1969 fangede de danske både 332 tons laks ved Nordnorge og 371 tons ved Vestgrønland.

Fiskeriet i Davisstrædet

Efter at de 4 bornholmske skippere i 1967 havde vist, at de magtede Grønlands-fiskeriet, sejlede en mindre flåde af laksefartøjer, også andre end bornholmske, til Davisstrædet i de følgende år. Adskillige af de bornholmske fartøjer fik indlagt fryselast, så laksen kunne indfrysnes straks efter fangsten. Flere af laksebådene var da blevet udrustet med japanergarn forsynet med meget svær bly. De stod dybere og klarede sig bedre i strømmen end Østersøgarnene. Ole Basse Mortensen anskaffede sig i 1968 20 monofilgarn fra Japan. Det viste sig, at de fiskede ualmindelig godt i Davisstrædet, men ikke duede i Østersøen. Med de nye garn typer mangedobledes laksefangsterne.

Mens de mindre bornholmske laksekuttere fortsat var henvist til laksefiskeriet i Østersøen, kunne de store laksebåde i årene omkring 1970 gå på laksefiskeri

både i Østersøen og ved Norge og Grønland. Januar-marts fiskede de laks med drivkroge i Østersøen og klarede herefter laksefiskeriet ved Nordnorge indtil slutningen af juni. Efter kølhaling på Bornholm sejlede laksebådene i slutningen af juli til Grønland og vendte tilbage i oktober. I årets sidste måneder drev de fiskeri med drivkroge i Østersøen.

Restriktioner i Nordatlanten

Et forslag om totalforbud imod laksefiskeri på det åbne hav var i 1969 blevet tiltrådt af et flertal af medlemslandene bag konventionen vedrørende Nordvestatlanten. Danmark, Norge og Vesttyskland protesterede, og forslaget kom derfor ikke til at gælde for de tre lande. I 1970 fangede bordet. Fiskesæsonen uden for den grønlandske tolvmilegrænse begrænsedes til tiden 1. august til 30. november, og de effektive monofilgarn måtte ikke nyanskaffes. Med hensyn til Nordøstatlanten gik Danmark også med til indskrænkninger. Bl.a. indskrænktes den regulære fisketid til en god måned. Det blev et alvorligt afbræk for de bornholmske laksekuttere.

Norske fiskere, der i forvejen drev deres altovervejende laksefiskeri inden for sømylegrænsen, havde med stigende forundring og bekymring fulgt ekspansionen i det danske laksefiskeri. Nordmændene begrundede deres stillingtagen med, at der i årene 1967-69 var konstateret en betydelig forøgelse af fangstmængden i internationalt farvand - underforstået på bekostning af fangsterne i det norske kystfiskeri. Med denne holdning tog Norge efter bornholmske fiskeres mening større hensyn til nationens egne laksefiskere end til laksebestanden som helhed.

Kold beregning

Fiskeriministeriet gik dog, som sagt, med til at begrænse laksefiskeriet ved Norge. Det skete efter pres fra andre landes regeringer, idet man var bekymret over "en

overordentlig stærk og efter Fiskeriministeriets opfattelse overdreven kritik" af det danske laksefiskeri. Regeringen havde ganske enkelt foretaget en nationaløkonomisk overvejelse af udbyttet af det danske laksefiskeri ved Norge kontra risikoen for nedgang i samhandelen med de andre lande, specielt England, der af indenrigspolitiske grunde ønskede en totalfredning af laksen i Nordøstatlanten. På et møde i Rønne den 7. december 1970 erkendte fiskeriminister A. C. Normann, at den danske medvirken til begrænsningen af laksefiskeriet var sket "under uofficielle trusler fra engelsk side om handelsboykot af danske eksportvarer" ¹⁶⁶).

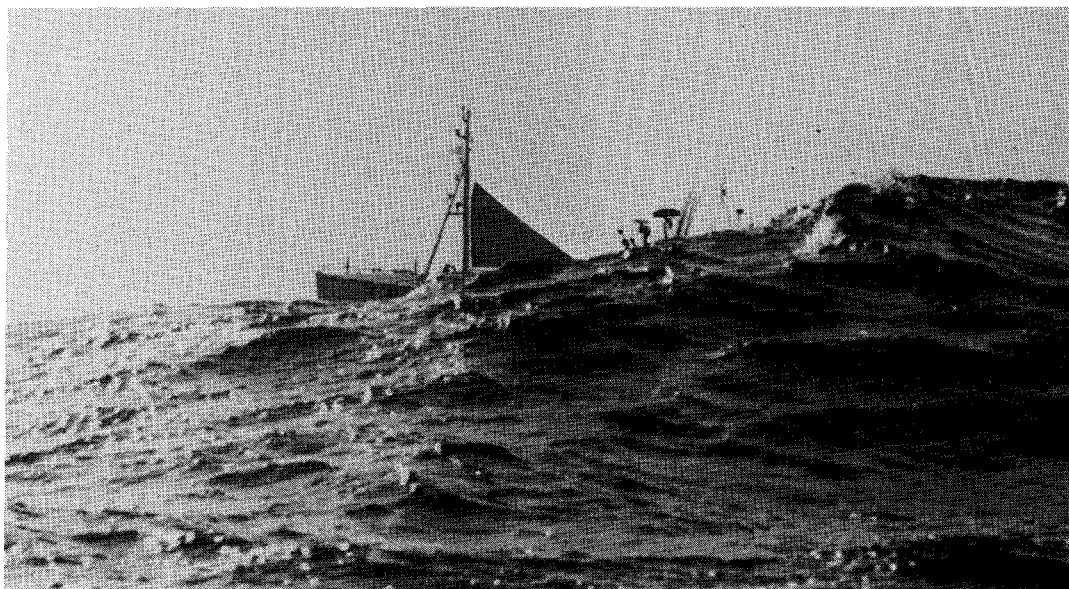
Også andre forhold synes dog at have spillet ind: Den voldsomme stigning i eksporten af danskfanget laks i slutningen af 1960'erne havde været til stor gene for den canadiske lakseeksport. Danske eksportører mente, at dette havde præget Canadas stilling til sagen. Canada havde allerede i 1967 stillet forslag om forbud imod laksefiskeri på internationalt farvand.

Den dansk-amerikanske lakseaftale

I begyndelsen af 1972 indgik den danske og den amerikanske regering en aftale om, at dansk og færøsk fiskeri efter atlantisk laks inden for og uden for den grønlandske tolvmilegrænse skulle afvikles over 4 år. Det måtte i årene 1972-75 kun udgøre henholdsvis ca. 800, 600, 550 og 500 tons laks. Lokale grønlandske fiskeres fangst skulle holdes på gennemsnittet af fangsterne 1964-71, svarende til ca. 1.100 tons årligt.

Grønlandsk vand for grønlandske fiskere

Da de bornholmske fiskere begyndte at vise sig ved Grønland i 1967, havde grønlænderne på ingen måde vænnet sig til det søgående fiskeri og dets muligheder. Grønlænderne fiskede først og fremmest i fjordene og kunne vanskeligt forestille sig, at havet udenfor var fyldt med laks. Det bornholmske lakseeventyr, der til betydelig skade for sagen opnåede store overskrifter i pressen, demonstrerede ikke alene, at et mægtigt laksefiskeri lå inden for mulighedernes grænse, men også, at

Hvad skjuler der sig bag næste bølge? SE 147 "Vibo" i Atlanten 1973.

dansk erhvervsliv var kommet til Grønland.

Omtalen af lakseeventyret medførte, at grønlandske og danske politikere fik følelsen af, at der gik noget fra Grønland - uanset, at der var nok til alle. KGH havde allerede i 1961 og 1962 ladet foretage inden- og udenskærs forsøgsfiskeri efter laks med både drivgarn og drivkroge. Forsøgsfiskeriet blev forestået af Nexø-fiskeren Aksel Julius Olsen, der havde redskaberne med hjemmefra. Laks var der nok af, men de kunne ikke fanges ¹⁶⁷).

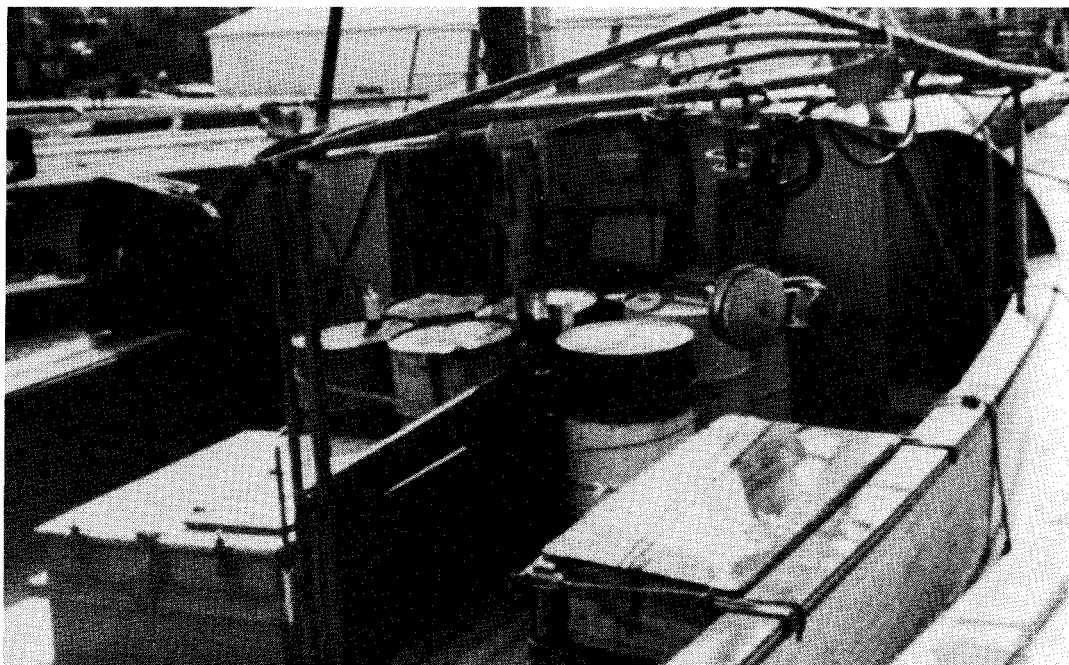
Bing Crosby

Snart blev laksen et overlevelsesspørgsmål for såvel Grønland som for lystfiskere i en række lande. Engelske, canadiske og amerikanske lystfiskerinteresser stod bag en massiv kampagne for at få det danske laksefiskeri stoppet, efter at alle andre

lande, bortset fra Danmark og Norge, var ophørt med det.

Den amerikanske skuespiller Bing Crosby førte an i stormløbet mod Danmark. Truslen om handelsboykot lurede i horisonten. Under en debat i folketinget i april 1972, foranlediget af Niels Anker Kofoed, opfordrede statsminister Jens Otto Krag i april 1972 til ikke at bagatellisere sagen. "Jeg ved godt, at det har været med i debatten, at der er ført en i mine øjne ret ligegyldig kampagne i USA fra en berømt filmstjernes eller sangstjernes side, men jeg tror ikke, man er klar over, at man i udenlandske fiskerikredse med alvor beskæftiger sig med denne sag og retter anklager mod Danmark, oven i købet ret hårde ord".

Statsministeren citerede endvidere et medlem af fiskeriudvalget i det canadiske

R 142 "Holton" inden afsejling på laksefiskeri i Nordatlanten 1983. Olietønderne, der er tomme, er beregnet på bunkring undervejs. Kasserne indeholder drivkroge. Foto: Filip Kjøller, affotografering: P. H. Moustgaard.

Landing af dybfrossen laks i Tejn efter "Holtons" rejse til farvandet omkring Jan Mayen 1983. Foto: Filip Kjøller, affotografering P. H. Moustgaard.

underhus for at have opfordret fiskeriministeren til at iværksætte økonomiske sanktioner imod Danmark, fordi vi ikke havde overholdt indgåede aftaler til punkt og prikke. Medlemmet hævdede, at vi nok havde indskrænket antallet af fiskefartøjer, men til gengæld havde ladet de tilbageværende fartøjer fiske med bedre udstyr.

Statsministerens forsvarstale

Under forespørgselsdebatten pointerede statsministeren, at det var umuligt at finde en løsning, der tilgodeså alle: "Der er spørgsmål om syddanske fiskeres interesser kontra grønlandske fiskeres interesser, der er fremmede laksefiskeres interesser, der er hensynet til almindelige danske handelspolitiske interesser, specielt dansk eksport til det amerikanske marked..., og

der er spørgsmål om Danmarks almindelige omdømme og endelig hensynet til laksebestandens beskyttelse, uanset at jeg er klar over, at der på dette sidstnævnte område som anført af hr. Kofoed ikke er enighed imellem de sagkyndige".

Og statsministeren tilføjede: "Jeg har ikke ment, at der kan være tvivl om, at naturbeskyttelseshensynet må have en høj prioritet sammen med det meget vigtige økonomisk-politiske hensyn til dansk eksport til USA og endelig hensynet til Danmarks almindelige omdømme på naturbeskyttelsesområdet" ¹⁶⁸).

Til skade for Grønland

Også Moses Olsen havde ordet i forbindelse med forespørgselsdebatten. Han mente, at hvis de bornholmske fiskere

skulle have erstatning, måtte han på de grønlandske fiskeres vegne kræve erstatning. For ham at se, stod valget "mellem et helt folks eksistensgrundlag eller et begrænset antal medborgeres større indtjeningsmuligheder" ¹⁶⁹).

Bertel Pedersen beklagede, at man havde bøjet sig for "den propaganda, man fra engelske lorder og lystfiskere kørte frem med mod den danske eksport til England af landbrugsvarer" ¹⁷⁰). Han opfordrede til, at man sikrede, at de bornholmske fiskere fik en rimelig mulighed for stadig at få et rundeligt udkomme. "Det er folk under 45-års alderen, der har investeret ganske betragtelige summer i kuttere til fjernfiskeri, og det er det grundlag, hvorpå de har baseret deres tilværelse, man nu slår i stykker."

Ulovlig aftale

Niels Anker Kofoed var en stor modstander af regeringens lakseaftale med USA. I forbindelse med forespørgselsdebatten satte han spørgsmålstejn ved det lovlige i, at regeringen uden om folketinget havde indgået bindende aftale med et fremmed land. Han fik ret i enmandsaktionen, som han gennemførte uden om folketingsgruppen. Den socialdemokratiske regering måtte senere på året fremsætte lovforslag om aftalen. Fiskeriminister Chr. Thomsen

og andre måtte ved denne lejlighed indrømme, at der savnedes videnskabelige beviser, som kunne begrunde den dansk-amerikanske lakseaftale.

I marts 1973 søgte fiskeriminister Chr. Thomsen finansudvalget om 9,3 mill. kr. som kompensation til de bornholmske fiskere, der var blevet ramt økonomisk på grund af lakseaftalen og dens konsekvenser.

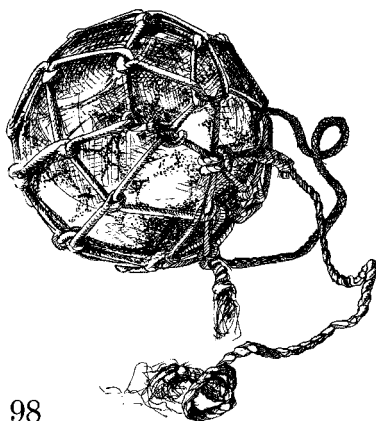
Der skulle dog gå mange år, førend laksefiskeriet ophørte på internationalt farvand. En række danske fiskere, herunder også bornholmere, lejede deres fartøjer ud til egne selskaber i Panama, idet landet ikke havde underskrevet laksefredningsaftalen. Da dette skete, gik man over til polsk flag.

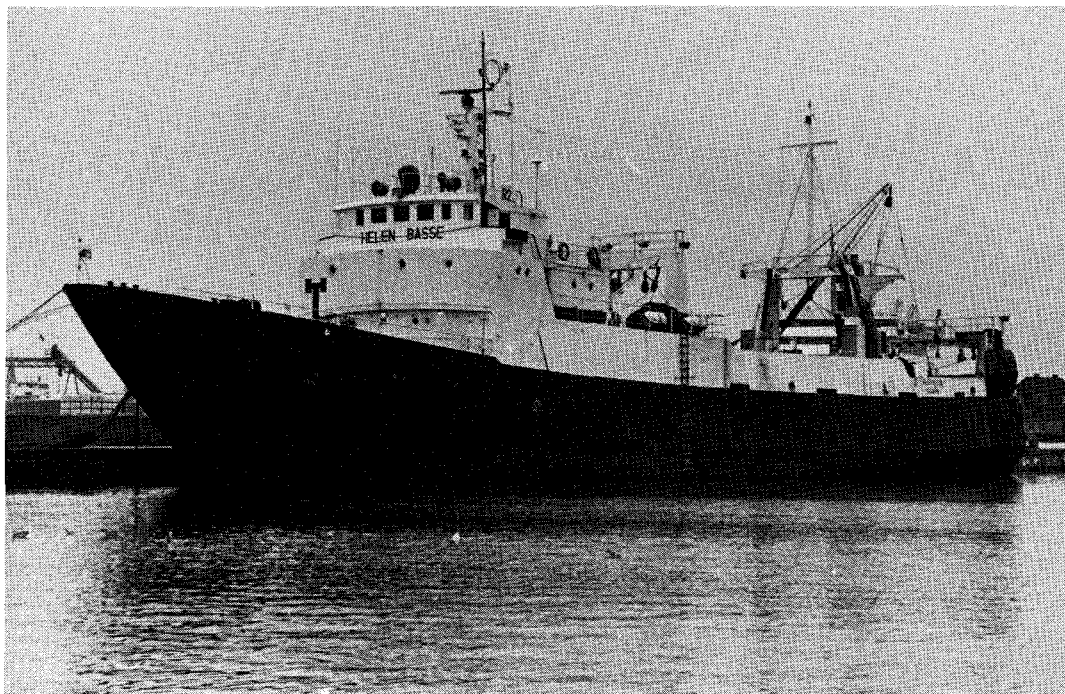
Rejefiskeriet

Om baggrunden for de bornholmske fiskeres overgang til fjernfiskeri og starten på Grønlands-fiskeriet sagde Birger Pedersen, "Susi-Ann", Nexø, i december 1972, at det startede, "fordi der i sin tid blev klaget så meget over, at vi altid gik hjemme og kun sejlede med små både og forholdsvis tæt hjemme ved. Så startede vi fjernfiskeriet, der nu er stoppet. Derfor kan det ikke være for meget forlangt, at vi gerne vil have lidt sikkerhed for, at det, vi nu satser på, kan blive noget varigt. Og om vi nu, hvor vi kommer i fællesmarkedet, skal komme tilbage til de små både, eller vi kan fortsætte med fjernfiskeriet" ¹⁷¹).

Restriktionerne for det bornholmske laksefiskeri ved Nordnorge fik i 1971 fiskeskipper Ole Basse Mortensen med henholdsvis "Silpha" (135 brt.) og "Polarlaks" (312 brt.) og fiskeskipper Birger Pedersen med "Sussi Ann" (170 brt.) til at orientere sig imod nye fiskerier. I marts 1971 sejlede de til farvandet ved Finnmarken for at prøve rejefiskeri. I maj riggede de om til laksefiskeri med drivkroge uden for den

Glaskugle til sildegarn.

“Helen Basse” af Svaneke, 696 bruttotons, bygget 1965. Tilhørte Ole Basse Mortensen. Skibet er nu hjemmehørende i Grønland. Foto: Erik Pedersen 4.1.1981.

fredningszone, som var indført. De vendte tilbage til Danmark med både rejer og laks i fryscasten.

Snart efter sejlede Ole Basse Mortensen til Grønland og genoptog laksefiskeriet med drivgarn. Sidst på sæsonen blev der rigget om til rejetrawl, men fangsterne var små. Da de imidlertid på vej hjemover forsøgte sig i Fiskenæs-Dybet, fik de en imponerende fangst af store fine rejer, som de kogte og pakkede ombord. Efterårsfiskeriet 1971 blev således starten på rejefiskeriet ved Grønland. Ole Basse Mortensen købte senere to udenlandske fartøjer, “Helen Basse” på 651 brt. og “Villia Basse” på 677 brt. “Villia Basse” blev indsat i rejefiskeriet i 1973. Andre danske skibe kom også til.

Da laksefiskeriet ophørte på internationalt farvand, valgte mange at rigge om til

rejefiskeri. Det skete ikke alene på Bornholm, men også på Grønland. Fiskeskipper Birger Pedersen, der i 1972 fiskede med “Susi-Ann” af Nexø, udtalte dette år, at han håbede, at rejefiskeriet ville blive fremtiden, men at han frygtede, at også

Forretningsskiltet i Nexø. Foto: Alan Hjorth Rasmussen 1992.

Ole Basse Mortensens rejjetrawler "Villia Basse" af Svaneke, 677 bruttotons. Foto: Erik Pedersen 1974.

dette måtte stoppe, hvis de grønlandske fiskere gik ind i samme fiskeri ¹⁷²). Det var netop, hvad der skete. Grønlænderne ønskede ikke at dele den dansk-grønlandske EF-rejekvote med andre, og endnu engang blev de bornholmske fiskere sorteper.

Til rejeskibe med forbindelse til Bornholm hører bl.a. "Similik", tidligere "Helen Basse", der er bornholmsk ejet. "Ocean Prawns", der er på ca. 3.000 tons, måtte i 1992 udflage til Canada, da skibet ikke kunne eksistere på grundlag af EFs rejekvoter ved Grønland. Interessentskabets "Atlantic Enterprise" fisker under canadisk flag, hvorimod "Ocean Tiger" og "Anso Møllegaard" fisker under dansk flag.

Ole Basse Mortensen

Ole Basse Mortensen var initiativtager til en lang række projekter af betydning for

Bornholm. Ingen muligheder blev ladet tilbage uden at være forsøgt. I 1947 var han blandt de første fiskere på Bornholm, der sluttede sig til Hundested-fiskernes nyindførte laksefiskeri med drivkroge. Sammen med Erling Petersen fra Mosede afprøvede han midt i 1950'erne mulighederne for flydetrawlfiskeri efter sild ved Bornholm, og fra 1963 deltog han i laksefiskeriet ved Norge. I 1967 vendte han sig mod laksefiskeriet ved Grønland, og i 1971 kom turen til rejefiskeriet ¹⁷³). Efter en række økonomiske problemer i begyndelsen af 1990'erne engagerede Ole Basse Mortensen sig i 1992 i et bornholmsk-argentinsk fiskeriprojekt, der rettede sin hovedindsats imod fiskeri af sværdfisk, tun og hajer i farvandet mellem Afrika og Sydamerika. Det tidligere bornholmske fartøj "Frenneodde", nu "Austral", fisker kulmule. Besætningen er overvejende bornholmsk.

6. FARTØJ OG HAVN

Mennesket kan tilpasse sig naturen, men naturen lader sig dog aldrig besejre. Fiskerne måtte tidligere i større grad end nu leve med risikoen for forlis og ulykke. Fiskerne kunne nedbringe risikoen gennem tekniske fremskridt eller ved ikke at balancere på kanten af naturlovene, men de kunne aldrig gardere sig fuldt ud imod yderligheder i vejrliget. Gik det galt på havet, var de efterlevende klar til at støtte familier, der havde mistet deres forsørger.

Toldkontrollør Stub var en mester i at organisere landsdækkende indsamlinger til lindring af nøden hos de efterladte, men herudover havde man Bornholms og Christiansøs Forsikringsforening af Fiskefartøjer samt den landsdækkende ulykkesforsikring, der kunne træde hjælpende til ved forlis og ulykke. Det krævede dog medlemsskab.

Solidaritet omkring indsamling og forsikring kunne lindre nød, men hjælpsomheden kunne naturligtvis ikke forebygge, at der skete ulykker. Det daglige brød krævede fiskerens indsats på havet uanset risikoen. Teknologiske nyheder, der kombinerede effektivitet og sikkerhed, havde størst chance for at slå igennem. Indførelsen af dæksbåde og motorer beskrives, hvorimod velkendte emner som stålskibe, redningsflåder og radio- og redningstjeneste er udeladt.

Forlis og ulykke

Fiskeriet ved Bornholm kostede især i 1800-årene mange fiskere livet, da fartøjsmateriellet på dette tidspunkt sjældent var i stand til at modstå marginale vejrsituationer. De mange forlis skal dog ikke uddybes nærmere her, men blot belyses ved eksempler.

Store forlis trak bl.a. i 1883, 1894, 1904 og 1957 sine dybe spor over den bornholmske fiskerbefolkning. Den største ulykke skete den 24. marts 1898, da mange bornholmske og svenske fiskefartøjer blev overrasket af en orkanagtig storm. Stormen kostede 12 bornholmske fiskere livet. Heraf var 4 fra Rønne, 2 fra Nexø og 6 fra Tejn. Som ved andre lignende ulykker stillede en række privatpersoner sig bag en indsamling til fordel for de efterladte. Stub var utrættelig i sin omsorg for de efterladte, og han forsøgte aldrig en lejlighed til at samle midler til lindring af nøden. Gennem en yderst energisk indsats skaf-

fede han mange penge fra det øvrige land til de efterladte på Bornholm. I 1894 betegnede han sig i så henseende som "en ligefrem tigger"¹⁷⁴).

Understøttelseskasse

Fiskeriforeningen havde længe arbejdet forgæves på at få en understøttelseskasse for hele området til at fungere. 1888-1893 eksisterede en sådan kasse, men den fik ingen tilgang af nye medlemmer. I 1893 opløstes den - samme år som Dansk Fiskeriforening oprettede en understøttelses-

Fiskesnor til torskefiskeri.

Siemensens gård og hotel Østersøen i Svaneke efter stormfloden 1872. Foto: Johan Hansen, Nexø, 13.11.1872.

fond. På Christiansø startede fiskerne en hjælpekasse i 1890, hvortil de bidrog med 5 øre pr laks, $\frac{1}{2}$ øre pr ol sild og 2 øre pr snes torsk, som solgtes.

I 1895 tog Stub initiativ til møder i bl.a. Rønne og Gudhjem, hvor han argumenterede for, at man skulle støtte Dansk Fiskeriforenings Hjælpefond med årlige bidrag, idet fonden da kunne træde til med støtte til efterladte på Bornholm, når der var behov. Når en understøttelsesfond først var oprettet, skulle man ikke længere ud at bede om almisser.

Fiskerhustruerne

Stub henvendte sig til de bornholmske fiskerhustruer og bad dem om at tage sig af indsamlingen: "Det er indlysende, at de ved bedst, hvor skoen trykker, når forsørgerne er borte og de sidder tilbage med en stor børneflokk og måske gamle forældre og svigerforældre, som de har støttet i

økonomisk henseende. Nu kommer det spørgsmål til Eder kvinder, vil I være med til en sådan gerning og lægge et lille beløb hen, som senere kan indsendes til Dansk Fiskeriforenings Hjælpefond?"

Det ville kvinderne godt, og understøttelseskassen blev oprettet ¹⁷⁵). I januar 1898, d.v.s. før den store ulykke, fik 2 enker på Bornholm støtte fra Hjælpefonden, henholdsvis 60 og 36 kr. Det mindste beløb tilfaldt en enke, der intet havde ydet til kassen. Der var anbragt 2 indsamlingsbøsser i Rønne, 1 i Gudhjem, 1 i Snogebæk og 1 i Nexø. De indeholdt ved tømningen i januar 1898 ialt 10,71 kr. Hertil kom et beløb på 63,98 kr., indsamlet af fiskernes hustruer i Rønne, Hasle, Helligpeder, Teglkås, Vang og Svaneke. 1 fisker og 1 kvaseskipper i Gudhjem bidrog med 5,40 kr. Efter opgørelsen indkom der yderligere beløb, bl.a. 4 kr. fra madam Mathea Lund i Tejn ¹⁷⁶).

I 1903 måtte Stub konstatere, at indsamlingerne på grund af de forværrede konjunkturer i fiskeriet, indbragte stadig mindre beløb samtidig med, at antallet af enker blev større. På denne baggrund skrev Stub i et opråb i Dansk Fiskeritidende bl.a. følgende: "Jeg henvender mig derfor især til alle fiskernes hustruer på Bornholm og Christiansø og beder Eder på hver fiskeplads tale sammen om denne gode sag og vælge en eller to af Eder til at gå rundt på pladsen og formå hver kvinde til at give en 35 eller 50 øre til nævnte kasse. Der hænger på forskellige steder bøsser, hvor mænd og kvinder uden for fiskerbefolkningen kunne lægge en lille gave.

Husk, at Herren elsker en glad giver, og det er vor pligt at støtte enker og faderløse" ¹⁷⁷).

Stormflod og samfundshjælp

Endelig var der storme og ulykker, der ikke alene kostede menneskeliv, men også forårsagede masseødelæggelse på havne,

fartøjer og redskaber, d.v.s. på fornødenheder, der var absolut nødvendige for fiskeriets videreførelse. Stormfloderne 1872 og 1904 er eksempel på naturkatastrofer, der ramte meget hårdt, og hvis økonomiske skadevirkning på ingen måde kunne dækkes lokalt. Staten måtte bekoste udbedringer af skaderne på havnene, mens en landsdækkende indsamling klarede en del af den øvrige nød.

Skaden på både og redskaber blev for 1904-katastrofens vedkommende takseret til 42.000 kr., hvoraf 22.000 kr. var dækket af forsikringer. Forsikringstagerne i Bornholms og Christiansøs Forsikringsforening af Fiskefartøjer led tab for 12.315 kr., og da nettopræmien for hele året kun havde været ca. 1400 kr., måtte resterende henved 11.000 kr. fordeles på medlemmerne. Det blev i praksis gjort, ved at man lånte af de udgåede medlemmers konti og gjorde en bemærkning i bøgerne om, at de lånte beløb skulle tilbageføres, når overskuddet tillod det.

Stormfloden i 1904 anrettede store ødelæggelser på fartøjer, havneanlæg og huse på Bornholm. Strandpromenaden 5, Sandvig. Foto: Kjøller.

Elementernes rasen

Naturkatastrofen forløb således: Efter at storm fra vest igennem længere tid havde presset vand fra Nordsøen og Kattegat ind i Østersøen, slog vinden om umiddelbart op til nytår 1904/05 til orkan fra øst og nordøst. Vandmasserne ramte Bornholm med voldsom kraft og raserede havne, moler, skibe, silderøgerier og andre bygninger.

Lærer og tidligere Vorupør-fisker Jens Munk-Poulsen, andelsbevægelsens fader i dansk fiskeri, blev af Dansk Fiskeriforening sendt til Bornholm for at besigtige skaderne. Han indberettede bl.a. følgende: "Når jeg skal beskrive mit indtryk af den voldsomhed, hvormed stormen og søen har raset, da må jeg sige, at virkeligheden langt overstiger selv min dristigste tanke. Jeg tror slet ikke, at nogen uden for Bornholm, der ikke på stedet får et begreb derom, er i stand til helt ud at forstå elementernes voldsomhed"...

Bornholm altid i første række

Munk-Poulsen konkluderede til sidst i sin beskrivelse af katastrofens følger: "Her trænges og trænges meget hårdt, hvis ikke altfor mange skal få for hårdt et knæk af den skade, de har lidt. Det var virkelig et trist syn, når man kom til mødet med de skadclidte på de forskellige steder, da at se mange fattige familieforsørgere og en del enker møde og opgive deres tab, som for dem var store tab. Jeg vil derfor på det mest indtrængende anbefale Dansk Fiskeriforening at gøre, hvad den formår, for at indsamlingen må give et så godt resultat som muligt, at Bornholm, som altid er i første række, når det gælder at yde andre landsdele støtte, også her må mærke det samme sind vist mod sig fra det øvrige land, nu da det særlig er Bornholm, der trænger¹⁷⁸⁾".

Bornholms Søforsikringsselskab

Forsikringsprincippet var en anden form

for erkendelse af risiko og udmøntning af indbyrdes solidaritet end gennem ydelse af bidrag, når ulykken først var sket.

Tilskyndet af bl.a. gode lakseforekomster og afregningspriser valgte nogle unge fiskere, der havde tjent en skilling i søfarten, i 1870'erne at investere i dæksbåde til vinterfiskeri. Christiansø blev valgt som base for fiskeriet, men liggeforholdene ved øen var risikable. Der var efter datidens forhold tale om store investeringer, 2.500-3.000 kr. pr båd.

Fiskerne begyndte at overveje mulighederne for en fartøjsforsikring, og nogle unge Gudhjem-fiskere besluttede sig for at sejle til Svaneke, hvor de forelagde ideen for konsul Christiansen. Han turde ikke påtage sig sagen. Herefter havde initiativtagerne et møde med toldkontrollør J. H. Stub og skibsfører Chr. Brandt, Nexø. De var positive og sendte kort tid efter de unge fiskere et udkast til vedtægter. Om dem mødtes man den 16. december 1881 om aftenen hos madam Due, datidens gæstgiversted. Her dannede man det gensidige "Bornholms Søforsikringsselskab for dækkede og aabne Baade" - 14 måneder før stiftelsen af Fiskeriforeningen. I 1882-83 omfattede forsikringen 43 både, 25 år senere var bådantallet steget til 97.

Hårde prøvelser

1883 blev et prøvelsens år for solidariteten i den ny forening. For både første og sidste gang kom forsikringen i underbalance. Natten imellem den 4. og 5. december overraskedes fiskerne af en kraftig snestorm, og 4 dæksbåde forliste. Hvordan klarede man dette i den unge forsikring? Fisker August Jensen, hvis båd blev knust i brændingen ved Listed, giver svaret:

"Vi havde jo båden forsikret, men forsikringen var ny og havde ingen penge. Der blev holdt et møde på Listed skole. Det var triste forhold, 6 fiskere var væk. 4 både

forlist. Toldkontrollør Stub var til stede og redegjorde for den fortvivlede stilling, forsikringen var i. Der var ingen penge i kassen, og enkerne skulle jo hjælpes først og fremmest. Han udtalte håbet om, at alle ville vise vilje til sammenhold fremdeles, så man måtte kunne blive i stand til at betale enhver, hvad der tilkom, uden at være nødt til at udskrive så store bidrag på de andre medlemmer, at de blev en følelig byrde.

Til slut opfordrede han alle tilstedeværende, som så sig i stand til at yde et øjeblikkeligt frivilligt bidrag til fordel for enkerne og de faderløse, om at række en hånd i vejret, men der kom ingen hånd op. Da sagde Stub: "Står det sådan til her, at ingen har noget at hjælpe med. Dog hjælpes skal her, og der skal blive hjulpet, om jeg

så skal råbe ud over hele Danmark efter hjælpen. Stub holdt ord. Der blev hjulpet. Enkerne og de faderløse børn blev hjulpet gennem vinteren, og vi fik erstatning for de forliste både.

Det takker vi Stub for så længe vi lever. Vi, som var til stede dengang, glemmer ham aldrig. Han var de bornholmske fiskere en god mand, og de står i en dyb taknemmelighedsgæld til hans minde for det arbejde, han på mange områder gjorde for dem" ¹⁷⁹).

Et skævt forhold

Forsikringsforeningens kassebeholdning var 1.200 kr. Udgiften til skadeserstatninger beløb sig til 6.031 kr. Foreningen søgte at få underskuddet dækket af staten, men fik afslag. Herefter måtte bestyrelsen kon-

"Palmen" af Snogebæk med sejlføring. For ikke at forstyrre en tysk lyttestation var det forbudt Snogebæk-bådene under 2. verdenskrig at bruge motor under ind- og udsejling og nær land.

Rønne, den 1. Marts 1946.

Der er tilgaaet Fiskeriforeningen officiel Meddelelse om, at paa Grund af Sænkning af Ammunition er Ankring og Fiskeri forbudt ved følgende Punkter ved Bornholm:

1. 290° - 3,8 Sml. fra Christiansø	nærmest V.N.V.
2. 76° - 4,5 " fra Nekø	O. 1/2 N.
3. 219 - 4,0 " fra Rønne	SV. 1/2 S.

f. Fiskeriforeningen
Anker Nielsen

statere det tilsyneladende paradoks, at fiskere, der ikke havde haft deres fartøjer forsikret, kunne få støtte gennem den offentlige indsamling, hvorimod foreningens medlemmer intet kunne få.

I en fornyet ansøgning appellerede bestyrelsen til Indenrigsministeriets forståelse af konsekvenser: "Følgen vil altså blive, at de fiskere, som har været med til at oprette den her omhandlede gensidige forsikringsforening og således har bestræbt dem for selvhjælp, er dårligere stillede end dem, som har sparet deres præmie i den tid, foreningen har bestået"¹⁸⁰⁾. Ministeriet bøjede sig ikke, men det lykkedes dog at indsamle så store beløb, at forsikringen kunne få overladt 3.230 kr. af landsindsamlingens midler, hvorefter man klarede sig.

Ulykkesforsikring

En landsdækkende ulykkesforsikring blev oprettet år 1900. Da fyringenør Wedén i oktober 1904 holdt foredrag på Bornholm om oprettelse af låneforeninger, kom han også ind på spørgsmålet om ulykkesforsikring. Her var, som han udtrykte det, "de bornholmske fiskere, der ellers blev sat på højde med Danmarks bedste, ikke rigtig med".

Han nævnte i følge referatet i Bornholms Avis, at kun 350 bornholmske fiskere var ulykkesforsikrede og fortsatte: "Det er rent ud sagt uforsvarligt, at en fisker, der har kone og børn, ikke kan ofre de 5 kr. om året, ulykkesforsikringen koster. Præmien er så billig, at staten må skyde lige så meget til, det er en af de humaneste love, nogen stat kan opvise". Året efter blev ulykkesforsikringen gjort obligatorisk.

Krigsskade

Med 2. verdenskrig blev de bornholmske fiskere medlemmer af krigsforsikringen, og den bornholmske fiskers dagligdag blev præget af ny risiko. Brændstoffet blev rationeret, og visse steder tvang man fiskerne til at bruge sejl, for ikke at forstyrre de tyske lytte- og pejlestationer, når de sejlede på fiskeri eller kom hjem.

Alt kunne afsættes under krigen. Prisen for den gode afsætning var dog en øget risiko på havet. Ligesom i Nordsøen skete det, at allierede fly og undervandsbåde beskød danske kuttere. I marts 1945 kostede det en bornholmsk fisker livet. 4 omkom i november 1941, da en sprængbøje udløstes på et kutterdæk i Tejn havn. Ved de russiske bombardementer af Nexø i maj

1945 beskadigedes en del af fiskerflåden, og Nexø Salgsforenings bygning blev jævnet med jorden.

Med det intensiverede trawlfiskeri i Østersøen blev de russiske sænkninger af senneps-, nyse-, tåre og kvælegas i årene efter 2. verdenskrig, bl.a. i et område øst for Bornholm og Christiansø, til varig skade for fiskeriudøvelsen på stedet. Gennem de respektive organer søgte de bornholmske fiskere at få sænkningerne bragt til ophør. Det var dog forgæves.

De bornholmske dæksbåde

Den første bornholmske dæksbåd blev sendt på laksefiskeri i 1866. Dæksbådene fik i de kommende årtier ikke alene betydning for sikkerheden i det bornholmske fiskeri, men bevirkede også en voldsom effektivisering af fiskeriet - i første omgang laksefiskeriet. I vintertiden kunne fiskerne med deres gode søbåde opsøge fisken læn-

gere ude end hidtil, og de kunne almindeligvis nå velbeholdent hjem, selvom det trak op til storm.

Opfordringen til anskaffelse af dæksbåde til Bornholm går tilbage til 1861, da farver O. E. Sonne og købmand M. E. Hjorth, Nexø, opfordrede regeringens fiskerikonsulent A. J. Smidth til at udvirke, at regeringen sendte "nogle passende dæksbåde", så de bornholmske fiskere kunne søge både silden og laksen længere til havs ¹⁸¹). Fiskerikonsulenten anbefalede, og året efter bekendtgjorde amtet i Bornholms Avis, at Indenrigsministeriet ville understøtte anskaffelsen af dæksbåde ved at yde rentefri lån over 10 år på halvdelen af udgiften ¹⁸²).

"Ota" af Nexø

Bornholms første dæksbåd til fiskeri, "Ota" af Nexø, blev bygget af skibstørmester J. Brandt - på dagløn og efter teg-

Nordhavnen ved Christiansø/Frederiksø med typiske dæksbåde til laksefiskeri omkring århundredskiftet. Bygningen til venstre for Lilletårn på Frederiksø blev benyttet som lodsstation. Foto: F. Børgesen.

Skibstømrermester Jens Hansen Brandt, Nexø (1825-1906) byggede i 1867 den første bornholmske dæksbåd "Ota" til fiskeribrug.

Typisk bornholmsk dæksbåd til fiskeri med laksekroge. Tegning fra Allinge af Carl Baagøe, august 1873. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

ning af den kendte skibsbygmester Benzons, Nykøbing Falster. Båden blev målt af toldvæsenet den 26.10.1866. Farver Sonne og købmand Hjorth ejede tilsammen $\frac{1}{3}$ af fartøjet. Da båden blev bygget, havde det ikke skortet på spådomme om "den fuldstændige umulighed at fiske laks fra en så stor uhåndterlig båd" ¹⁸³).

Men båden blev en succes. Skibsbygmester Benzons forbillede og model var en bådtype fra Oslofjorden. Det var samme bådtype, som et stort antal Hjerting- og Esbjerg fiskere valgte til deres linefiskeri igennem et par årtier. Den første dæksbåd af denne art blev sejlet fra Frederikstad til Hjerting i januar 1872 ¹⁸⁴). I 1862 forsøgte Skagboere sig med en dæksbåd til søgående linefiskeri, men de blev søsyge og opgav. Fiskere ved Lynæs og Hundested anskaffede sig i begyndelsen af 1860'erne enkelte dæksbåde til sildefiskeri ¹⁸⁵).

Dæksbåde og laksefiskeri

Et kraftigt opsving i laksefiskeriet medførte så stor efterspørgsel efter dæksbåde, at der allerede i 1874-75 var 32 dæksbåde hjemmehørende på Bornholm, heraf 6 i Rønne, 6 i Listed, 5 i Svaneke og 4 i henholdsvis Nexø og Årdsdale ¹⁸⁶). Under en storm i 1872 havde dæksbådene vist deres styrke, mens åbne både var forlist. Dæksbådene havde opholdsrum agter, lastrum i midten og forrum til opbevaring af sejl og tovværk m.v.

Både før og efter dæksbådens indførelse skelnede man imellem "båden", robåden med ringe eller ingen sejlføring, og den større åbne båd, "egen", der var forsynet med råsejl. Den bornholmske ege var meget lig Blekinge-egen, men gik af brug i 1860-70'erne. Blekinge-egen viste sig endnu i slutningen af 1880'erne i de bornholmske havne. Til gengæld havde Blekinge i 1881 kun 2 dæksbåde ¹⁸⁷).

Stormfloden 1872 skal have ødelagt den

Foto fra en af Bornholms talrige naturhavne, der kunne give læ for de mange mindre fartøjer, inden det blev almindeligt med dæksbåde, der krævede større plads. Ubekendt lokalitet på Bornholms østkyst.

sidste bornholmske ege¹⁸⁸⁾. Egen var ligesom båden spejlgattet, men afløstes senere af større spidsgattede både, såkaldte "tvestævnede" både. De var på størrelse med egerne, men havde sprydsejlsrig.

Dæksbåde og havnebyggeri

Indførelsen af dæksbådene blev en fordel på søen, men en ulempe i havnene, der ikke var beregnet til de store fartøjer. Dæksbådene blev bl.a. benyttet som begrundelse for de store havneudvidelser og ombygninger, der skete sted i 1880-90'erne. Lad os f.eks. se, hvordan formanden for Bornholms og Christiansøs Fiskeforening beskrev situationen på havne- og fartøjsområdet i Svaneke i 1897:

"I snart umindelige tider har der på dette

sted levet en kraftig fiskerbefolkning, men den har desværre arbejdet under højst vanskelige forhold, thi indsejlingen til havnen har været meget vanskelig at besejle under indtrædende pålands vinde. Før 1870, da der kun benyttedes almindelige åbne både på en 3 tons størrelse til laksefiskeriet, så var denne havn lige så god som de fleste andre af Østkystens fiskerihavne at besejle, thi med den slags både kunne fiskeren ikke komme på søen for at røgte sine redskaber, uden at det var nogenlunde godt vejr.

Tillige var der den fordel ved disse både, at de kunne støtte dem med årerne under ind- og udsejlingen. Når disse små både kunne benyttes dengang, var det for, at fiskerne ikke havde sine lakseliner længere

På en del af Bornholm var fiskerne fra gammel tid henvist til at trække deres både op på sandkysten ved hjælp af gangspil eller håndspil. Med indførelsen af de store dæksbåde ophørte mulighederne i praksis. Kystforholdene tillod dog fortsat brug af småbåde. Sorthat 1992. Foto: Alan Hjorth Rasmussen.

Rester af havneanlæg opført 1851 tæt under land vest for Arnager havn. Anlægget tilsandede dog. I 1884 anlagde man efter tegninger af Hans Zartmann den nuværende øhavn med en 185 meter lang adgangsbro. Herefter kunne sandet passere frit med strømmen uden større problemer.

fra land end højst 3 mil. Ikke således nu, thi fiskeren står nu mellem 8 a 10 mil til søs vinterdage med sine redskaber, og her-til må han benytte dæksbåde, der har en bruttodrægtighed fra 8 til 14 tons.

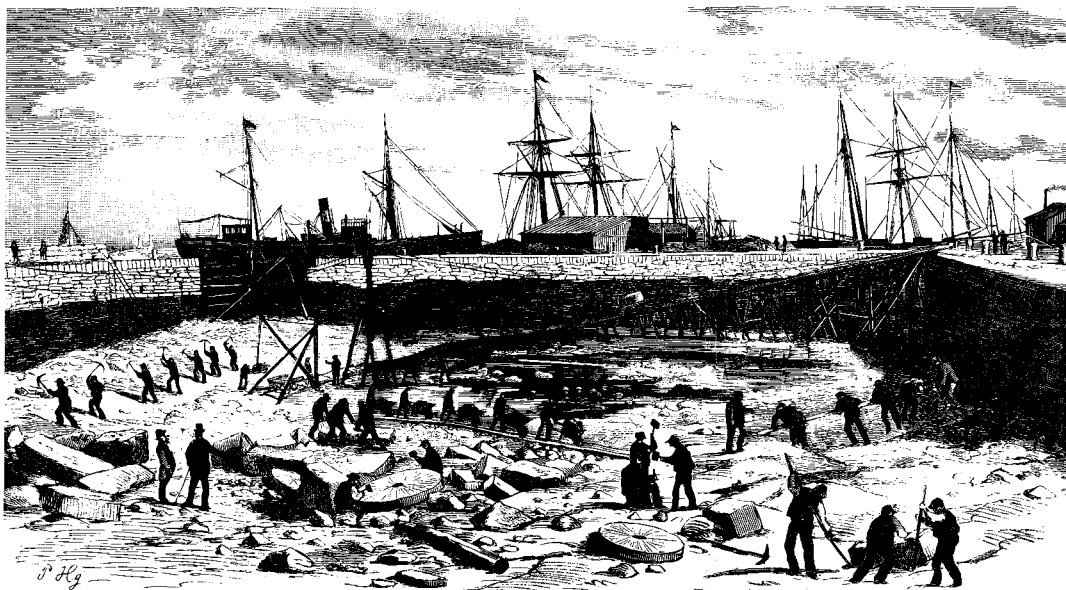
Med sådanne både er det en umulighed at kunne slippe ud af Svaneke havn under en pålands kuling, thi her er ikke tale om, at årer vil kunne gøre den allermindste nytte, men det er alene sejlene, der skal drive båden frem, men når vinden er imod, og der ikke er plads i indløbet til at manøvrere på, så er det, at fiskeren må ligge inde og ikke kan komme på havet for at røgte sine redskaber, men må gå i land og se på, at fiskere fra andre pladser er ude på fiskeri..."¹⁸⁹).

Havnene - en sikkerhedsfaktor for fiskeriet

De faste støttepunkter for fiskeriet, havnene, var lige så stor en sikkerhedsfaktor som brugen af dæksbåde. Bornholms havnebygger, ingeniør H. Zahrtmann, beskrev

i 1890 de bornholmske dæksbåde således: "De dæksbåde, der bruges, er sædvanlig ca. 32 fod lange, 12 fod brede, 5 fod dybtgående, 7-8 tons drægtige, klinkbyggede med en 35 fod høj mast, og de fører stor-sejl, topsejl, klyver og fok".

Dæksbådene fik naturligvis deres første udbredelse i de største af havnene. Om de øvrige havne skriver ingeniør Zahrtmann: "Vanskeligere var det i fiskerlejerne. Havnen, som her var, havde fiskerne lidt efter lidt bygget, og de var kun indrettet til åbne både, der blev trukket på land, når stormen drev bølgerne for stærkt over de lave moler. Nogle af dem uddybedes, så at dæksbådene kunne komme ind, men de var dog uhensigtsmæssige, og molernes styrke stod ikke i passende forhold til den langt større værdi af de fiskerfartøjer, som de nu skulle værne. Da fiskernes småpenge var medgået til dæksbådenes bygning, var der ingen midler til at foretage noget videre ved havnene, og hvor derfor lidt uddybning ikke forslog, måtte fiskene

Nexø havde dårlige havneforhold helt frem til 1879, da Nordhavnen, også kaldet Trafikhavnen, blev bygget. Havneudvidelsen blev sammen med oprettelsen af Det Østbornholmske Dampskibsselskab i 1877 af stor betydning for byens udvikling. Tegning af P. Hauberg 1879.

om vinteren flytte enten til Christiansø eller til den nærmeste by, hvor havn fandtes”.

Statslån til havnene

Zahrtmann fortsætter: “Dæksbådenes tal voksede dog meget hurtigt, så at trangen til bedre havneforhold blev større og større, hvilket foranledigede, at bevillingsmyndighederne trådte hjælpende til, så at der ydedes lån af statskassen til ombygning og udvidelse af flere af fiskerlejernes havne, for at disse kunne blive tjenlige for dæksbåde. Disse lån er som oftest rentefri, og de afdrages med afgifter af fangsten m.m.”¹⁹⁰). I Fiskeriforeningens første 25 år skaffedes der statslån til de bornholmske havne på ialt 394.000 kr.

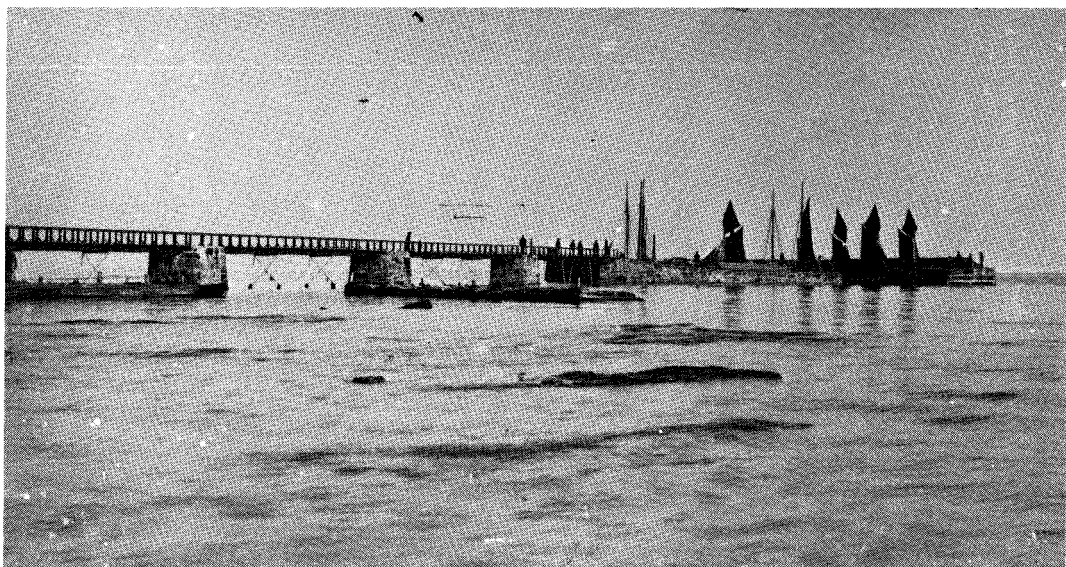
Halvdæksbåde og bornholmerbåde

De første årtiers dæksbåde var decideret til vinterfiskeri efter laks. De var kostbare i anskaffelse, tunge at ro og ikke egnede til sildefiskeri. 1800 begyndte fiskerne at lægge halvdæk i de større åbne både, hvor-

ved de udviklede halvdæksbåden på under 30 fod til sommerfiskeriet efter sild. Nogle anskaffede sig tillige en mindre sættebåd til sildegarn.

Med et vigende laksefiskeri i 1890'erne blev de store dæksbåde stadig mere urentable, og mange gik over til at bruge halvdæksbåde, også om vinteren. Halvdæksbåden blev snart en helårsbåd.

I 1905 berettede Dansk Fiskeritidende om en ny bornholmsk fartøjstype: “Det tegner stærkt til, at den gamle bornholmske fiskerbådstype er ved at gå ud af mode. Disse stærke og pæne både med den lige og skråt stående stævn og vældigt brede bord af bornholmsk eg bygges nu ikke længere her på øen, så der er al sandsynlighed for, at den type vil dø helt ud inden ret længe. Derimod anskaffes andre af en hel anden type med krumbøjjet stævn, mere flad bund og med udlagte sider. Denne type nærmer sig meget den svenske. Det er gode sejlere, de går let over

Ligesom i Arnager stod havneingeniør Hans Zahrtmann bag projektet til øhavnen i Snogebæk, efter at et gammelt havneprojekt tæt på kysten måtte opgives på grund af tilsanding. Som adskillige andre havneanlæg på Bornholm blev Snogebæk havn dimensioneret efter datidens dæksbåde, og der blev senere klaget over havnenes lidenhed. Foto: Joh. Hansen 1889.

H. P. Hansens Bådebyggeri, Svaneke, leverede mange af de bornholmske fartøjer og havde stor kuttereksport til bl.a. Tyskland.

søerne, bærer en god last og har et stort rum, så der er god plads til fiskeredskaberne. En af de smukkeste, vi har set, er for kort tid siden løbet af stabelen i Svaneke og ejes af fisker Vang i Helligpeder..."¹⁹¹⁾

"Bornholmerbådene", der også eksporteredes til udlandet, målte 30-34 fod og havde en bruttotonnage på en halv snes tons. De fuldt dækkede fartøjer var med lukaf forude, idet agterrummet optoges af motoren. De blev bygget frem til omkring 2. verdenskrig. På et tidligt tidspunkt blev halvdæksbådene fuldt overbyggede med dæk, men navnet bibeholdtes. Det var f.eks. tilfældet i 1898, da der omtales fuldt dækkede "halvdæksbåde" på omkring 4 bruttotons i modsætning til laksebådene i vinterfiskeriet på 7-14 bruttotons¹⁹²⁾.

Halvdæksbåde begyndte at udgå af flåden i løbet af 1920'erne, men navnet fort-

satte dog som størrelsesangivelse. I de seneste årtier har man anvendt udtrykket "halvdæksbåd" om mindre dæksbåde med lavt opstående og en længde på 30 fod eller derunder. Langt op i tid kunne man således høre følgende tilsyneladende selvmodsigende udtalelse: "Båden var fuldt dækket, men alligevel var det kun en halvdæksbåd"¹⁹³⁾.

Motoriseringen

Ligesom det var tilfældet ved indførelsen af dæksbådene blev også udviklingen på motorområdet af betydning, både for fiskeriets sikkerhed og for dets effektivisering. Der måtte dog også på dette område betales dyre lærepenge.

Et af landets første dampskibe af jern til fiskeribrug, "Petrine", blev bygget på Bornholm i 1889 til fisker og silderøger Chr. Kjær, Årdsdale, og maskinmester H. P.

Bornholmerbaad,

saa god som ny, 25 Fod lg.,
9 Fod 5 Tm. bred; forsynet
med Dam, og 6 HK. Motor
fra Hein, Randers; er til Salg
ved Henvendelse til 3558

Chr. Poulsen,
Gudhjem.

Motorbaaden Stormfuglen

(Bornholmerbygget) er 26
Fod lang, 10 Fod bred, med
indlagt 5 HK Dan Motor og
Snurrevaads-Spil, samt 3
Vaad og 1600 Fayne Liner,
er billigt til Salg naar Han-
delen kan ske snarest, ved
Henvendelse til

Fisker H. C. Jansen,
Rudkøbing 2040

Kofoed, Nexø. Chr. Kjær ansøgte i juli 1888 Indenrigsministeriet om tilskud til bygning af en "jernskruebåd, der tillige anvender sejlkraft". Fartøjet skulle benyttes til såvel lakse- som sildefiskeri under Bornholm. Man spørger sig, hvordan en almindelig fisker kunne påtage sig et efter datidens målestok meget stort projekt. By- og herredsfoged Grønlund, Svaneke, besvarede indirekte spørgsmålet ved at betegne Chr. Kjær som "en fuldt ud hæderlig mand, der ved ihærdigt arbejde og stor orden har erhvervet sig en lille formue, der hovedsagelig består af både, fiskeriredskaber og en jordløs ejendom" ¹⁹⁴).

Som begrundelse for ansøgningen anførte Chr. Kjær bl.a.: "Skal vi fiskere på Bornholm kunne holde de svenske fiskere stangen, som nu kommer hertil i så store mængder... så må det komme dertil, at vi fiskere anvender dampkraft i vor tjeneste for så tidligt som muligt at komme på fiskepladsen og tillige i land med fangsten, inden varmen indtræder" ¹⁹⁵).

Byggested Vestermarie

Det ansøgte tilskud blev ikke bevilget, men fartøjet blev bygget alligevel. Det skete i Vestermarie. Skroget transporteredes herefter med vogn til Nexø, hvor fartøjet blev færdigbygget. I november 1889 lå det i Årdsdale klar til vinterfiskeriet forsynet med en 8 HK dampmaskine. "Petrine" havde en bruttotonnage på 13,01 tons.

By- og herredsfogeden beskrev i maj 1889 processen omkring skibets bygning og anførte bl.a., at han havde hørt meget nedsættende domme om bådens konstruktion. Dem lagde han dog ikke vægt på. Om den ny fiskeriform udtalte by- og herredsfogeden: "Med hensyn til spørgsmålet om hensigtsmæssigheden af, at der på Østkysten anvendes dampkraft i fiskeriets tjeneste, skal jeg indskrænke mig til at bemærke, at det efter den måde, hvorpå fiskeriet drives - navnlig ved garnfiskeriet efter laks - bliver nødvendigt stedse at gå længere og længere ud, og at det derfor ville hjælpe fiskerne at blive bugserede ud og ind, men om fiskeriet i det hele har gavn af denne udryddelseskrig, må jeg overlade de fiskerikyndige at bedømme" ¹⁹⁶).

Fiskeriet med dampbåd "Petrine" mislykkedes. Fartøjet blev i 1898 solgt til Blekinge Granitindustri Aktiebolag i Karlshamn.

Drivkraft

Også andre havde problemer med brug af dampmaskine i deres både. Det fortælles således, at en Svaneke-båd havde fået installeret dampmaskine i Rønne, men at den ved afprøvningen blev så varm, at fiskerne blev bange for, at der skulle udbrude brand. De skal herefter være sejlet tilbage til Rønne, hvor dampmaskinen blev afmonteret. En anden Svaneke-båd fik installeret skrue, der kunne drives med håndkraft. Arbejdet var dog for krævende, og fiskeren gik tilbage til årerne ¹⁹⁷). Først

Spidsgattet halvdæksbåd "Christian", SE 57 af Svaneke, bygget af Chr. Hansen, Svaneke 1911. Fotograferet i Nexø af Niels Løvstad 1985.

med petroleumsmotoren fik fiskerne en stabil drivkraft til skruen.

I 1890'erne havde dampmaskiner og petroleumsmotorer deres absolutte hovedanvendelse i dansk fiskeri som drivkraft for spil til indhaling af snurrevod. I henholdsvis 1890 og 1898 fik to Frederikshavnerkuttere som de første installeret skrueaksel gennem stævnen. Fra 1901 dukkede et væld af nye små motorer op til brug ved udsejling af snurrevod. Disse motorer var dog for små til at kunne bruges i det bornholmske fiskeri ¹⁹⁶).

Om kap med sælhunden

I juni 1899 udformede Chr. Møller, Årdsdale, en ansøgning om et tilskud på 2.000 kr. fra statskassen til en motorinstallation. Begrundelsen lød således: "Som det høje ministerium bekendt, drives det egentlige krogklaksefiskeri fra midt i oktober det ene

Åge Poulsen, Snogebæk, ved Grenå-glødehovedmotoren i motorrummet på SE 15 "Svane". 1950'erne.

år til hen i marts det andet år. I den tid har vi ofte østlige vinde, og især efter en storm, er det meget magtpåliggende at nå ud til redskaberne, der står indtil 8 a 10 mil til søs i øst og sydøst fra Bornholm, og fangsten er altid bedst efter en sådan storm”.

Chr. Møller fortsatte: “Men er nu vinden imod med høj sø og fløv kuling eller stille, så tager det en lang tid, inden vi kan nå så langt ud, og som oftest har da sælhunden taget det meste af fangsten og mange tider det hele, hvilket er til stort tab for os. Havde man derimod en af de ved Jyllands-fiskeriet brugelige petroleumsmotorer med hjælpeskrue i båden på 4 hestes kraft, ville man kunne bruge båden op til ca. 4 mils fart i stille vejr. Man kunne da langt hurtigere end nu med sejl alene nå ud til fangstpladsen og røgte sine redskaber”.

Fiskerimotor eller dampskibsforbindelse

Chr. Møller fortsatte: “Også ved farten på Tyskland med ferske og røgede sild vil det have sin store betydning at have en motor med hjælpeskrue, thi med fløv kuling og stille vejr kan vi ikke nå frem i rette tid, medens varerne er friske og sælgelige og må da enten kaste dem overbord eller sælge dem til en meget lavere pris, end de var solgte til, om de var ankommen i god tilstand. Under sådanne forhold tabes der større og mindre summer, som kunne være undgået, dersom man kunne komme frem i rette tid. Derfor vil dæksbåde med motor og hjælpeskrue sikkert erstatte en to gange ugentlig dampskibsforbindelse på Tyskland på fiskeriets område, da båden kan laste, når silden er klar og gå di-

rekte til pladsen, hvor den skal opløses”¹⁹⁹).

Møller og Stange fik ingen statspenge til motorinstallationen. Fiskerikonsulenten erklærede, at anbringelse af drivskrue og petroleumsmotor i dæksbåde var ovre forsøgsstadiet. Der kunne være god anledning til også at benytte hjælpemidlet i de bornholmske dæksfartøjer, “men da der ikke efter de alt foretagne forsøg kan være anledning til anden risiko, end at systemet ikke skulle være praktisk anvendeligt ved udsættelse af lakseliner, forekommer det mig urimeligt, at der fra statens side ofres et så stort beløb herpå som andraget”²⁰⁰). Fiskerikonsulenten kunne derimod anbefale, at der blev bevilget 500 kr. til at undersøge nytten af forsøg med petroleumsmotorer i laksefiskeriet. Ansøgerne fik dog ikke tilbudet.

Stub spåede i september 1901, at Bornholm og Christiansø ville få brug for mellem 50 og 100 motorer, inden der var gået 5 år²⁰¹). I 1909 var 52 fartøjer blevet forsynet med motor. I 1910 var antallet steget til 93²⁰²). Rentabiliteten i det bornholmske fiskeri kunne dog vanskeligt begrunde masseanskaffelse af motorer. Først med loven om oprettelse af fiskerilån pr 22.4.1904 og oprettelsen af “Bornholms Låneforening for Fiskere” i 1906 fik fiskerne god mulighed for at skaffe kapital til forbedring af deres fartøjer, bl.a. til installation af motor.

Hensigtsmæssige motorstørrelser

Endnu i februar 1903 havde bestyrelsen for Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening ingen bestemt mening om de mest hensigtsmæssige motorstørrelser til det

Bornholms Museums dæksbåd “Rita”, bygget 1944 hos Chr. Lind, Rønne. Foto: Erik Pedersen 1966.

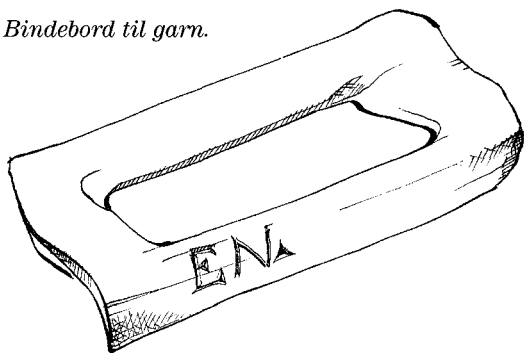

Bådene i Svaneke var forsynet med Hein-motorer, da billedet blev optaget ca. 1924.

bornholmske fiskeri. I en skrivelse til Dansk Fiskeriforening konstaterede Foreningen blot: "Her er kun 2 motorer på Bornholm, hvoraf den ene på 1½ hestekraft er for svag til vore halvdæksbåde, og den anden på ca. 5 hestes kraft er indsat i en stor dæksbåd på 14 tons brutto, men også for svag" ²⁰³).

Bindebord til garn.

Motorfabrik i Nexø

Som nævnt blev der også fremstillet motorer lokalt på Bornholm. En egentlig motorfabrik blev dog først anlagt af fabrikant Chr. Svendsen i Nexø i 1910. Motorerne, der blev leveret til Bornholm inden 1. verdenskrig, var fortrinsvis af fabrikaterne "Dan" og "Hein" fra henholdsvis København og Randers. Andre kraftigere motorer vandt indpas senere, sejlene blev reduceret til hjælpesejl, og det gamle agterlukaf måtte vige pladsen til fordel for motorrummet. Lukaf'et blev flyttet til forskibet.

7. KVOTERING, TORSK OG KRISE

Som skildret i det foregående kapitel er Bornholm blevet ramt af adskillige naturkatastrofer, som har trukket dybe spor igennem fiskerbefolkningen. Heller ikke på samfundsområdet er man blevet forskånet for krise. Når de tilgængelige fiskemængder ikke stod i rimeligt forhold til antallet af fiskere, der skulle have deres udkomme, eller når vejrforhold og afsætning og priser svigtede, kunne der opstå krise.

Hvis både fangstmuligheder, fangstudbytte og afsætning svigtede, kunne det nærme sig katastrofe. Ikke mindst begyndelsen af 1930'erne og begyndelsen af 1990'erne var katastrofår for Bornholms fiskeri. I begge tilfælde gik det ud over en række fiskere, som - i tiltro til en fortsat udvikling på fiskeriområdet - havde investeret i større fartøjer, som de måtte afvikle.

Kapitlet handler især om den store nedtur, bornholmsk fiskeri gennemløb i slutningen af 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne og om de modværgeforanstaltninger, som fiskerne mødte problemerne med, da de måtte give køb på det fri fiskeri og måtte underlægge sig de biologisk anbefalede, men politisk bestemte fangstmuligheder i Østersøen.

Krisen i 1930'erne

Foregående års markant svigtende sildefiskeri, men specielt Tysklands indførelse af told på udenlandske fiskeprodukter den 5.3.1933, bragte bornholmske fiskere på randen af økonomisk katastrofe. Rødspættefiskeriet blev urentabelt og tvang fiskerne over i silde- og laksefiskeri med deraf følgende praktiske og afsætningsmæssige problemer.

Fiskerne ønskede, at der blev skaffet dem mulighed for afsætning af fangsterne frem for andre hjælpeforanstaltninger som lån o. lign. Fiskerne ville helst længst muligt klare sig selv. Folketinget havde i 1933, kort efter indførelsen af den tyske importtold, bevilget 1½ mill. kr. til udredelse af lån til vanskeligt stillede fiskere.

I forhold til omstillingskrisen i 1980-90'erne blev den økonomiske krise i 1930'erne forholdsvis kortvarig. Mulighederne i det nytilkomne torskefiskeri med trawl blev på længere sigt redningen for de bornholmske fiskere.

Første kvotering

Det bornholmske fiskeris nedtur begyndte i 1977, efter at historiens første kvoteringsordning for Østersøen var blevet vedtaget i Den baltiske Fiskerikommission. Kommissionen anbefalede en dansk kvote på 53.095 tons torsk, 21.236 tons sild og 13.600 tons brisling. Da kvoten kun gjaldt uden for basislinierne, kunne den danske torskekvote imidlertid forøges med omkring 17.000 tons til ca. 70.000 tons. I 1976 havde de danske torskefangster i Østersøen udgjort 77.570 tons. 1978-kvoten blev yderligere reduceret. Samtidig var der betydelige vanskeligheder med at få EF anerkendt som forhandlingspartner i Den baltiske Fiskerikommission i stedet for Danmark og Vesttyskland, ligesom der i forhandlingerne naturligvis måtte tages særligt hensyn til den ny opdeling af Østersøen i nationale zoner.

Det havde været forsøgt at friholde Østersøen for de almindelige fiskerigrænseudvidelser, men da Sverige, Polen og Østtyskland udvidede deres fiskerigræn-

ser pr 1. januar 1978 og Sovjetunionen snart fulgte efter, måtte Danmark og Vest-tyskland nødvendigvis følge trop. Det skete den 1. marts 1978 for Danmarks vedkommende. Den danske kvote skulle her-efter i princippet fiskes inden for den danske fiskerigrænse, idet der dog fortsat kunne fiskes en begrænset mængde på svensk territorium.

Indskrænket aktionsradius

Med de nye nationale zoner fik danske fiskere en langt mindre aktionsradius end tidligere, idet de samtidig mistede muligheder og rettigheder til egentlig geografisk mobilitet. Hidtil havde man typisk kunnet fiske sig ud af en krise ved at søge andetsteds hen i Østersøen, et forhold, der have været særligt benyttet i laksefiskeriet.

Alt dette til belysning af baggrunden for de dystre fremtidsudsigter, der påvirkede de bornholmske fiskeres verdensbillede i foråret 1978 og som var med til at udløse aktionerne i maj 1978.

Langelinie-aktionen

Onsdag morgen den 3. maj 1978 indledte bornholmske og andre østdanske fiskere blokade af en række danske havne, bl.a. Københavns Havn. Utilfredsheden over en eftergivende dansk fiskeripolitik havde bragt fiskerne på kogepunktet. Man mente, at regeringen solgte ud af dansk fiskeri til fordel for andre landes interesser. "Bornholm er solgt til fordel for Nord-søen", kunne man også høre. England blokerede fiskeriforhandlingerne i EF, samti-dig med at kvotaerne strammede uhygge-ligt til.

Opdelingen af Østersøen i økonomiske zoner uden for de gamle sømilegrænser var i fuld gang, og her stod EF og Bornholm svagt. Den baltiske Fiskerikommis-sion havde netop fulgt biologernes råd-givning om en nedskæring af torskekvotaen. Fangstmulighederne stod i skærende kon-

trast til de store investeringer, der i de fo-regående år var foretaget i kutterflåden, og som nu skulle forrentes.

De sparsomme månedsreguleringer svandt yderligere ind for de bornholmske fiskere, ved at jyske trawlere i stort tal søgte til Østersøen.

De bornholmske fiskere følte, at politi-kerne snakkede og snakkede og gjorde in-genting. Alt imens gik tiden, og de truende skyer kom nærmere. Ole Basse Mortensen udtrykte det således under Langelinieakti-onen: Danmark forstår simpelt hen ikke at spille sine kort ordentligt i EF. "Vi er så rare og vi er så eftergivende, og vi forærer det hele væk hver gang" ²⁰⁴). Eller som Kaj Stage Jeppesen udtrykte det, da han i 1990 mindedes Langelinie-aktionen: "Vi måtte s'gu' over og fortælle dem, at et frit er-hverv ikke kan ledes af sådan en flok kon-firmander!" ²⁰⁵)

Bitter meningsudveksling

Den 19. april afholdtes der en høring i Nexø, hvor fiskere og biologer, jyder og bornholmere havde bitre meningsudveks-linger. Snart efter dannedes fiskernes de-monstrationsudvalg, der den 1. maj fik ar-rangeret møde på hotel Balka for henved 400 fiskere. De følte sig svigtet af regerin-gen, Folketinget, EF og deres egne organi-sationer. Kun to politikere deltog, Niels Anker Kofoed og Svend Andersen. De ud-trykte forståelse over for aktionens bag-grund, men frarådede formen. Repræsen-tantskabet for Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening frarådede også.

Dagen efter sejlede fiskerne mod Kø-benhavn for at tale et alvorsord med politi-kerne. Ole Basse Mortensen og Leif Han-sen blev opfordret til at lede aktionen, der nød stor sympati både fra pressens og fra befolkningens side. Langelinie blev ud-flugtsmål for tusinder af københavnere i de ca. 2 uger, aktionen stod på.

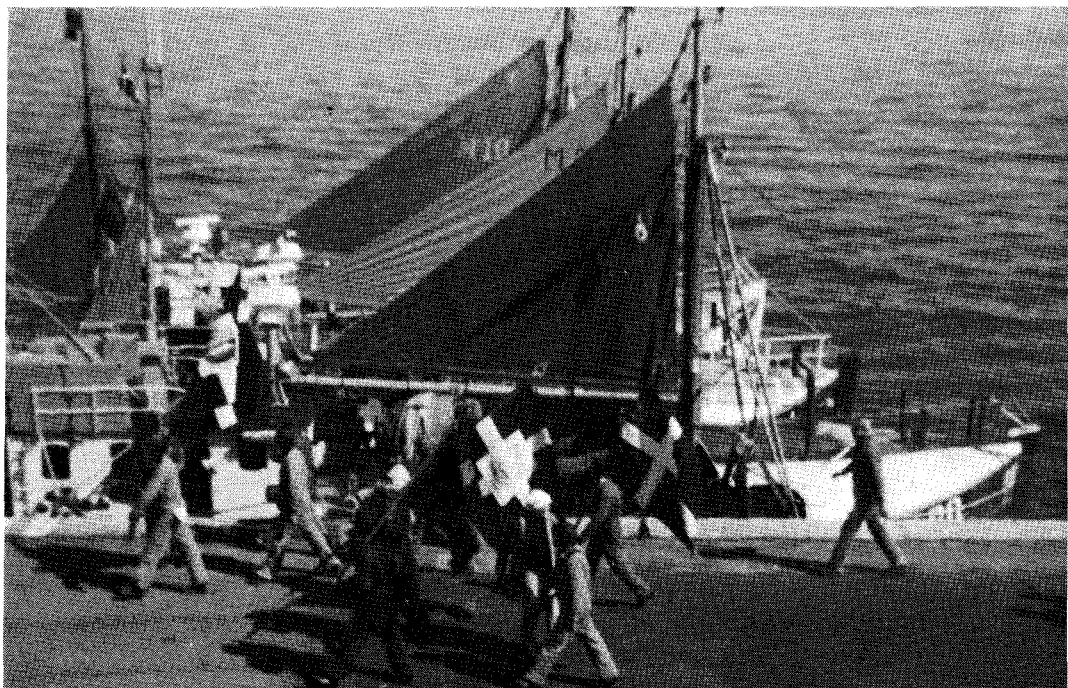
Tilbage til det fri fiskeri

Da fiskerne gik i protestdemonstration til Christiansborg medbragte de bannere med indhold som: "Afskaf kvota", "Ophæv fiskerigrænserne", "Ministeren er uduelig", "Vi vil have frit fiskeri", "Større kvota" m.v. På Christiansborg Slotsplads blev fiskeriminister Svend Jacobsen mødt med misghagsyringer fra fiskerne. Han kunne tilbyde dem 7 minutters opmærksomhed, inden han skulle tilbage til Folketinget. Han fik dog pointeret, at han hverken kunne love, at torskekvoten blev forhøjet, eller at der kom kompensation til fiskerne på anden måde. Til Ekstra-Bladet udtalte han: Trusler, pression og forsøg på selvtægt giver ikke resultater. Det giver kun forhandling. Der kommer ikke en eneste torsk ud af at blokere for færgetrafikken. Der har været tale om grov overfiskning, og det har fiskerne selv skylden for ²⁰⁶).

Krigserklæringen var afgivet. Fiskerne

gik i gang med at forberede en blokade af danske færgehavne. Fiskeriministeren søgte at få fiskeriorganisationerne til at gribe ind, og Ole Basse Mortensen blev kaldt til Dansk Fiskeriforenings kontor, hvor han blev skældt ud af formanden for Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening, Gunner Rasmussen.

I et tilbageblik i tiåret for aktionen sagde Ole Basse Mortensen: "Foreningen var vores værste fjende. De ville ikke støtte os, men opfattede os som aktivister. Vi måtte ikke engang bruge deres kontor, og ingen af dem kom fra starten ned og snakkede med os på Langelinie". Gunner Rasmussen huskede det, som at fiskerne ønskede at køre deres eget løb. "De ville ikke have noget med organisationerne at gøre, og derfor udviklede det første møde sig til en konfrontation... vi havde haft mange møder inden aktionen for at gøre noget ved fiskeriet" ²⁰⁷).

Mange bornholmske fiskere deltog i protestsejladsen til København i maj 1978.

Havneblokade

For at markere situationens alvor over for politikerne og befolkningen indledte fiskerne fredag den 5. maj en 5-timers blokade af en række danske færgehavne. Blokadene skærpedes den 10. maj med yderligere blokader, hvorefter fiskerne gik i venteposition for at afvente politikernes tilbud om en forbedring af fiskernes vilkår.

Politikernes tilbudspakke føltes dog mager: En låneordning på 50 mill. kr. og en pulje på 25 mill. kr. til midlertidig oplægning af fiskekuttere. Langelinie-aktionens største resultater kunne dog ikke måles konkret i form af umiddelbare hjælpeforanstaltninger, men skal snarere søges i den folkelige sympati, som den vakte og i den opmærksomhed, den skabte hos politikerne. Disse havde hidtil i meget høj grad koncentreret sig om Nordsøfiskeriets og industrifiskernes problemer, medens de bornholmske problemer havde været i baggrunden.

Når krybben er tom

Langelinie-aktionen havde langt dybere rødder end den simple nedskæring af den danske torskekvote. Med mangelen på fisk rejste en stor del af den bornholmske fiskerbefolkningen det gamle krav om bornholmsk vand for bornholmske fiskere. Kravet havde årtier tilbage været fremført over for svenske silde- og laksefiskere, jf. kapitel 3.

Da de bornholmske fiskere snart kunne se, at torskekvoten og torskebestanden ikke kunne holde til det store tryk, som ikke mindst de vestjyske trawlere udsatte den for, foreslog de indførelse af et licensfiskeri, så fiskeriet i farvandene omkring Bornholm herigennem kunne forbeholdes de - i forhold til Nordsøkutterne - generelt mindre bornholmske fartøjer. 221 af de ialt 351 registrerede bornholmske fartøjer lå i tonnagegruppen 5-25 bruttotons, 3 både var i gruppen 100-150 bruttotons, 2 både

var over 150 bruttotons. Hertil kom, at kvoteudnyttelsen i 1978 havde været ret uøkonomisk med hyppig vekslen mellem henholdsvis stærkt koncentreret fiskeri og stopperioder.

Skitse til en licensordning

Den 7. juli 1978 nedsatte fiskeriministeren en arbejdsgruppe, der skulle klarlægge de specielle problemer, der var opstået for det bornholmske fiskerierhverv og den bornholmske fiskeindustri. De bornholmske repræsentanter i udvalget, bl.a. Fiskeriforeningens formand Gunner Rasmussen, fremlagde skitse til en licensordning, der på basis af det historiske fangstmønster for årene 1976-78 gav Bornholm en andel på omkring 50%. Et lokalt fiskeriudvalg skulle herefter fordele mængderne inden for den bornholmske fartøjsflåde. Da der imidlertid ikke var repræsentanter for andre fiskere end de bornholmske i arbejdsgruppen, kunne gruppen nok drøfte, men ikke tage endelig stilling til den bornholmske model, men fandt, at grundtanken, et licenssystem, burde udstrækkes til hele det danske fiskeri²⁰⁸).

Licensspørgsmålet har siden været et stridspunkt imellem fiskere overvejende hjemmehørende i henholdsvis Danmarks Havfiskeriforenings område (fortrinsvis Nordsøen) og Dansk Fiskeriforening (det øvrige Danmark). Nordsøfiskerne ønskede ikke at give slip på det hævdevundne princip, at alle danske fiskere havde adgang til hinandens fiskeriområder.

En række Nordsø-fiskere havde ligesom fiskere fra andre egne af landet igennem årtier drevet fiskeri i Østersøen, når det var godt. Omvendt havde mange bornholmske fiskere været faste gæster i de vestjyske havne på tider, hvor fiskeriet var godt i Nordsøen.

Torsken og det kolde vand

I starten af 1980'erne genoptog en række

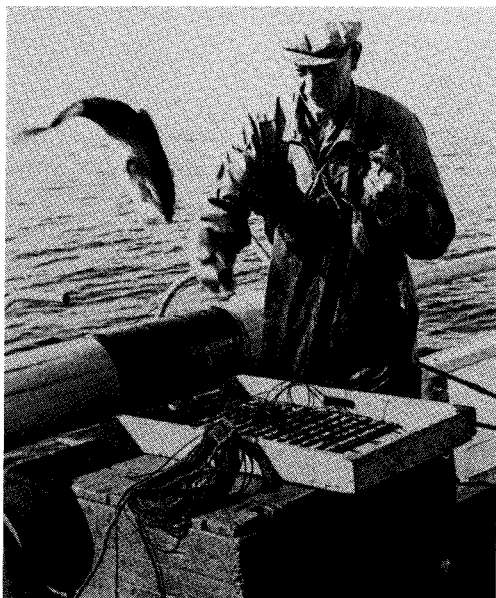
ståltrawlere fra Esbjerg fiskeriet i Østersøen og lavede et eventyrfiskeri efter torsk. Det fortsatte de følgende år med flydetrawl, når vandet var koldt, og torsken dermed forekom i store koncentrationer. I 1987 gjorde vestjyske trawlere og andre store både indhug i første kvartals torskekvote, mens bornholmske kuttere lå inde-frosne i havnene. Det gavnede ikke ligefrem forståelsen for de store trawleres fiskeri.

De efterfølgende års milde vintre var med til at forebygge egentlige konfrontationer imellem store og små fartøjer ved Bornholm. Koncentrationerne af torsk var ikke tilstrækkelige til at friste de store flydetrawlere til en længerevarende indsats i Østersøen. Den stadige nedskæring af torskekvoteaen, fra ca. 73.000 tons i alle zoner af Østersøen i 1988 til ca. 60.000 tons i 1990 og ca. 27.000 tons i 1992 var dog også med til at tage fiskeritrykket af Østersøen for de ikke-bornholmske både. Gulcroden var væk.

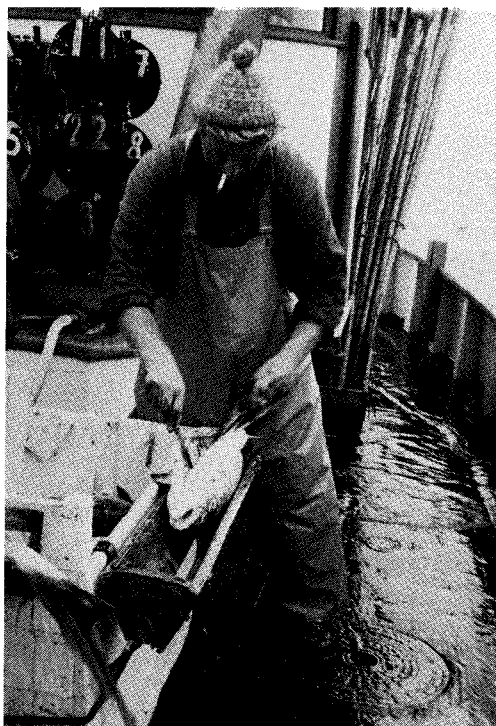
Fiskeriministeriet opgav i marts 1987 antallet af deltagende danske fartøjer i det første kvartals torskefiskeri i Østersøen til 700. Heraf var de 370 fartøjer ikke-bornholmske, svarende til næsten 53%. Vestkysthavnene, incl. Skagen, havde 193 deltagende både, svarende til 27,5%. Esbjerg deltog i fiskeriet med 29 fartøjer, svarende til 4,1%.

Industrifartøjerne

På baggrund af en kaotisk reguleret torskesæson i vinteren 1986-87 kommenterede formanden for Dansk Fiskeriforening, Villy Hansen, i maj 1987 diskussionerne om bornholmsk vand for bornholmske fiskere: "Det kan ikke komme bag på nogen, at et sådant synspunkt bringes frem, når man føler sig truet på sit erhverv. Men selv de, der gav udtryk for denne filosofi, mener, at den Nordsøfisker, der gennem en årrække har deltaget i Østersø-

Torskefiskeri med Bornholms Museums dæksbåd R 51 "Rita".

Rensning af laks under fiskeri i Østersøen 1967. Foto: Ole Christensen.

fiskeriet, også er Østersø-fisker, selvom han kommer fra Hvide Sande, Thyborøn eller Esbjerg”.

Villy Hansen fortsatte: “Det, mange reagerede på, var de større fartøjer, industri-fartøjerne, som ikke havde så givtigt et fiskeri hjemme og så satte kursen mod Østersøen. Holdningen var, om det er rigtigt, at fordi de har nogle problemer i deres fiskeri, at de så blander sig i et for dem nyt fiskeri og dermed blot skaber yderligere problemer for de, der traditionelt har drevet torskefiskeri i Østersøen”²⁰⁹).

Ny Langelinie-aktion

I november 1987 gennemførte fiskere fra bornholmske, nordjyske og andre danske havne en ny, men mindre aktion efter opskrift fra aktionen i 1978. En protestsejlad til Langelinie blev gennemført, men der blev ikke som dengang foretaget blokering af havneindløbene.

Initiativet blev taget fra Bornholm, og krisestaben fik hjemsted på Nexø-kutteren “Christina-Martin”. Herfra udsendtes også pressemeddelelsen via Ritzau, hvori fiskerne gjorde opmærksom på, at de stod sammen i deres umulige situation, og at de ikke var kommet for at pleje særinteresser. Forholdene i fiskeriet var ikke til at leve med, det var uanstændigt at byde fiskerierhvervets udøvere så usle vilkår. Ugerationerne var kommet ned på 1.000 kg, det ene torskestop afløste det andet, fiskerne følte sig presset til at være lovbrydere, hvis de skulle overleve.

Overbygning til fiskeriorganisationerne

På et fiskermøde i Bella Centret den 25. november 1987 blev der skabt grobund for, at de to hovedorganisationer skulle opfordres til at skabe et slagkraftigt fællesorgan, så organisationerne ikke kunne spilles ud imod hinanden af politikerne, som det havde været set tidligere.

1987-aktionen førte til splittelse, men dog også til sammenhold på tværs af de organisatoriske grænser. Dønningerne derfra skabte ondt blod imellem især de bornholmske og nordjyske fiskere på den ene side og Esbjerg-fiskerne og deres formand, Kent Kirk, på den anden. Under overskriften “En selvbestaltet gruppe har forsøgt at spille hasard” skrev Kent Kirk, der også var folketingsmedlem, at en gruppe bornholmske og nordjyske fiskere bevidst havde søgt at splitte hovedorganisationerne gennem etablering af en tredje hovedorganisation, Fiskeriforeningen Danmark. Samtidig pointerede fiskeriforeningsformand Bent Kirk, at man måtte forstå, at Folketinget med en ophørs- og refusionsordning på 400 mill. kr. ikke lod sig presse til yderligere støtte til fiskeriet.

Lav profil

I de følgende år, og ikke mindst efter at Kent Kirk var blevet fiskeriminister, rasede der en sand storm af læserbrevsindlæg i fiskeriets fagtidsskrifter. Da de er meget oplysende om bornholmske fiskeres eller fiskekoners holdning, skal enkelte af dem citeres i det følgende. Under overskriften “Jyderne skal bare holde lav profil” skrev Kaj Stage Jeppesen, Pedersker, i marts 1988 bl.a. følgende:

“Jyden han er stærk og sej,
men i torskekrigen er han fejj,
sidder i sit styrehus
som en lille fiskerlus,
spænder ben og kaster sten.”

...”Jyderne har gang på gang i Dansk Fiskeriforening nedstemt alt, hvad der er kommet af forslag fra Bornholms og Christiansø Fiskeriforening til en regulering af storfiskeriet i Østersøen.

Jyderne lukker simpelthen øjnene for de alvorlige problemer, Østersøfiskeriet i dag må leve med. Som Gunner Rasmussen siger til “Bornholmeren”: Jyderne er gene-

relt imod alt, hvad der hedder reguleringer i fiskeriet.

Hvornår lærer disse mennesker at tilpasse sig et betrængt fiskeri? Jeg vil mene, når det er for sent. Får jyske kuttere lov til ubegrænset at fortsætte med store skibe at drive torskefiskeri i Østersøen, som det passer dem, går det præcis, som det gik i Nordsøen for år tilbage. Dengang industri-fiskeriet var på sit højeste i Nordsøen, ville jyderne heller ikke høre tale om reguleringer. De malkede bare Nordsøen totalt op for sild. Det samme vil nu ske i Østersøen, hvis fiskeriet får lov til at fortsætte uden en form for begrænsning..” ²¹⁰).

Flytte for at overleve

I februar 1990 indledte en række born-

holmske fiskerkoner en læserbrevskampagne i fiskeribladene for at gøre opmærksom på de urimelige forhold, man bød deres mænd. Susanne Gliese, Tejn, skrev bl.a.: “Bornholms fiskeri står i 11. time, og der er intet at gøre, som Kent Kirk så “pænt” sagde: “Det er betingelserne for dansk fiskeri i dag, og dem må vi indrette os efter”. Kent Kirk fortsatte: “Vi kan ikke give Bornholm særrettigheder, der er mange andre små samfund, som er lige så afhængige af fiskeriet som Bornholm”. Du har ret, de skal også have hjælp.

Kører du rundt øen, langs kysten, hr. Kirk, vil du opdage, at du kun har kørt lidt over 100 km. Vi ved ikke, om det kan give dig et billede af, hvor lille vort samfund er? Der er langt til fastlandet, og billetpriserne

Indførelsen af hydraulik og kunstmaterialer til erstatning for bomuldsgarnet muliggjorde en voldsom effektivisering af fiskeriet. Her benyttes kraftblokken til optagning af trawlposen under fiskeri efter torsk med SE 115 “Dana” af Listed. Foto: P. H. Moustgaard 1985.

er høje. Vi er afskåret fra de tilbud, der evt. måtte findes andetsteds, her mener vi selvfølgelig andre erhvervsgrene. Skal vi flytte for at overleve? Er det rimeligt? Befolkningstallet her på Bornholm er i forvejen på vej ned.

Vi har krav på at bevare vort øsamfund, og det kan kun ske, ved at vi får lov til at beholde vores hovederhverv, som er: Fiskeri - landbrug - turisme. Du må holde op med at se tingene i så store sammenhænge, at selv de lave priser på vore fisk går hen og bliver til vores egen fordel, som du så smukt "forklarede" det. Vi har intet mærket til det "gode" endnu, og ej heller tid til at vente.

Bornholms eksistensmulighed forsvinder helt i disse "store sammenhænge". Vi har bidraget rigeligt nu til alle andres eksistens. Det er Bornholms tur til at få en bid af kagen. Vi er på fallittens rand. Det er familierne, der ryger nu, med gæld for livstid. Vi er uden håb, og vi er mange, som kun har denne sæson til at få sat tingene i balance" ²¹¹⁾.

Noget for noget

På baggrund af oplysninger om, at Esbjerg-flådens deltagelse i det første kvartals torskefiskeri af 1987 havde udgjort 4,1% af det deltagende antal fartøjsenheder, udtalte Kent Kirk til Jyllands-Posten: "Det er altid populært at gøre Esbjerg-flåden til det store udyr i åbenbaringen, men det er farligt at forsøge at så splid mellem fiskerne... Hvis man begynder at hetze mod vestkystfiskerne og vil jage dem væk fra Østersøen, kan det være svært at skabe forståelse på Vestkysten for de mange bornholmske fiskere, som i sommermånederne kommer hertil for at tjene deres penge ved fiskeri i Nordsøen" ²¹²⁾.

I tidsskriftet "Havfiskeren" påvistes det i november 1988, at fartøjer fra Bornholm i 1986 havde en andel på 15,9% af torske-

fangsterne fra de indre danske farvande. I 1987 steg andelen til 34,7%. Efter de 3 første kvartaler af 1988 var den nået 45,4%. Det fik vestjyske fiskere til at konkludere, at bornholmerne skulle begrænse deres torskefiskeri, hvis de nord- og vestjyske fiskeres historiske andele af torskefiskeriet i de indre farvande skulle opretholdes! ²¹³⁾.

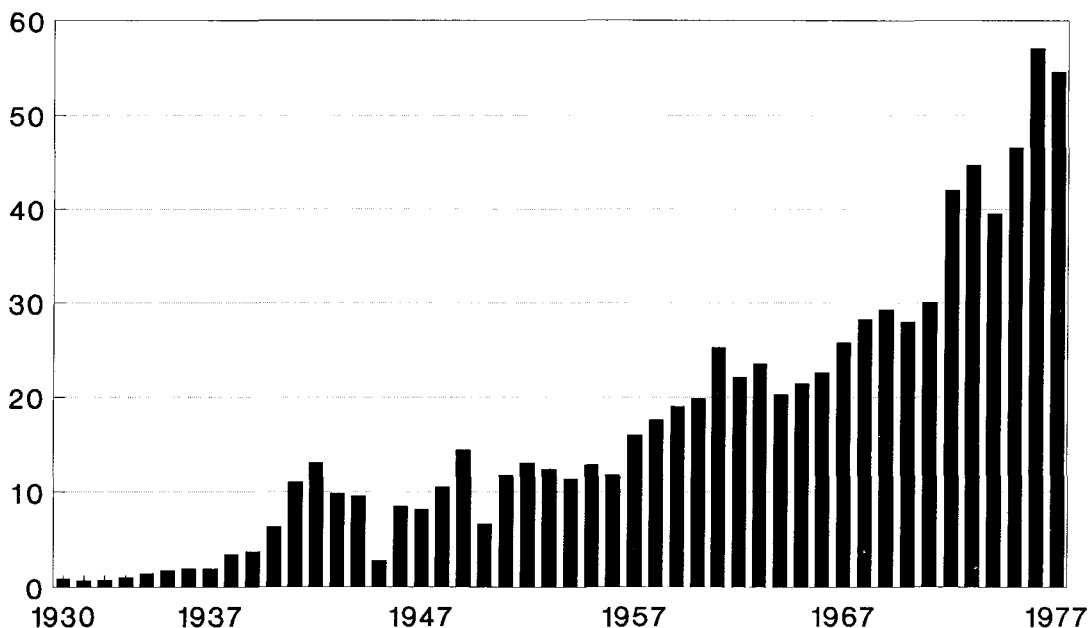
De følgende år blev én stor reguleringsjungle med uge- og 14-dagesrationer, stopperioder, fangstmængder og kuttertonnage som vigtigste variable. De stadige forandringer i disse variable skal ikke behandles nærmere her, men de blev absolut ikke opfattet som værende til fordel for Bornholm. Reguleringen af torskefiskeriet for 1989 blev betegnet som den værst tænkelige for Bornholm, da den blev offentliggjort i december 1988. Nexøs borgmester, Preben Holm-Jensen, havde svært ved at se det rimelige i den fordelingspolitik, der blev ført, og udtalte: "De bornholmske fiskere har mistet 75% af deres fiskevand, og nu skal de dele de 25% med "hele verdens befolkning" - ja, sådan føler man det i det mindste ind imellem" ²¹⁴⁾.

Den hvide zone

Samme år, 1988, var Sverige og Sovjetunionen blevet enige om en deling af den "hvide zone", et 13.500 kvadratkilometer stort zoneområde imellem Gotland og de baltiske republikker, hvori bornholmske fiskere drev et meget betydeligt laksefiskeri. Sovjetunionen ville have Danmark ud af området, men det endte dog med, at danske fiskere fik licenser til den svenske del af den tidligere "hvide zone". Uenigheden fortsatte nu inden for de to hovedorganisationer om fordelingen af licenserne. Dansk Fiskeriforening holdt på, at licenserne først og fremmest skulle tilfalde de fiskere, der boede nær på og var afhængige af fiskeriet i det givne område.

Bornholmsk vand for alle

På den hjemlige front turde fiskeriminister

Østersøtorskefiskeriets procentandel af danske fiskeres samlede torskefiskeri. Siden midt i 1960'erne har Østersøtorskefiskeriet fået stadig større betydning. Fiskeriberetningen.

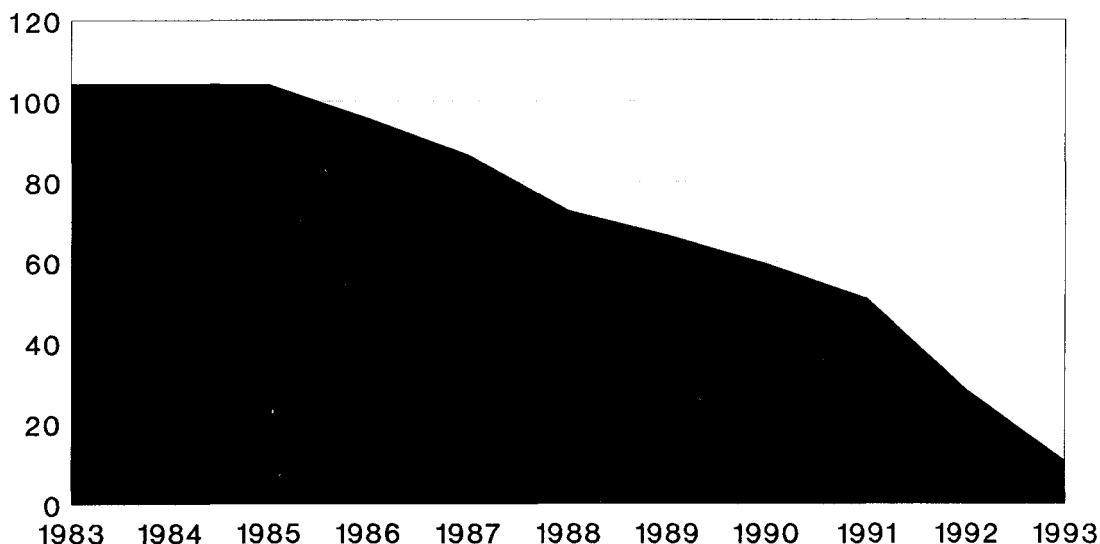
Lars P. Gammelgaard ikke gå uden om det rådgivende reguleringsudvalg, og her var man imod de bornholmske ønsker om, at fremmede kuttere over 100 tons skulle forment adgang til torskefiskeriet i Østersøen.

Amtsborgmester Jens K. Brandt var også skuffet: "De bornholmske tal, som fiskeriministeren har fået, viste klart, at de fleste fiskeriproblemer er endt i Østersøen. Der bliver ikke torsk nok til bornholmske kuttere. Jyske kuttere snupper deres store del, og det betyder, at bornholmske kuttere må hugges op. Havfiskeriforeningen og jyderne giver pokker i Bornholm, og ministeren retter sig efter de store" ²¹⁵).

En af de få muligheder, der var tilbage, var at give Bornholm status af yderområde af EF, så der ad denne vej kunne tilføres EF-midler til gennemgribende strukturændringer på øen.

Trækmaskine til laksegarn - også et eksempel på fiskeriets effektivisering. Udviklet af Povl Ebsen, der var auktionsmester i Nexø 1967-72. Foto fra demonstration af trækmaskinen ombord på SE 54 "Palle".

Danske fiskeres Østersøtorskekvote i 1000 tons medregnet svensk farvand og hvid zone 1983-1993. Fiskeriministeriet.

Afhængigheden af torsken

I tiåret 1980-1989 faldt moderbestanden af torsk i Østersøen fra ca. 820.000 tons til godt 300.000 tons i 1989. De opfiskede mængder havde i alle årene udgjort godt halvdelen af den skønnede bestand af moderfisk, men fra midten af 1980'erne steg fiskeriindsatsen forholdsmeæssigt mere end tilgangen af nye årgange. I 1989 måtte der konstateres en kolossal nedgang i antallet af gydemodne fisk og dermed et sikkert varsel om katastrofe ²¹⁶).

De bornholmske fiskeres torskefangster i den østlige Østersø reduceredes tilsvarende. I 1988 udgjorde torskefangsterne 32.134 tons, i 1989 31.869 tons. I 1990 faldt de til 24.641 tons, i 1991 til 19.462 tons og i 1992 til 13.282 tons ²¹⁷). De bornholmske fiskeres 1992-torskefangster i Østersøen alene oversteg hermed 1993-Østersøkvoten, beregnet for samtlige danske torskefiskere. Aktive fiskere var ind imellem voldsomt uenige med biologerne i deres bedømmelse af bestandsstørrelserne og disses betydning for kvotefastsættelsen og de kommende års fiskeri.

I landingsværdi af danske og udenlandske tilførsler til Bornholm udgjorde torsken i 1990 94,9% af samtlige arter. Denne procentsats skal stilles over for et landsgennemsnit på 35,4%. I 1980 var de tilsvarende værdier for torskelandinger på Bornholm 65,3%, i 1985 83,5% og i 1992 88,1%.

Ser man snævert på de bornholmske fiskeres landinger af torsk på Bornholm, udgjorde disse i 1988 81% og i 1992 83% af de landede værdier. Tallene illustrerer med al tydelighed det bornholmske fiskerierhvervs store afhængighed af torsken samt de meget betydelige omstillingsvanskeligheder, som erhvervet stod overfor i begyndelsen af 1990'erne.

Bornholms særlige situation og afhængighed af fisketilførsler understreges yderligere af, at fiskeriet og fiskeindustrien på Bornholm udgør en vægtig procentdel af den samlede erhvervsomsætning i amtet. Fiskeri og fiskeindustri repræsenterede således i følge de seneste opgørelser fra 1988 tilsammen 18,3% af den samlede er-

hvervsomsætning på øen. Fiskeriets og fiskeindustriens tilsvarende repræsentation på landsplan udgjorde 1,4% ²¹⁸).

Da de bornholmske fiskere nåede den 31. december 1992 stod de med en samlet mindreindtjening på 50,1 mill. kr. i forhold til året før.

Krisehjælp

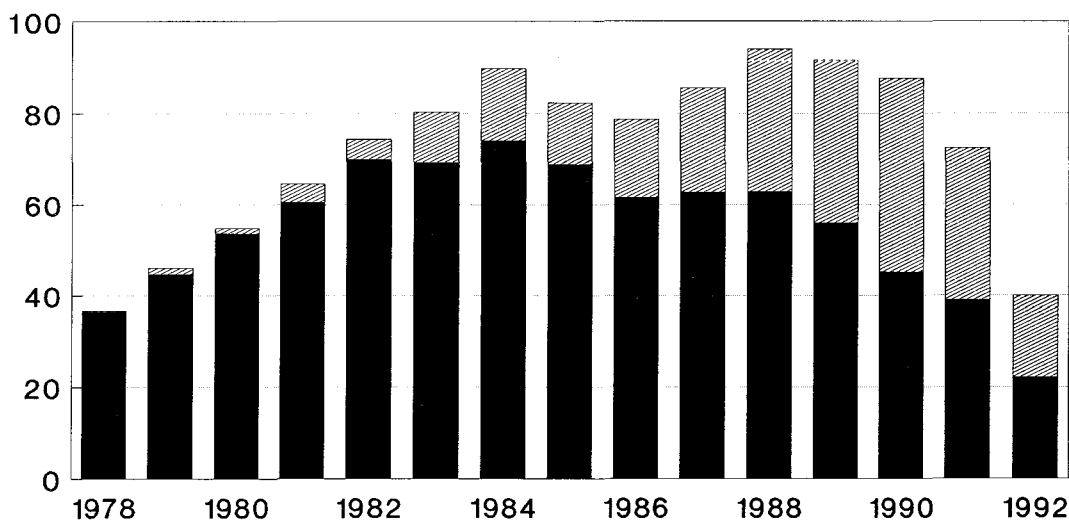
Da det i september 1992 blev kendt, at den biologiske rådgivning lagde op til meget betydelige reduktioner af den i forvejen lave torskekvote i Østersøen, fremførte fiskeriminister Kent Kirk, at det ville blive nødvendigt med særlige foranstaltninger for det bornholmske fiskeri og den bornholmske fiskeindustri. Fiskeriministeren fremlagde sine tanker i Folketingets Landbrugs- og Fiskeriudvalg. En mulighed var, at det bornholmske fiskerierhverv søgte at omstille sig på andre fiskearter, først og fremmest sild og brisling, hvor bestandsituationen var positiv. I samme forbindelse måtte det overvejes at lave en egentlig sildeforarbejdningsindustri på Bornholm.

Da det, som tendenserne allerede viste,

endvidere kunne forudses, at de udenlandske torskelandinger ville falde drastisk, måtte der i følge fiskeriminister Kent Kirk ske tilførsel til fiskeindustrien af andre råvarer, først og fremmest frosne, fra andre farvande, herunder ikke mindst tredie-landes ²¹⁹). Det var denne sidste mulighed, som fiskere overalt i Danmark og i en række andre EF-lande vendte sig imod, da de i marts 1993 blokerede færge- og lastbiltransporter med fisk fra ikke EF-lande. Fiskerne mente, at landingerne fra tredie-lande var pristrykkende, uanset at tilførslerne udefra gav muligheder for opretholdelse af fiskeindustrien, til hvem de i sidste ende også selv skulle afsætte deres produkter.

Førstehåndsledet

Fiskernes indstilling var ikke væsensforskellig fra den modstand, der 100 år tidligere kom til udtryk over for pristrykkende svenske landinger på Bornholm eller over for fiskernes indstilling til mellemhandler-avancerne, der i sidste ende førte til dannelsen af fiskernes salgsforeninger og andelsbevægelse. Det var den aktuelle afregningspris til førstehåndsledet, d.v.s. til fi-

Danske og udenlandske landinger på Bornholm i 1000 tons 1978-1992. Fiskeriministeriet.

skerne selv, der var det afgørende for deres økonomi og overlevelse. Hensynet til fremtidig overlevelse og til fiskeindustrien og beskæftigelsen i de efterfølgende led, kom almindeligvis i anden række, ikke mindst under dårlige konjunkturer.

Få omstillingsmuligheder på fiskeriområdet

Snart efter, den 25. november 1992, offentliggjorde en hurtigt arbejdende embedsmandsgruppe, sammensat af repræsentanter for 7 ministerier, sin rapport om Bornholms afhængighed af fiskerierhvervet og om øens generelle økonomiske situation. Heri kunne der inden for fiskeriområdet kun peges på 3 nye konsoliderende foranstaltninger (fiskeopdræt, fiskeri i tredielands farvande samt skrubbefiskeri med tilhørende forarbejdning) og 1 helbredende foranstaltning (midlertidig oplægningsordning eller permanent ophørstøtte med henblik på nedbringning af fartøjskapaciteten²²⁰⁾).

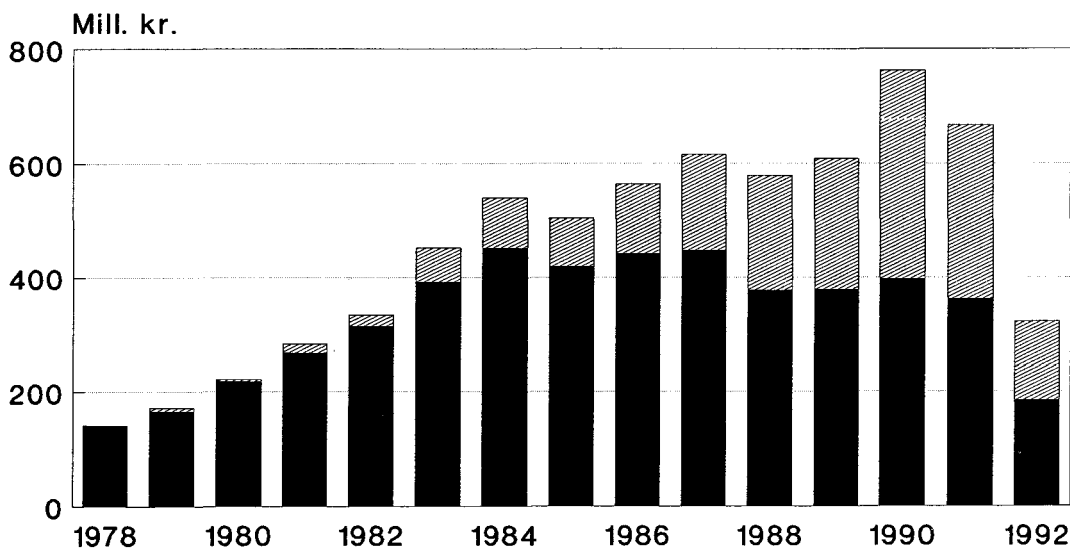
Det stod klart, at det bornholmske fiskeri nærmest kom på vågeblus, indtil

bedre tider oprandt, og torsken vendte tilbage. Formanden for Bornholms Erhvervsråd, Ole Almeborg, betegnede VKR-regeringens redningsplan med ordene: "Uanstændigt - en hån mod bornholmerne og øens erhvervsliv"²²¹⁾. De bornholmske ønsker var først og fremmest gået på gældssanering og rentetilskud.

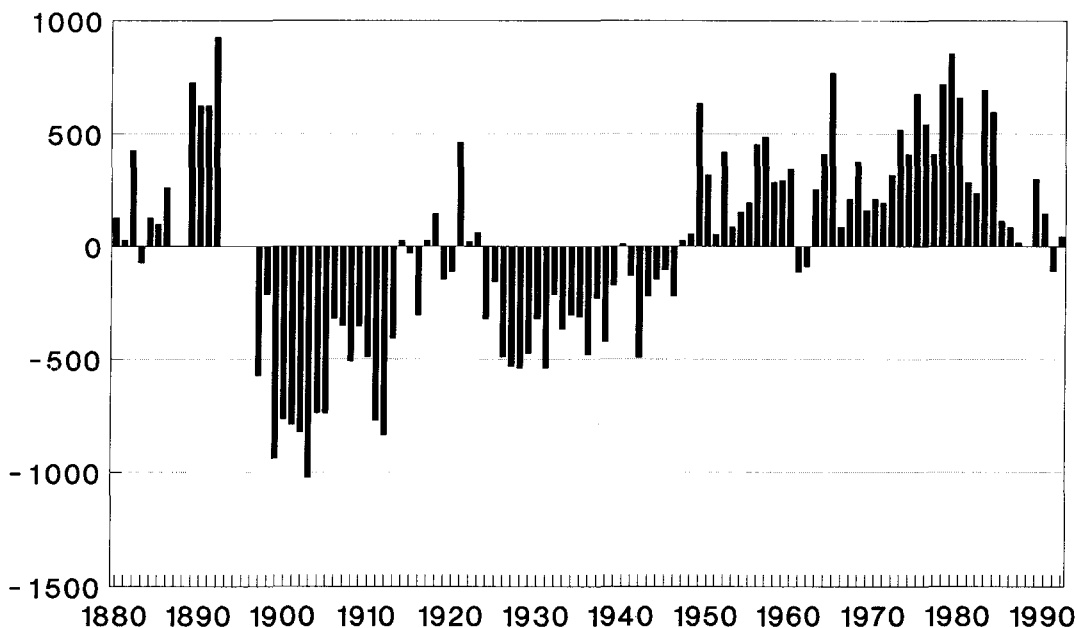
Drastisk fald

I 1992 faldt såvel landingerne som afregningspriserne på torsk drastisk. Laksefiskeriet var rimeligt, men priserne var små, sildefiskeriet havde været nærmest nul, hvis ikke der var blevet fisket sild til regeringens fødevarehjælp til Letland og Rusland. Brisling indgik også i fødevarehjælpen, men man manglede en fabrik til at forarbejde fisken.

På denne baggrund udtalte fiskeriforeningsformand Birger Rasmussen, i januar 1993 på fiskernes generalforsamling, at man havde bedt regeringen om hjælp både for fiskerierhvervets skyld og for hele det bornholmske samfund skyld: "Det, der kom ud af "hjælpepakken" til Bornholm,

Værdien af danske og udenlandske landinger på Bornholm i mill. kr. i førstehåndsledet. Fiskeriministeriet.

De enkelte års afvigelser i saltholdighedspromille fra årsgennemsnittet af perioden 1880-1992 i overflademålinger af vandet ved Christiansø. 0 – 7,472 promille. Diagrammet illustrerer ikke forholdene på de store dybder, hvor lakseæggene klækkes, men alligevel kan der konstateres en vis overensstemmelse imellem høj saltholdighed i slutningen af 1800-årene og et stort torskefiskeri samt imellem rødspættefiskeriet og en lav saltholdighed i 1920'erne. Endvidere afspejles forholdet imellem en høj saltholdighedspromille og et stort torskefiskeri i 1970-80'erne. Bearbejdet materiale fra Meteorologisk Instituts årbøger og database.

må mildt sagt betegnes som en overordentlig "tynd kop the". Det eneste, der er tilbudt, er en oplægningsordning, som vi endnu ikke ved nøjagtigt, hvad indeholder.

At ordningen ikke kan stå alene, men skal hænge sammen med en mulighed for aktivt fiskeri, må dog være en selvfølge. Det mest påtrængende problem for os, nemlig vores for store gældsbyrde i forhold til vores indtjeningsmuligheder, er der ikke lagt op til nogen løsning på. Det er det, jeg ser som den største opgave netop nu, og da det som bekendt ikke er muligt at plukke håret af en skaldet, må det kunne lykkes at få især Fiskeribanken, Told og Skat og private pengeinstitutter til at forstå, at det er i alles interesse at beholde fartøjerne i gang frem for at tvinge flere og flere ud af erhvervet"²²²).

De tiltag, der blev lagt mest mærke til,

angik mulighederne for en stimulering af det bornholmske erhvervsliv ved skattebeholdningstilskud og anvendelse af midler fra etablerings- og investeringskonti, der kunne tilføres projekter på øen. Ledeordet var "risikovillig kapital" og for fiskeriets vedkommende "hjælp til selvhjælp", indtil fiskeriet igen var bæredygtigt. De bornholmske fiskere ønskede således ikke op-hugningsordninger, men oplægningsstøtte, så flåden kunne holdes rimelig intakt, indtil der igen blev muligheder for at udnytte den effektivt.

Livgivende krafttilskud

I januar 1993 opstod en situation, som gav fiskerne optimisme og samtidig noget, de kunne have deres ønsker om oplægningsstøtte i. En kraftig og længerevarende storm pressede livgivende saltvand ind i Østersøen, som det ikke havde været set

siden 1977. Der var hermed skabt håb om, at ilt- og saltbetingelserne i Østersøen igen kunne blive så gode, at de ville betinge fremkomsten af en stor torskebestand.

Saltindstrømningen og vandets iltindhold er overordentligt vigtige variabler for tilgang til torskebestanden. Man kunne blot se tilbage på, hvordan den skønnede bestand af moderfisk i Østersøen voksede fra ca. 260.000 tons i 1972 til ca. 820.000 tons i 1980. Fiskeriindsatsen lå ikke ligefrem stille i den periode.

Med dette naturforhold in mente ville det ikke være sund fornuft at sanere og op-hugge fartøjsflåden, men tværtimod at be-vare den. Samme synspunkt gjaldt med hensyn til fiskeindustrien og dens beskæf-tigede. Hvis ikke fabrikkerne blev bevaret, kunne man havne i den situation, at der ikke var kapacitet til at bearbejde de born-holmske fiskeres landinger, når torsken vendte tilbage²²²).

Kvotenedskæring til 10%

Det var en meget trykket, nærmest apatisk stemning, der herskede i mange bornholm-ske hjem, da det blev kendt, at den sam-lede danske torskekvote for Østersøen i 1993 ville blive nedskåret til knapt 11.000 tons imod omkring 28.000 tons i 1992. Alle-rede i juni 1993 var hele den danske års-kvote til torsk i Østersøen opbrugt. Den danske torskekvote lå i 1983-85 på om-kring 104.000 tons årligt.

Havde politikerne på Christiansborg ikke kunnet se alvoren i den bornholmske situation før, så måtte det nu være åben-lyst for enhver, at det bornholmske sam-fund ikke kunne blive ved med at forbløde på grund af udviklingen inden for fiskeri-erhvervet. Der måtte en omstillingsproces til, hvis ikke den bornholmske befolknings levevilkår skulle komme i så skærende kontrast til vilkårene i det øvrige land, at tilstanden blev yderligere kaotisk.

Bornholm eller Færøerne

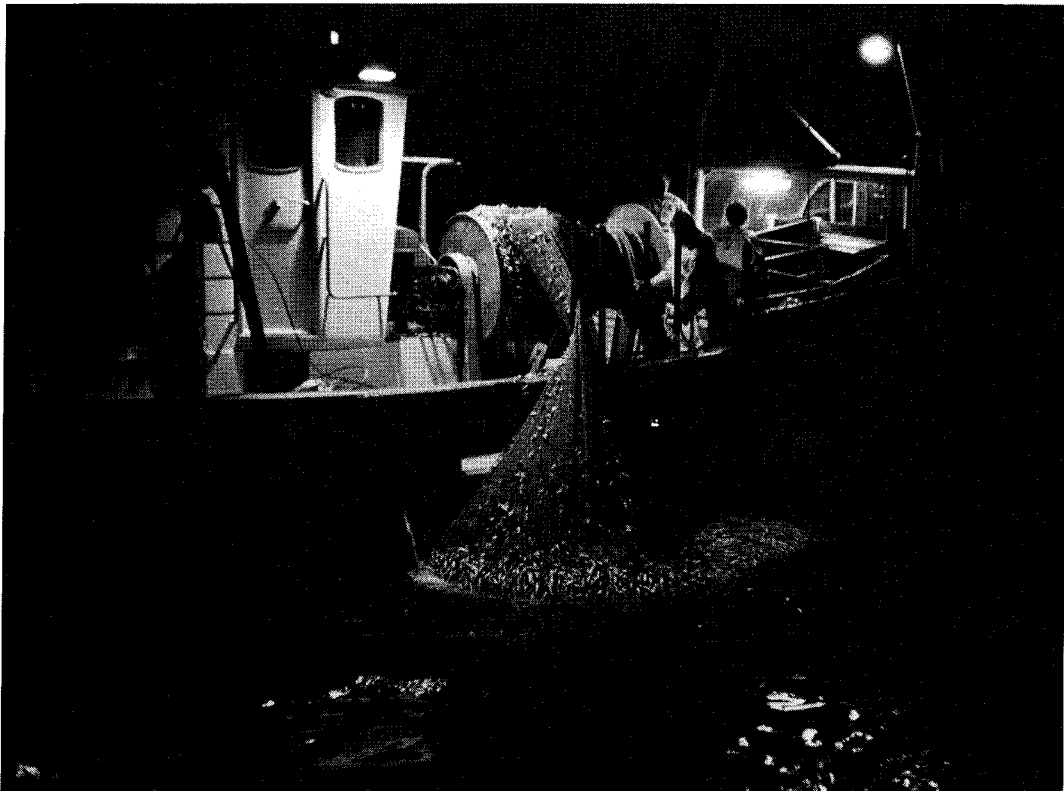
Der var oprørsstemning på Bornholm, da der i februar 1993 blev bevilget 350 mill. kr. til Færøerne, mens den nytiltrådte rege-ring endnu ikke havde givet til kende, hvordan den ville tackle Bornholms pro-blemer. Den københavnske presse be-gyndte nu for alvor at involvere sig i pro-blemerne.

Amtsborgmester Knud Andersen karak-teriserede offentligt situationen således: "Tålmodigheden brister snart. Så kan man råbe højt og gøre ting, som man ellers ikke ville gøre, eller man kan opgive og mene, at det hele ikke kan nytte noget. Jeg er bange for, at det er det sidste, der er tilfæl-det.

Der er folk, som kunne fremprovokere en reaktion, som da fiskerne blokerede Københavns Havn. Men deres økonomiske kræfter er så små nu, at de ikke magter at reagere. Vi er på en ø, hvor der hver uge lukker virksomheder. Så smadres de psy-kologiske mekanismer. Folk opgiver at gøre noget kraftigt. Jeg opfordrer ikke til oprør, men det ville være rart, hvis folk en-gagerede sig".

Amtsborgmesteren havde det skidt med krisen: "Den er dybt tragisk for de familier, det går ud over. De gjorde jo, hvad vi bad dem om i 70'erne og 80'erne, investerede i et aktivt arbejdsliv og forsøgte at opbygge en eksistens på øen under vilkår, der var meget hårde. Takken er, at det ikke er en, der løfter en finger for dem, når det går galt. Færingerne fik i løbet af 12 timer he-vet 350 mill. kr. ud af statskassen, mens bornholmerne gennem mange år har kæm-pet forgæves for at få bedre forhold for deres ø.

Amtsborgmesteren følte, at de born-holmske fiskere blev forfordelt og dårligt behandlede i fiskeriet og påpegede tillige, at fiskeriminister Kent Kirk hårdhændet

Indhaling af sildetrawl på trawltromle. E. 279 "Codan". Foto: P. H. Moustgaard 1985.

havde uddelt fiskekvoter til fiskere fra Esbjerg, hvor han var valgt. "Det sugede kapital væk fra Bornholm, når vestjyderne sejlede bort med fisken" ²²⁴).

Mens vi venter på torsken

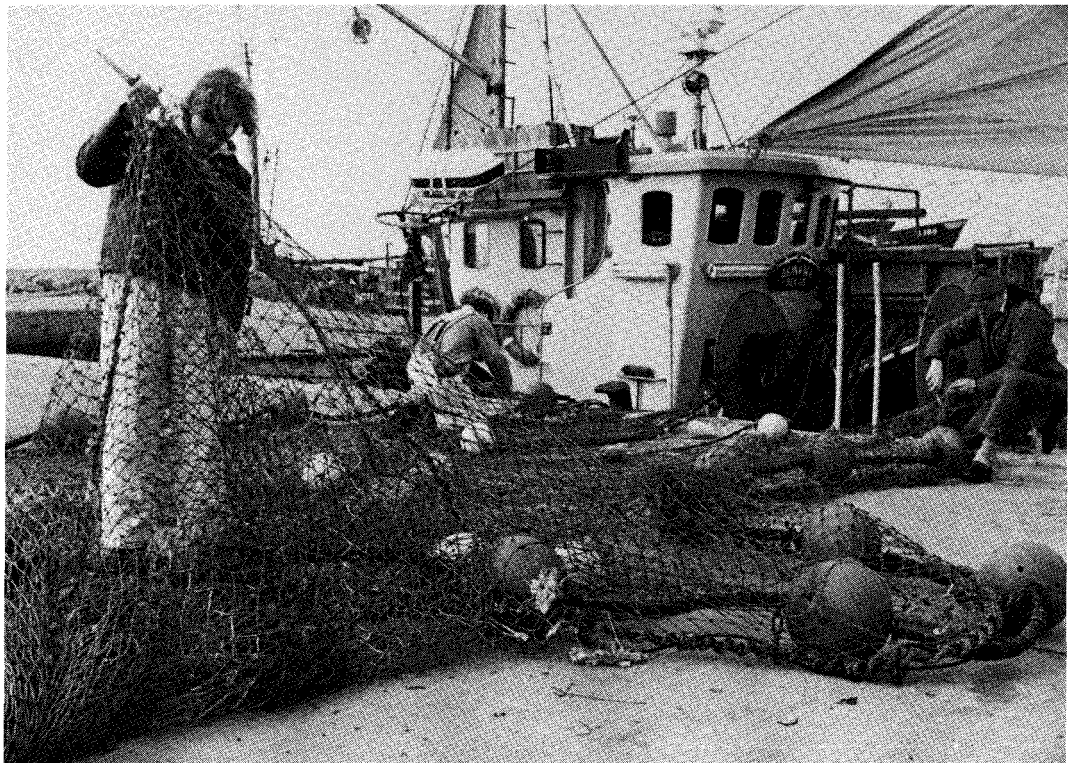
Ved fremlæggelsen af første del af regeringens hjælpepakke til Bornholm sagde samordningsminister Mimi Jacobsen i april 1993: "Bornholm ligger, hvor det ligger. Altså må vi benytte dén placering til noget positivt"! ²²⁵) Principperne i krisehjælpen byggede videre på den forrige regerings forslag, men "gavesild-ordningen" - fødevarerhjælpen til Østeuropa - blev mere end firedoblet, idet silden nu skulle forarbejdes på Bornholm i stedet for i Baltikum og Rusland. Herigennem kunne man ikke alene støtte Baltikum med det fær-

dige produkt, men også medvirke til opretholdelsen af det bornholmske fiskeri og fiskeindustrien.

Endelig blev det muligt at sikre et større antal kuttere oplægningsstøtte og ventepenge i torskesæsonen udregnet efter samme principper som støtteordningerne til landmænd, der betales for at undlade at producere. I første halvår af 1993 bevilgedes der således 21 mill. kr. i oplægningsstøtte og 7 mill. kr. i ventepenge til de bornholmske fiskere.

Overfiskeri eller klimaændring

Nogle sagde, at de bornholmske fiskere var selvforskyldte i deres situation. De kunne blot have lyttet til biologerne, der altid havde anbefalet lavere kvoter end

Besætningsmedlemmer på R 311 "Okinava" af Nexø bøder torsketrawl. Foto: P. H. Moustgaard 1985.

dem, der rent faktisk blev ført ud i livet af politikerne. For politikerne var det dog mere et spørgsmål om at bevare mennesker og samfund end om at bevare fiskebestande. Den biologiske rådgivning kunne jo være fejlagtig, og så måtte tvivlen komme fiskerne til gode. Endelig kunne ingen forudse, hvordan saltindstrømningen og gydebetingelserne ville blive i de kommende år. Det hele kunne hurtigt vende.

Ved på et tidligere tidspunkt at have lettet fisketrykket på torsken i Østersøen kunne en større gydebestand utvivlsomt have fået lov til at overleve. Men det var trods alt stadig Vorherre, stormene, nedbøren, fordampningen og til- og afstrømningen, der bestemte, hvilken ilt- og saltindholdighed, der skulle være til stede i Øster-

søens vandlag - altså alle forhold, der var afgørende for, om klækningen af æggene og overlevelsen af yngelen ville lykkes til gavn for fiskeriets fortsatte bestånd.

Torskebestanden og dens muligheder for at reproducere sig selv blev i det kritiske, sidste halvår af 1980'erne udhulet på to fronter, dels ved naturens eget indgreb, dels ved den kraftige befiskning af gydebestanden.

Klimasvingninger - torskesvingninger

De naturlige svingninger og mulighederne for et tilbagefald har været kendt længe. Allerede omkring år 1900, da fisketrykket var yderst ringe i forhold til nutidens, klagede man over overfiskning og mente, at de manglende fangster kun kunne skyldes en øget fiskeriindsats.

De bornholmske fiskeres daværende formand, toldkontrollør Stub, var gang på gang inde på spørgsmålet som en begrundelse for Fiskeriforeningens forslag om udsætning af fiskeyngel, bl.a. i 1905. Fiskerikonsulenten godtog dog ikke forklaringen om overfiskeri, men mente, at nedgangen skyldtes naturlige svingninger, "perioder" inden for fiskebestandene, så opgangstider snart måtte være i vente ²²⁶). I øvrigt henviste han til den forholdsvis ny-etablerede Dansk Biologisk Station.

Om torskbestanden i Østersøen konkluderede Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser allerede i 1960: "Der er ingen tvivl om, at den forøgede bestand i de sidste 25 år skyldes, at der gennemgående har været en ændring i naturforholdene, på

grund af en klimasvingning, og at ugunstige naturforhold vil kunne indtræffe igen og medføre en formindskelse af torskebestanden" ²²⁷).

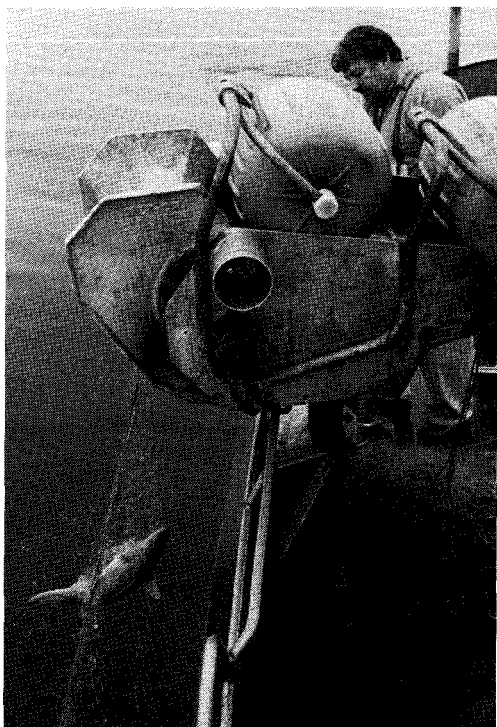
Opgangen fortsatte indtil 1985, da det samlede torskefiskeri i den østlige Østersø toppede med en fangst på 391.000 tons. I 1992 var totalfangsten 54.000 tons.

Indstrømningen af saltvand

Torskebestanden påvirkes bl.a. af ilt-, salt- og næringsforhold i de vandlag, hvor torskeæggene klækkes, og hvor yngelen vokser op. Saltvand er tungere end ferskvand og synker til bunds. Skillefladen imellem de to vandlag virker som en effektiv barriere for iltoptagelsen i bundlaget. Bundlaget iltes først, når der presses store mængder frisk saltvand ind i Østersøen fra Nord-

Trawlfiskeri efter sild med R 279 "Codan", der slæber dobbelt med R 103 "Bianca". Når der hales med trawltromlen, pressen fisken ud i "løftet" for enden af trawlposen. Det fyldte løft taljes herefter ombord, og indholdet lukkes ud på dækket. Foto: P. H. Moustgaard 1985.

Med selvhaleren, der drives hydraulisk, hives de tunge torskegarn op gennem vandet og indenbords. Hjælpe midlet sparede fiskerne for det hårde indhalingsarbejde og er en af de faktorer, som har været med til at effektivisere fiskeriet betydeligt. R 282 "Jesper" af Årsdale. Foto. P. H. Moustgaard 1985.

søen og Kattegat. Det indstrømmende vand vil presse det øvrige saltvand højere op i vandsøjlen, hvor mulighederne for klækning i iltrigt vand er bedre til stede end i de dybereliggende vandmasser²²⁸).

Efter torskens gydning synker de befrugtede æg ned gennem det saltfattige overfladelag. De synker, indtil deres relative vægtfylde svarer til det omgivende vands. Hvis æggene skal for langt ned for at kunne svæve, vil iltindholdet blive lavt, og risikoen for en dårlig årgang vokser.

Er vandets iltindhold i orden i den dybde, hvori æggene flyder, klækkes de.

Torskelarverne er mobile og kan anbringe sig, hvor ilten er tilstrækkelig. Er også føden til stede, kan der blive tale om en stor årgang.

Da torsken i Østersøen i forvejen ligger på kanten af sin udbredelse, kan selv mindre tolerancer i de hydrografiske forhold påvirke bestanden. Derfor er tilstrømning af frisk saltvand så vigtig til udligning af de store mængder ferskvand, der kommer ud med de østeuropæiske floder.

Rigtig gang i fiskerimulighederne efter torsk kan der dog tidligst komme ca. 3 år efter, at Østersøen har fået en kraftig saltvandsindsprøjtning. Det sker dog først, som en biolog har udtrykt det, efter at "kraftige storme fra nordvest, kombineret med den optimale placering af høj- og lavtryk på den nordlige halvkugle har skyllet frisk vand fra oceanet helt ind til den vigtigste gydeplads i Gotlandsdybet mellem Gotland og de baltiske stater"²²⁹).

Håb forude

Indstrømningen af saltvand til Østersøen har i de sidste mange år været så utilstrækkelig, at torskeæggene ikke har kunnet klækkes i samme mængde som tidligere i de tre hovedgydeområder, Gotlandsdybet øst og sydøst for Gotland, Gdanskdybet nord for Gdanskbugten og Bornholmerdybet øst for Christiansø med sidstnævnte som det absolut vigtigste, efter at de to andre gydefelter har været "døde" i flere år.

Sveriges meteorologiska och hydrografiska Institut har påvist en konstant nedadgående kurve for Østersøens saltholdighed gennem de seneste 40 år, afbrudt af enkelte spring i 1961, 1969 og 1977 og 1984²³⁰). De voldsomme mængder frisk saltvand, der blev presset ind i Østersøen af januarstormene 1993 kan have ændret disse forhold.

8. NATUR OG MENNESKE

Sælhundene var den største plage for lakse- og torskefiskeriet i Østersøen. Man forsøgte med alt for at komme dem til livs - fra kanoner til cyankalium - men lige meget hjalp det. Yderst sindrige fangstindretninger blev udtænkt, men sælhunden var for klog. Alle lobbyismens muligheder blev forsøgt, men det lykkedes ikke Fiskeriforeningen at skaffe finansiering eller tilladelse til store projekter. Fiskerne endte til sidst ved en riffelløsning, men opnåede derved kun, at sælerne hjemsøgte de ikke-skydende fiskeres lakselænker og tor-skelangliner.

Torskefiskeriets krise omkring århundredskiftet blev af mange opfattet som en følge af overfiskning. Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening søgte at få et torskeudklækningsprojekt i gang, men mødte voldsom modstand fra videnskaben. Stub fandt en god forbundsfælle i kaptajn Dannevig på udklækningsanstalten i Flødevigen ved Arendal, Norge. Efter en besigtigelse af udklækningsanstalten i Nexø og forholdene omkring et nyt projekt ved Slusegård erklærede Dannevig dog lokaliteterne for uegnede til formålet.

I 1990 påbegyndtes et udviklingsarbejde med henblik på klækning og opdræt af torsk i recirkulerede anlæg i Nexø. I 1993 lykkedes det at klække og opdrætte de første Østersø-torsk til udsætning i rimelige størrelser.

Sælhundeplagen

Til de mange aktiviteter, der igennem årene blev gjort blandt fiskere og organisationsfolk på Bornholm for at gavne fiskeriets vilkår, hørte også bekæmpelsen af sælhundene. De tog laksene på krogene og sil-dene i garnene. Der blev gjort mange skøn over sælhundeplagens økonomiske betydning for fiskeriet, men først fra 1896 findes der en nøjagtig opgørelse over plagen. Den stammer fra perioden 14.10.1895 til 10.3.1896 og omfatter 5 bådela-

1 bådela g havde fået 146 laks og 50 lak-sehoveder.

1 bådela g havde fået 160 laks og 59 lak-sehoveder.

1 bådela g havde fået 85 laks og 20 lakse-hoveder.

1 bådela g havde fået 200 laks og 50 lak-sehoveder.

1 bådela g havde fået 60 laks og 20 lakse-hoveder.

1 bådela g havde fået 122 laks og 57 lak-sehoveder.

1 bådela g havde fået 86 laks og 150 lak-sehoveder.

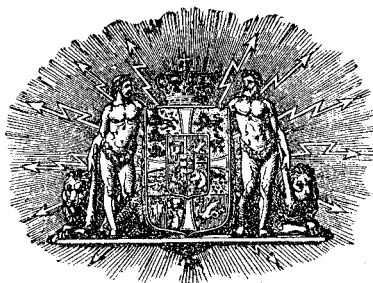
De to sidste bådela g havde fisket ved Gotland. Endnu et bådela g havde fisket i Danzig-bugten og havde fået 136 laks og 70 laksehoveder. De mange laks, som sælerne havde revet hele af krogene, kunne der ikke skaffes opgørelse for ²³¹).

Sælplagen var stor og reel. Kunne den nedbringes, ville meget være vundet for fiskerne.

Skyde sæler med kanoner...

I maj 1883 ansøgte Fiskeriforeningen om støtte til Christiansø-fiskerne, så de ved hjælp af en eller to kanoner anbragt på Græsholmen kunne tynde ud i bestandene, der under gunstige vejrforhold opholdt sig på et fladt skær et stykke derfra. Endelig anmodede fiskerne om at få konstrueret et apparat eller et redskab til at fange eller dræbe sælerne i, f.eks. "et apparat, hvortil

R. P. betyder Svar betalt.
 T. C. — Kollationering
 betalt.
 R. O. — Udleveres aubent.

C. R. betyder Ankomstbevis
 betalt.
 F. S. — Eftersendelse,
 X. P. — Expres betalt.

Telegram til Kjøbenhavn fra *Vexo'*
 Nr. 90 48. Ord, indleveret den 18/3 1887, 8. 32 M. $\frac{F}{P}$

*Folketingsmand Capt. Dam
 Rigsdagens Bureau
 København*

*Efter indbragende Opfordring til
 Bornholms Fiskerforenings Bestyrelse mødes
 den til at henvende sig til Dam med
 Anmodning om at forsøge faa en
 større Bevilling opført til
 Bekæmpelse af Sælhundene. Gjør hvad
 De kan i den Sag i Forening med
 dens Rigsdagsmænd*

Stub

De bornholmske rigsdagsmænd blev holdt i stramme tøjler af formanden for Bornholms og Christiansø Fiskeriforening, J. H. Stub. Her en henstilling til folketingsmand C. Dam om at mobilisere alle kræfter for at få en bevilling igennem i 1887 til bekæmpelse af sælhundeplagen.

der benyttedes sprængstof, som, idet det eksploderede, slog sælhunden død på stedet" ²³²).

C. F. Drechsel, dengang chef på kanonbåden "Hauch", forhørte sig hos folk fra Læsø og Hesselø om projektet. På Læsø

skød man helst ikke på sælerne, men det var en almindelig antagelse, at skød man på en flok sæler, kunne det ofte vare længe, inden der kom sæler igen. På Hesselø havde man erfaring for, at sælerne blot søgte til den anden ende af øen, når der blev skudt på dem.

Amtmanden på Bornholm fandt projektet noget tvivlsomt: "At anbringe kanoner på Græsholmen for derved at dræbe de sælhunde, som i stort antal ligger på skærene, turde være mindre praktisk, da betjeningen dog ville blive mangelfuld, ligesom man derved formentlig også kun ville opnå at dræbe et forholdsvis ringe antal og bevæge resten til at sole sig på andre og sikrere steder" ²³³).

Så hellere cyankalium

Fiskeriforeningen havde i sin ansøgning taget afstand fra brug af giftstoffer, som en mand ellers havde foreslået det i de københavnske dagblade, da den forgiftede fisk, som skulle dræbe sælen, muligvis kunne falde i de forkerte hænder. Alligevel stillede man sig senere på året bag et tilsvarende forslag fra mølle- og fiskeriejer J. F. Schroeter, Haderslev. Schroeter skrev et udkast til en ansøgning, som han sendte til Stub. Stub afskrev den straks og sendte den videre til Fiskeriministeriet i Fiskeriforeningens navn.

Det vidtløftige projekt gik ud på følgende: Fiskeriforeningen skulle anskaffe sig "ganske små reagensglas af størrelse som penneposen af en gåsefjer og så tynde og skøre i glasset som muligt. I et sådant glas skal der anbringes så stort et kvantum cyankalium, som med sikkerhed udfordres til at dræbe sælen... Cyankalium vælges, fordi det dræber øjeblikkeligt og er billigt. Oven på giften i reagensglasset hældes nogle dråber af et letsmeltende fedtstof. Et sådant fyldt reagensglas anbringes i kødet på siden af en torsk, og denne sættes da på lakselinernes krog...

Vel forbyder loven en sådan brug af gift, men da det er en velfærdssag for fiskerne at få sælhunden ødelagt, håber man, at der må kunne gøres en undtagelse fra reglen med dette mål for øje, lige så vel som der er sket en undtagelse fra reglen ved at tilade kreaturvaskningen med arsenik" ²³⁴).

Ansøgningen gik til udtalelse hos Det kgl. Sundhedskollegium, der påpegede, at forgiftningsrisikoen for mennesker var meget stor, uanset om giften blev optaget gennem maven eller gennem sår, f.eks. på fingrene. "Da der nu aldeles ingen sikkerhed er for, at torsken, der er blevet behandlet på den i ovennævnte andragende angivne måde ikke kan blive nydt af mennesker eller kan blive rensat og ituskåret af folk med sår, navnlig på fingrene, må Kollegiet bestemt fraråde, at andragendet bevilges" ²³⁵).

Ny slagplan

Mens sælerne fortsat åd af laksen, udtænkte Schroeter en ny slagplan, som han bad Stub renskrive og sende til Indenrigsministeriet i Fiskeriforeningens navn. Schroeter pointerede dog i en følgeskrivelse: "At jeg sendte Dem et udkast til andragendet, må blive mellem os. At vi derimod har korresponderet om sagen, kan vi jo gerne sige" ²³⁶).

Schroeter havde arrangeret det således, at fiskerikonsulent H. V. Fiedler, som han havde præpareret, ville tale med Indenrigsministeren om sagen den 3. maj, hvorfor en deputation af bornholmske fiskere umiddelbart inden skulle overrække et bønsskrift til ministeren underskrevet af så mange fiskere som muligt. Heri skulle de anmode staten om hjælp imod sælplagen.

Schroeter pointerede dog, at deputationen skulle overrække fælleshenvendelsen til Indenrigsministeren "i egen høje person, thi mellem os sagt, kommer den til departementschef Bache, da er sagen tabt...

Lad mig nu se, at De spiller den trumf ud med behørig kraft - så går det, thi regeringen har endnu penge til slige øjemed - og i øvrigt lever vi jo heldigvis i den henseende i provisoriske tilstande” ²³⁷).

De kloge sæler

I selve andragendet bad Fiskeriforeningen Indenrigsministeren tage et møde med hr. Schroeter for nærmere at få forklaret Schroeters plan for sælhundekrigen! Nu mente man, at sælerne anrettede skade for mindst 150.000 kr om året. Om sælerne og situationens alvor skrev Schroeter/Fiskeriforeningen bl.a.:

“Disse kloge dyrs antal er tiltaget, efterhånden som linefiskeriet efter laks har udviklet sig. Det er ret som om disse kloge dyr ved, at det er svært at fange den fritsvømmende hurtige laks, men yderst bekvemt at tage den, når den er “tøjret” ved linen. Fiskerne har endogså daglig eksempler på, at sælhunde møder tæt uden for havnene for at vente på dem, når de med deres fartøjer skulle ud at røgte lakselinjerne. Sælhundene svømmer da altid et stykke foran båden for på den måde at få at vide, hvor linerne står og først komme til dem” ²³⁸).

Stub fulgte ikke Schroeters plan, men indsendte andragendet til Dansk Fiskeriselskab og bad denne forenings bestyrelse overbringe det til indenrigsministeren. Bestyrelsen undslog sig dog, fordi den, “selv om den ville underkaste sig den ulejlighed

i almindelighed at være frembærer af andragender, i dette tilfælde savnede enhver adgang til at kunne oplyse ministeren om metodens udsigt til at ville lykkes, dens udførlighed, samt hvad forsøget omtrentlig ville koste” ²³⁹).

Schroeters plan var en gentagelse af det to år tidligere fremsendte projekt. Ministeriet svarede, at det ikke kunne tage hensyn til det ny andragende, da ministeriet tidligere havde givet afslag på et tilsvarende.

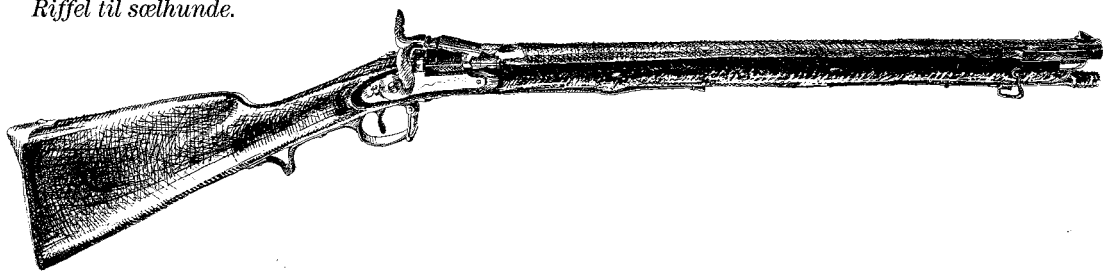
Sælkroge og dynamit

I 1887 eksperimenteredes med mekaniske sælhundekroge anbragt som madding i maven på en torsk. Når torsken blev grebet af sælen, ville krogene springe ud og hugge sig fast i sælen. Efter en del forsøg måtte følgende konstateres: “Sælhunden er for klog, dens skærpede høre- og lugtesans har stadig trodset dens modstanderes efterstræbelser”! På “Taten”, en klippe nord for Frederikssøen, forsøgtes det herefter at udlægge dynamit og en tændladning, der kunne aktiveres fra øen. Alle sæler holdt sig herefter borte, og forsøget måtte opgives ²⁴⁰).

1888: Ny ansøgning, denne gang om 4.124,50 kr til forsøg med henholdsvis 5 sælhunderuser af jerntråd og 5 sælhundegarn til at sætte uden om sildegarn ²⁴¹). Forsøget skulle ledes af hr. Schroeter.

Fiskerikonsulent Drechsel kunne på ingen måde anbefale bevilling til forsøg med

Riffel til sælhunde.

Jeg undertegnede

tilstaar herved at have af Dansk Fiskeriforening modtaget til Laans til Brug til Sælhundejagt en Remington Bagladeriffel, Model 1867, med tilhørende Rem, og forpligter jeg mig til i alle Maader at behandle denne forsvarligt samt paa Forlangende at forevise den til Eftersyn for Fiskeriinspektionschefen, Fiskerikontrolløren eller af disse befuldmægtigede. Befindes Riflen uforsvarligt behandlet, forpligter jeg mig til at betale Istandsættelsen, og hvis den er bortkommet eller ødelagt, til at betale den med 25 Kr.

ruser, som han fandt uegnede til brug i de bornholmske farvande. Han lavede et nyt budget uden udgifter til ruser eller tilsyn af I. F. Schroeter. Derimod accepterede Drechsel den fulde udgift, 1.620 kr, til båd og mandskab i de 6 måneder, forsøget skulle vare ²⁴²). Drechsels budget lød på 2.315 kr.

Schroeter færdig

Nu var det Fiskeriforeningens tur til at afslå. Bestyrelsen svarede Indenrigsministeriet, at den ikke turde påtage sig ledelsen af forsøget, da det ville "føje et betydeligt arbejde til det alt i foreningen havende for at fremme fiskeriet her under Bornholm" ²⁴³).

Schroeter reagerede med først at føle sig smigret over, at Fiskeriforeningen ikke ville have med sagen at gøre, når han ikke blev betroet dens ledelse. Senere på dagen kom han dog, som han udtrykte det i et brev til Stub, til at nære virkelig frygt for, at "visse folk for alt ville holde mig uden for fiskerisagerne, og muligvis er jeg derfor blevet "sværtet" over for ministeren... Mit arbejde må jeg have betalt, fordi jeg ikke er nogen rigmand" ²⁴⁴). Var det mon, ligesom med grosserer Aug. Ludt, den forkerte person, Stub havde allieret sig med?

Sælhundegarn

Fiskeriforeningen besindede sig dog og sendte i maj og oktober 1890 ansøgninger om henholdsvis 2.534 kr og 1.216 kr alene til forsøg med garnprojektet ²⁴⁵). Drechsel anbefalede projektet over for Indenrigsministeriet, men ministeriet bevilgede kun 800 kr til forsøget. Det mente Fiskeriforeningen var for lidt til det ansøgte formål. Fiskeriforeningen erklærede sig i så tve-tydige vendinger med hensyn til nytteverdien af forsøget, at ministeriet ikke ville anvise beløbet.

Først i maj 1893 gentog man ansøgningen om de 800 kr til sælhundegarn. Samtidig søgte Fiskeriforeningen om udlevering af et antal rifler til skydning af sæler på fiskepladserne. I de samme måneder fik Dansk Fiskeriforening gennemført, at der kunne gives fiskerne en dusør på 3 kr for hvert sælhoved, der blev indsendt til Zoologisk Museum.

Rigsdagsmændene mobiliseres

I januar 1893 holdt Bornholms tre Rigsdagsmedlemmer samråd om sælsørgsmål. Blem tog en snak med departementschef Hørring og fik retningslinier for, hvordan der skulle søges. Stub fik fremgangsmåden skriftligt forsynet med

de tre underskrifter. Anvisningen havde følgende slutning: "Vi må sluttelig gøre Fiskeriforeningens bestyrelse opmærksom på, at en afvigelse fra fornævnte anvisning vil medføre, at der intet fås, og bestyrelsen må i så fald bære ansvaret derfor" ²⁴⁶).

Fiskeriinspektionschefen for farvandede inden for Skagen oplyste, at Den kgl. grønlandske Handel havde haft udlånt 2 sælhundegarn til 2 Christiansø-lodser, og at der var gjort forsøg med dem i 24 døgn uden resultat. Skydning af sæler lød mere fornuftigt. At få bevilling til de nødvendige skydevåben viste sig at være en kompliceret sag. Dansk Fiskeriforening ville have, at riflerne skulle købes af foreningen til 5 kr. stykket. Efter 11 års arbejde - i 1894 - kronedes Fiskeriforeningens og Rigsdagsmændenes bestræbelser endelig med held: Staten vedtog at købe 30 rifler med tilhørende ammunition i Dansk Fiskeriforening og at overlade dem til de bornholmske fiskere.

Riffel ombord

Resultatet udeblev ikke. Bådelag, der havde haft riffel ombord og som derfor kunne skyde på sælerne, fik følgende udbytte i 1895-96, der kan sammenlignes med den tidligere anførte statistik for fartøjer, der ikke havde riffel ombord:

1 bådelag har fisket 60 laks og 1 laksehoved.

1 bådelag har fisket 91 laks og 5 laksehoveder.

1 bådelag har fisket 120 laks og 10 laksehoveder.

1 bådelag har fisket 130 laks og 15 laksehoveder.

På baggrund af de gode resultater med riflerne ansøgte Fiskeriforeningen de følgende år om støtte til køb af yderligere rifler, og de blev bevilget.

Til de øvrige forslag om udryddelse af

sælerne hørte et forslag i 1904 om indførelse af eskimoer fra Grønland, der kunne tynde ud i sælhundebestanden. På dette tidspunkt var muligheden for gratis rifler ophørt. Krigsministeriet forlangte nu 12½ kr. for en riffel.

Om den alvorlige brug af riflerne til sælskydning var der delte meninger. Karl Pedersen, Listed, fortalte herom i 1966: "Der var tre-fire fiskere i Listed, der havde sælhundebøsser, rifler, som de havde fået udleveret af staten, men der var vist aldrig nogen, der skød sælhunde - de plejede at skyde til måls efter kobbene. Nu om dage er der ikke sælhunde her... Nede ved Nexø på Knajlene var der så megen sæl, at man ikke kunne drive med laksegarn dernede - sælen tog dem alle. Når vi løb ud, så vi undertiden sælen komme op for at se, hvad vej vi løb, så løb han i forvejen og tog alle laksene. Fandt de først udgangen, fulgte de den" ²⁴⁷).

Endnu efter 2. verdenskrig klagede de bornholmske fiskere over, at de ikke havde rifler ombord til skydning af sæler. Riflerne var blevet inddraget af besættelsesmagten under krigen. I dag er sælerne ingen plage for det bornholmske fiskeri på de traditionelle fiskepladser i Østersøen.

Kunstig udklækning

Blandt Fiskeriforeningens ældste mærkesager hørte ønsket om at kunne udklække og udsætte kunstige fiskebestande til erstatning for henholdsvis fiskernes egne fangster og den naturlige dødelighed i havet. Udklækningsanstalter fandtes bl.a. i England og Nordamerika.

Fiskeriforeningen henvendte sig i foråret 1883 til fiskerikonsulent H. V. Fiedler for at få hans vurdering af udsætnings-spørgsmålet. Han fik bl.a. stillet spørgsmålet: "Tror De, at slige udklækningsanstalter kan anbringes her ved Bornholm til nogen nytte?"

Hertil svarede fiskerikonsulenten bl.a.: "Alle forsøg her i Danmark må betragtes som resultatløse, når henses til den anvendte bekostning. Spørges om nytten særlig for Bornholm, må jeg lade det henstå med tvivl... Jeg tror derhos, at den kunstigt udklækkede yngel i almindelighed ikke har den livskraft til at nå fuldkommenhed som den efter naturens orden avlede og opfostrede" ²⁴⁸).

Udklækningsanstalt

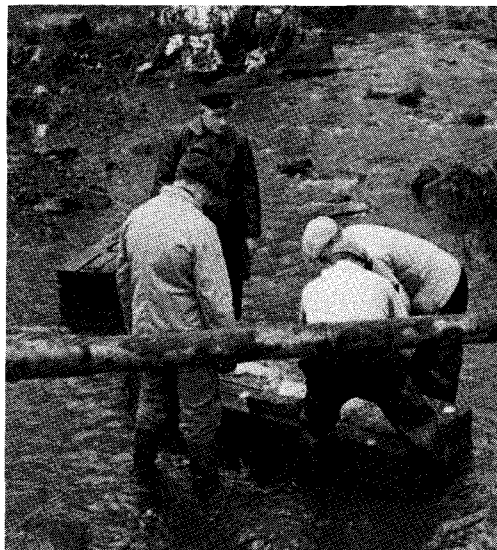
Stub fandt, at vel var udtalelserne ikke lovende, men de var heller ikke afskrækkende, så han syntes, der skulle arbejdes videre med henblik på at etablere en udklækningsanstalt på Bornholm. Fiskerikonsulenten henviste til ovenomtalte ejer af Slotsvandsmøllen i Haderslev, J. F. Schroeter. Stub kontaktede ham og fik følgende forhåndsudtalelse om udklæknings-sagen:

"Der er jo dog ingen tvivl om, at udklækning af et stort antal lakse- og ørredæg vil gøre fiskeriet langs Deres kyst og i vandløbene langt rigere, end det nu er, og det var derfor i høj grad ønskeligt, om De kunne få dannet en forening med dette smukke formål for øje". Efter at have studeret landkortet måtte han dog også konstatere: "Ved Nexø er der jo desværre intet vandløb. Bedre havde det været, hvis De havde boet i Rønne eller Hasle" ²⁴⁹).

Problemer med vandet

For Fiskeriforeningen var lokaliseringen ved Nexø vigtigere end spørgsmålet om ferskvandstilgangen til anlægget. Udklækningsanstalten blev anlagt på en eng tilhørende bager Wichmann, matr. 258 af Nexø, i 1884. Staten og amtet støttede med henholdsvis 600 kr og 100 kr, resten af pengene lånte man. Allerede i det første driftsår gik det galt. Fiskerikonsulent Fiedler forklarer:

"Et solidt grundmuret hus er opført, til-

Åbning af hyttefade ved Kuregård, Åker. Fiskeribetjent Jens Hansen bagest. Foto: Erik Pedersen 1951.

Fiskeribetjent Jens Hansen stryger laks for æg til kunstig befrugtning. Kuregård, Åker. Foto: Erik Pedersen 1951.

strækkelig vel indrettet for formålet. Derimod formener jeg, når henses til vandforsyningen, at en bedre plads kunne have været valgt, i hvilket henseende det ikke burde komme i betragtning for en så væsentlig omstændigheds skyld, om den var blevet mere fraliggende. Ulempen har også i følelig grad gjort sig gældende ved den første udklækning, idet ca. halvdelen af de befrugtede æg mislykkedes, da mangel på vand nødte til at flytte til et andet sted i det vigtigste moment af udklækningen”²⁵⁰).

Efter 3 års statsstøtte med 300 kr hvert år henvendte ministeriet sig til fiskerikonsulent Drechsel og bad ham tilkendegive, om der var anledning til vedvarende at støtte anlægget. Drechsel indstillede, at der også blev ydet tilskud i 1888, men at støtten derefter ophørte, hvis ikke der fremkom andre og vægtige grunde til at støtte virksomheden.

Slusegård

Ejeren af Slusegård oprettede kort efter Fiskeriforeningen en privat udklækningsanstalt til ørred- og lakseudklækning ved Øleåen. Huset findes endnu. Den var i modsætning til Nexø-anlægget begunstiget af rigelige mængder rindende vand og en beliggenhed tæt ved havet. Samtidig viste den gode resultater i form af udsætningsfisk. I 1889 gik både fiskeriinspektionens chef og fiskerikonsulent Drechsel ind for, at Slusegårdsaktiviteterne skulle prioriteres. På baggrund af en besigtigelse, fiskeriinspektionenschefen foretog på Bornholm, indstillede Drechsel, “at man kunne indskrænke bevillingerne til kunstig udklækning af fiskerogn på Bornholm til denne ene anstalt”²⁵¹).

Nordsøtorsk til Østersøen

I 1889 kom turen til en anden mærkesag på udklækningsområdet - torsken. Stub ville videre end til at udklække ørred og en smule laks, nu gjaldt det torsk og rødspæt-

ter. Han søgte 200 kr ved staten til en studierejse til datidens førende udklækningsanstalt, Flødevigen i Norge. Stub fik afslag, men opgav ikke sagen af den grund.

I et brev til Dansk Fiskeriforening konstaterede Stub i 1891, at torskefiskeriet i Østersøen var blevet stadig mere betydningsfuldt, men at torsken samtidig var taget af i størrelse. Han fandt, “at det ville være overmåde heldigt, om man kunne udsætte nogle millioner torskeyngel af Nordsøtorsken her under Bornholm, thi man er overbevist om, at forplantningen på den måde ville bære gode frugter”²⁵²).

Arthur Feddersen svarede på Dansk Fiskeriforenings vegne, at torsken altid fra naturens hånd havde været af mindre størrelse. Resultatet af en indførelse af Nordsøtorsken ville blot blive, at denne “udartede” i stedet for, at den oprindelige race blev forbedret. “Desuden er æg og yngel af den store race langt mere ømtålelig over for temperaturforandringer og salt-holdighedssvingninger end den lille race, så det ville være meget tvivlsomt, om udklækning af Nordsøtorsk overhovedet lod sig udføre i Østersøen”²⁵³). Dansk Fiskeriforening kunne således ikke støtte sagen.

Imod sagkundskaben

I en skrivelse til en erfaren udklækker af ferskvandsfisk, frisør William Johnsen i Randers, udlagde Stub årsagen til afslaget således: “Det er naturligvis Feddersen, der har været på spil, thi vi har aldrig kunnet anerkende ham som fiskerikyndig”²⁵⁴). Manden, der stod bag, var dog slet ikke Feddersen, men derimod forstanderen på Den danske biologiske Station, C. G. Johs. Petersen, som Dansk Fiskeriforening havde spurgt til råds!²⁵⁵).

I stedet søgte William Johnsen om 800 kr til et forsøg med “udrugning” af rødspætter og Vesterhavstorsk på foranledning af Foreningen til Fiskeriets Fremme

Slusegård Vandmølle var indrettet med ørredhus til befrugtning og udklækning af ørred. Ejeren, der fik statstilskud til sit klækkearbejde, lå i skarp konkurrence med Bornholms og Christiansøs Fiskeriforenings udklækningsanstalt ved Nexø.

på Bornholm og Christiansø. Da dette var den første ansøgning om udklækning af saltvandsfisk blev både fiskerikonsulenten og forstanderen for Den danske biologiske Station bedt om en udtalelse. Sidstnævnte kendte bl.a. til torskeudklækning fra et ophold på udklækningsanstalten i Flødevigen, Norge.

C. G. Johs. Petersen ville nok anerkende Johnsens evner til at udklække ferskvandsfisk, men med saltvandsfisk var det noget ganske andet. Forstanderen svarede ministeriet: "At understøtte en sådan eksperimenteren, der ikke kan antages at være baseret på de i udlandet allerede indvundne erfaringer, kan man vel næppe forsvare" ²⁵⁶). Fiskerikonsulenten fandt projektet ganske uoverlagt. I øvrigt var spørgsmålet om nytten af udklækning af saltvandsfisk et af de emner, som Den danske biologiske Station i følge sin instruks

Interiør fra Slusegård Vandmøllens ørredhus.

skulle tage sig særligt af! Det kunne man ikke overlade til Fiskeriforeningen på Bornholm eller andre.

Forslag om samarbejde

I Fiskeriforeningens årsberetning for 1899 foreslog formanden, at Danmark, Sverige, Tyskland og Rusland indledte forhandlinger om udklækning af adskillige millioner lakseyngel til udsætning i elve og floder, der løb ud i Østersøen.

Den ihærdige Stub fortsatte kampen for torskeudklækningen, ja gik endog så vidt, at han i 1902 skrev til det danske general-konsulat i New York for at få opklaret, om det var rigtigt, at amerikanerne havde 14 dampere liggende på New Foundlandsban-kerne, som dels skulle føre kontrol med fi-skeriet og dels skulle udklække torske- yngel.

Opbakning til lakseudsætninger

I 1905 fik udklækningssagen for alvor vind i sejlene. Stub fik den 24. juli sammenkaldt til et stort anlagt fiskerimøde i Rønne for danske og svenske fiskerifolk, herunder toppen af Dansk Fiskeriforening, dog ikke Indenrigsministeriets fiskerikonsulent eller forstanderen for Den danske biologiske Station. Hovedpunktet var vedtagelsen af en udtalelse om, at Østersølandene burde udsætte de størst mulige mængder yngel og ungfish af laks og ørred. Punkt 2 på dagsordenen om udsætning af torske- yngel måtte udgå af resolutionen, da professor Feddersen konstaterede, at viden- skaben aldrig havde fundet torskeyngel i Østersøen, hvorfor det ikke kunne nytte at udklække torskeyngel i dette farvand! Tor- sken måtte komme udefra, f.eks. fra Bæl-terne. En svensk forsker bekræftede, men pegede samtidig på, at torsken dog lagde sin rogn i Østersøen!

Endnu en kætter

Lederen af udklækningsanstalten i Fløde- vigen, kaptajn G. M. Dannevig, kom senere

på året Stub og de øvrige fortalere for tor- skeudklækning til kraftig undsætning. Dannevig indledte sit brev til Stub med føl- gende ord: "Jo, jeg erindrer Dem meget vel fra tidligere dage eller måske bedre fra de gode gamle dage, da vi endnu ikke havde den moderne fiskerividenskab, som tror at vide alt, men som i virkeligheden er såre ukyndig". Det var vand på Stubs mølle!

Dannevig hævdede, at der ikke ville være noget til hinder for at udklække tor- skeæg ved Bornholm: "Er vandet mindre salt, vil æggene være så meget lettere, og man kan være overbevist om, at hvor torsk forekommer mere almindeligt, der vil den også kunne udklækkes. Ellers var den der ikke. Vandrigen tror jeg ikke på. Man kan ikke finde torskeyngel i Østersøen, påstås der, altså må den være vandret ind. Nuvel, dr. Petersen kunne ikke finde den i de dan- ske farvande, og vore videnskabsmænd kunne heller ikke finde den på Norges syd- kyst... Jeg vidste imidlertid bedre og ned- lagde i "Fiskeri og Videnskab" en skarp protest mod denne påstand samt oplyste vedkommende om, hvor de skulle søge ef- ter den.

Senere har dr. P. ganske rigtig fundet den i Kattegat, og i Norge har vi haft un- dersøgelser i 2 somre for offentlig regning, ledede af mig og kontrollerede af viden- skaben, og resultatet var 19,3 årsyngel af torsk pr. træk, hvilket var 6.433 gange flere end videnskaben kunne finde. Således kan det gå, og moralen er, at d'hr videnskabs- mænd endnu mangler lidt på at være alvi- dende, og da særlig, hvad der vedkommer de jordiske forhold..."²⁵⁷⁾

Stub benyttede enhver lejlighed til at ef- terlyse resultater af Den danske biologiske Stations arbejde. En artikel, han skrev om udklækningsanstalter i 1906 fik følgende afslutning i Stubs manuskript: "Vi har vi- denskabsmænd her i landet, som kan bruge statens penge, men hvor bliver re-

sultaterne af? Er vi dog ikke snart færdige med denne videnskab, så fiskeriet kan komme til at blomstre igen!”²⁵⁸) Sidste sætning blev dog strøget i gengivelsen i Dansk Fiskeritidende²⁵⁹).

Biologen Otterstrøm

Bornholms fiskerifoged, Andreas Otterstrøm, tog i 1907 offentligt afstand fra Fiskeriforeningens torskeprojekt, idet han støttede den øvrige videnskab i, at saltholdigheden ved Bornholm frembød så mange vanskeligheder for udklækningsarbejdet, at det ikke var aktuelt at arbejde med sagen. Da der i 1906 blev fundet en torskeunge nær Bornholm i en tangvisk, som kom op med en laksesten, mente Otterstrøm, at den måtte være kommet fra farvandet vest for Gedser²⁶⁰). Otterstrøm foreslog i øvrigt, at torskeæggene blev forsogt udklækket ad kunstig vej: “Før man har påvist i det små, hvordan udklækningen kan foretages, er det meningsløst at søge om midler til udklækning i stor stil”²⁶¹).

Da Dansk Fiskeriforening samme år inviterede G. M. Dannevig til Danmark, var Otterstrøm der igen. Han fandt det mærkeligt, at bestyrelsen for Dansk Fiskeriforening “indkalder en udlænding for at få løst spørgsmål, som beskæftiger vore egne videnskabsmænd meget. Man kan vel nok være berettiget til at spørge: Hvad er grunden?”²⁶⁷) Dansk Fiskeriforening svarede, at det var sket efter indtrængende opfordring fra Bornholms og Christiansøys Fiskeriforening.

Store planer

Planer om investering af 65.300 kr i en international lakseudklækningsanstalt ved Slusegård blev båret frem gennem Dansk Fiskeriforening, men var dog forgæves. Da kaptajn Dannevig tog forholdene omkring Slusegård i øjesyn og fik diskuteret det bornholmske torskeudklækningsprojekt igennem, faldt også dette til jorden. Stub

opnåede dog i sin formandstid, at hans forslag om samarbejde imellem Østersølandene om udsætning af lakseyngel blev taget alvorligt.

Den af Stub så ofte udskældte fiskerikonsulent C. F. Drechsel nåede inden sin retræte at aflevere følgende kommentar til Bornholm og Christiansøys Fiskeriforenings formand, J. H. Stub om det bornholmske fiskeris tilbagegang:

“Når dette er tilfældet, tror jeg, det i nogen grad skyldes den omstændighed, at man ikke i tide har villet lægge an på fredningsbestemmelser, men i en lang periode, hvor jeg var talsmand for den modsatte anskuelse, gjorde gældende, at der kunne fiskes så stærkt som overhovedet muligt, uden at det skadede noget. Den slags fejltagelser er ikke så lette at genoprette, og jeg for mit vedkommende har ikke kunnet gøre andet end ivrigt at arbejde for gen-

Fiskere ved Sdr. Bådehavn, Rønne.

nem de internationale havundersøgelser at få noget foretaget i retning af fredning og udsætning af lakseyngel, måske også torskeyngel”²⁶⁸).

Nyvurdering af saltvandsudsætninger

Endnu i 1950 afviste biologernes førstemand, at der kunne spores nogen positiv virkning af kunstigt befrugtet torskerogn²⁶⁹). I 1980-90'erne fik den gamle drøm ny næring, men på et mindre ambitionsniveau. Kunne fangstværdien af udsætningerne blot overstige omkostningerne ved klække- og udsætningsarbejdet ville man være tilfreds. Efter naturens orden overlever kun omkring 25 individer ud af 10.000 tilværelsens første 2 måneder. Jo større fisken er, når den udsættes, desto større vil dens overlevelseschancer - alt andet lige - være i havet²⁷⁰).

Torskeprojektet i Nexø

De fortsatte problemer med torskebestanden i Østersøen var baggrunden for, at Fiskeriministeriet i 1991 besluttede at stille 3 mill. kr. til rådighed for et flerårigt projekt, der skulle udvikle velegnede metoder til produktion af torskeyngel i størrelsen 3-5 cm. Projektet var Fiskeriministeriets i samarbejde med de to hovedorganisationer og Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser. Bornholms Fiskeriudviklings-

center, "Fiskerilaboratoriet", på havnen i Nexø var ikke med, men anbefalede i stedet, ligesom fiskeriforeningen Østersøen, de bornholmske fiskere at hente tønder og salt på Fiskerilaboratoriet, så de, når de traf på gydemoden torsk under deres fiskeri, kunne stryge dem og blande rogn og mælk sammen i tønderne.

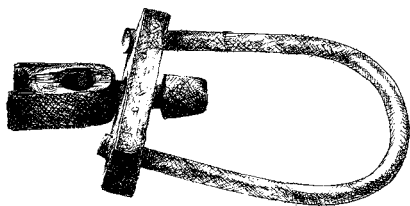
Efter en time i ekstra saltholdigt havvand ville æggene være befrugtet og kunne hældes i Østersøen på 50-60 meters vanddybde. I enkelthed svarer metoden sandsynligvis til, hvad Stub ville have gjort omkring århundredskiftet. Fiskeriministeriets folk ønskede fagligt set ikke at arbejde sammen med Fiskerilaboratoriet om den enkle metode. I mellemtiden afskedigede man laboratoriets leder. Fiskerilaboratoriet blev senere erklæret konkurs.

Der kom ingen torskelarver ud af Fiskeriministeriets forsøgsprojekt i 1992. Den subtropisk varme sommer satte sine spor. I 1993 baserede man ikke forsøgene på æg indbragt fra havet, men derimod på æg, der blev klækket naturligt af gydemoden torsk i recirkulerede anlæg på landjorden. Vel nåede man ikke de høje produktionsmål, man havde sat sig, men det lykkedes dog at bringe godt et par tusinde larver frem til 3-5 cm størrelsen og dermed bevise, at det kan lade sig gøre at producere Østersøtorsk til udsætning.

Lakseklækkeri

Bornholms og Christiansøs Fiskeriforenings gamle drømme om en storstilet lakse- og ørredproduktion i Nexø gik i opfyldelse i maj 1993, da Bornholms Amtsråd tog principbeslutning om anlæggelse af et lakseklækkeri.

Legen af ældre type til laksefiskeri.

9. FANGSTBEHANDLING OG PRODUKTUDVIKLING

Overlevelse på fiskeriområdet består bl.a. i at være vågen overfor nye produkter og i at udvikle nye markeder. I tidligere kapitler er det skildret, hvordan bornholmske fiskere søgte at komme en truende udvikling i forkøbet ved at slå ind på alternativt fiskeri eller ved at opdyrke nye fiskeriområder.

I dette kapitel skildres en række initiativer foretaget af fiskere, fiskehandlere, fabrikanter og organisationsfolk med hensyn til ændret og forbedret fangstbehandling. Her som andre steder i bogen lægges der ikke mindst vægt på de mange initiativer, der ikke blev til noget og som derfor er ukendte. Røgerier, konserverfabrik, filetfabrikker og fiskeindustrier m.v. vandt indpas og blev af væsentlig betydning for opretholdelsen af beskæftigelsen, både for fiskerne, der havde deres gerning på havet og for den øvrige del af befolkningen, der arbejdede med fiskens forædling.

Allerede i 1970'erne blev tilførsel af udenlandsk fisk en nødvendighed, for at eksporten og beskæftigelsen i forædlingsvirksomhederne kunne opretholdes. De direkte landinger fra Polen begyndte for alvor i 1985. Baltikum og Rusland kom først med fra 1989.

Den generelle afsætningsproblematik, Bornholmer-Centralen, andelsbevægelsen og fiskernes salgsforeninger, dog ikke den dertil hørende fiskeindustri m.v., behandles i kapitel 10.

Silderøgningens arnesteder

Kystbefolkningen på Bornholm og Christiansø udviklede i løbet af 1800-årene den gamle konserveringsmetode, røgningen, til fuldkommenhed. De "røgede bornholmere", kendt over det ganske land, var igennem årtier en vigtig del af danskerens ernæring. Samtidig bidrog produktet, om noget, til opretholdelsen af det bornholmske fiskeri.

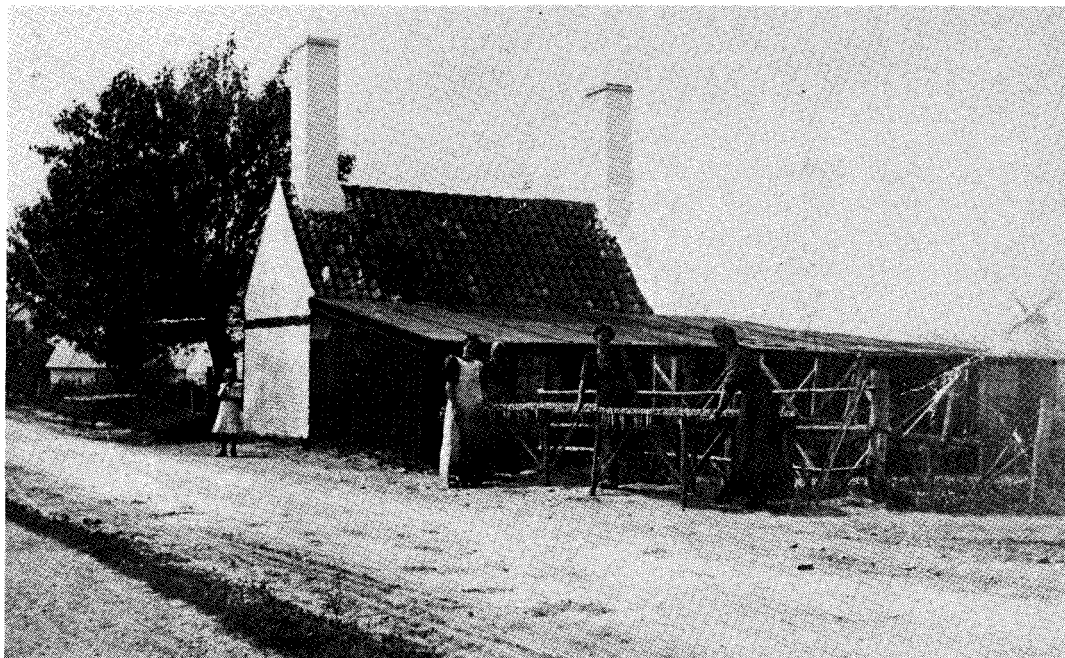
Silderøgningen startede som en art hjemmeindustri i de åbne køkkenskorstene i fiskerhusene. I bl.a. Gudhjem og Melsted byggedes de åbne skorstene større, end det ellers var normalt, for at røgerifunktionen kunne tilgodeses. I løbet af 1870'erne opførtes de første selvstændige bygninger til formålet. I 1884 beskrives et stort røgeri i Svaneke med 7

ovne og en kapacitet på 280 ol sild ad gangen ²⁷¹).

Gudhjem skal have været udgangspunktet for stordriften i silderøgningen. I følge Peter Koch, Gudhjem, var byen i årene omkring 1850 det eneste sted på Bornholm med silderøgning. I 1860'erne optrådte der store sildemængder ved Bornholm. De havde tidligere været fisket ved Bohuslän. Det lykkedes i første omgang bornholmerne at komme ind på det tyske marked med saltsild. Eksporten afløstes dog af røgede sild. I 1880-90'erne og fremefter var den røgede sild hovedproduktet.

Røgning set med Tårbæk-øjne

Vi går nu frem til 1891, da silderøgningen var ved at udvikle sig til en storindustri.

Silden er hængt på spid, inden den går til røgning. Røgeri på Stenbrudsvej, Nexø.

Lokale og historiske forskelle begynder at træde frem. Tårnbæk-fiskeren I. P. Nielsen, der havde fået rejseunderstøttelse fra Indenrigsministeriet til at kunne sætte sig ind i den bornholmske måde at røge sild på, berettede i juli 1891 følgende om sine erfaringer fra Bornholm:

“Den 2. tog jeg fra Rønne til Gudhjem, hvor jeg besøgte de fleste røgerier dersteds under vejledning af kontrollør Jørgensen sammesteds. Enkelte af disse røgerier drives på en måde lettere end som f.eks. røgerierne i Svaneke og Nexø, thi der har hver fisker sit lille røgeri hjemme ved sit hus, hvor konen og børnene bestrider denne bedrift, medens i de nævnte byer, dér ejer fiskehandlerne røgerierne og lejer kvinder til at hjælpe sig med at rense og ophænge silden på spiddene samt har en fast røgerske til at passe den, så snart den ophænges til røgning...

Det største røgeri, jeg besøgte, var Storms i

Svaneke, thi der gik det næsten fabriksmæssigt til. Den 6. besøgte jeg røgerierne i Nexø. Når man har set behandlingsmåden af silden næsten alle steder, da er man på det rene med, at behandlingsmåden er nogenlunde ens.

Så snart fiskerne leverer silden til røgerierne, så styrttes den i større kar, hvori er lidt saltlage, for at en del af blodet og skællene kan slippe fra den. Derfra tager konerne den op og rensen den og lægger den over i andre kar, hvor der er stærkere saltlage, der er sammensat af 1 del salt og 3 dele vand. Heri ligger den i 1½ a 2 timer, eftersom den er fed til, derefter tages den op, og hovederne stikkes sammen, så den kan hænges over spiddene ude imod solen, indtil den bliver tørret (vindet) for derefter at hænges til røgning i særligt dertil indrettede skorstene.

Der bruges gennemgående ellebrænde til at røge den ved. Der er den forskel ved

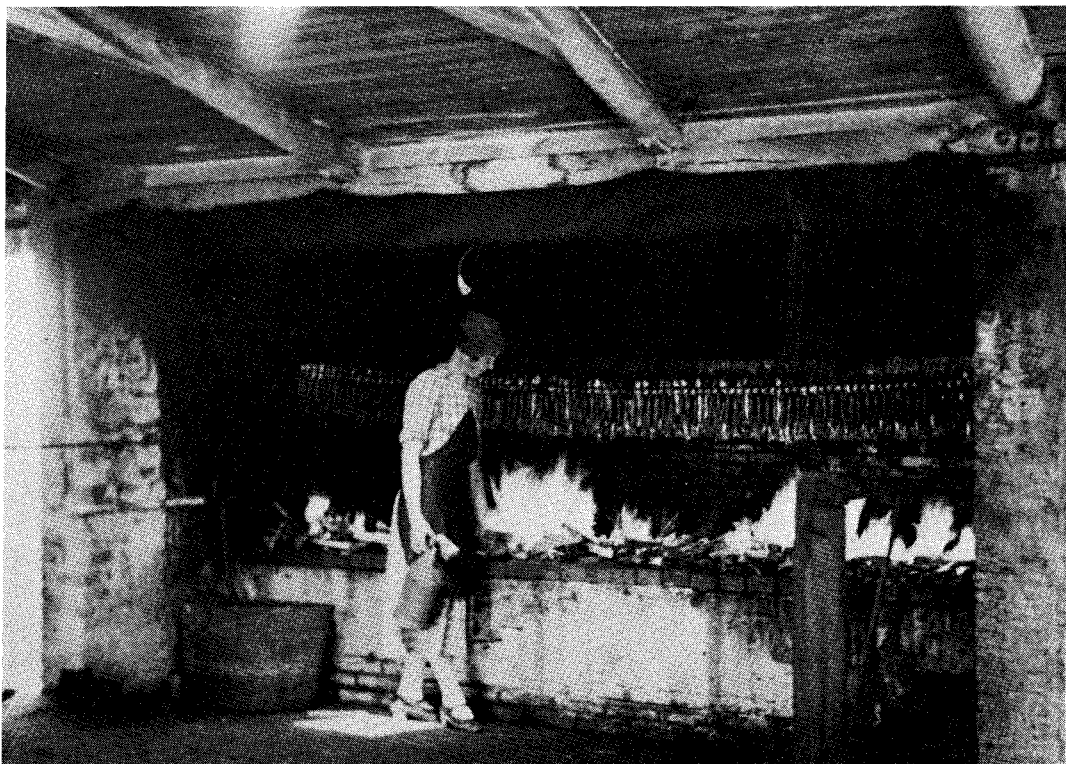
den bornholmske sild, at den flækkes op i bugen, førend den røges, medens andre steder i vort land, så vidt mig bekendt, såvel som i Tyskland og England, dér røges den hel..." ²⁷²).

Kvalitetsbevidsthed og andelsrøgeri

Tårbæk-fiskeren må have kendt til en række bestræbelser i Nexø for at etablere et andelsrøgeri for sild og laks i Nexø, men omtaler dem ikke. 27 Nexø-fiskere ansøgte dog i september 1890 Indenrigsministeriet om et lån på 10.000 kr til formålet. Fiskerne begrundede deres ansøgning med kvalitetsbevidsthed. De svenske fiskere landede mindre og dårligere sild end bornholmerne, hvorfor fiskehandlerne kunne købe billigere sild hos svenskerne end hos de bornholmske fiskere. Jævnfør i øvrigt kapitel 3.

Fiskerne hævdede, at fiskehandlerne blandede den svenske og den bornholmske sild sammen, for at varen kunne få et nogenlunde godt udseende. Og de fortsatte: "For at den bornholmske sild kan vinde sit ry igen på markedet, som den havde for flere år tilbage, og tillige, at vi kan finde afsætning for vor fangst, som nu ikke er tilfældet, så er det nødvendigt, at vi selv røger vor fangst og skaffer os egne udsalgssteder i København for på den måde at kunne få konstateret, at det udelukkende er bornholmsk sild, der bydes det fiskespisende publikum" ²⁷³).

Ansøgningen udløste et modandragende fra 27 silderøgere, hvori man på det kraftigste frarådede bevilling til et andelsrøgeri, da kapaciteten i røgerierne var stor nok i forvejen.

Rygeprocessen var et højt specialiseret arbejde, der kun blev betroet særligt udvalgte. Røgersken dyste vand på ilden, så der dannedes røg.

Problemet med den svenske sild

Fiskerikonsulent Drechsel erkendte i en udtalelse den stor skade, det forvoldte fiskerbefolkningen på Bornholm, at de svenske fiskere kom dertil i så stor mængde, "navnlig fordi de protegeres af den bornholmske landbefolkning, der har interesse i at vedligeholde denne konkurrence med de bornholmske fiskere"²⁷⁴). Alligevel blev der ikke givet støtte til dette - måske første - forsøg på andelsvirksomhed blandt bornholmske fiskere. Fiskerikonsulenten frygtede, at fiskerne ikke ville kunne overleve "en sådan konkurrence med den i forvejen velstående fiskehandlerstand på Bornholm, der har forbindelser i ind- og udland."

Konkurrencesild

Fællesrøgerier blev igen bragt i forslag i 1914. Nu var problemet dog ikke længere den svenske sild, men derimod sild fra Storbælt af dårlig kvalitet, som blev sendt til Bornholm for at blive røget. Senere, i 1965-67, måtte der indføres sild fra Sverige, men da var det for at opfylde efterspørgslen i København efter røgede bornholmere.

Først i årene efter 1918 blev tanken om andels- eller fællesrøgerier realiseret. Opførelsen af de nye røgerier kanaliseredes gennem de nyoprettede fiskesalgssforeninger.

Silderøgning - en familieindustri

Endnu i 1924 fandtes der rester af hjemmerøgningen. Det fremgår bl.a. af følgende skildring af røgeprocessen og arbejdsfordelingen inden for familien i højsæsonen:

"Kl. 2-4 om morgenen kommer bådene i land, konerne og voksne børn stiller på havnen og piller sild af, og snart er hele familien i virksomhed med at rense sildene og hænge dem sammen to og to, "at rive ud og båna", hvorefter de hænges på et tørrestillads bestående af en mængde "spid" og en "bæring".

Når sildene er afpillede og garnene bredt til tørring, går fiskeren hjem for at få et par timers hvile - søvn er der knapt om i "vragetiden" for den bornholmske fisker. Når det første "lav" er tørret, hænges det på skorstenen, tidligere var det husets åbne skorsten, der benyttedes - det kendes vel endnu, men næsten overalt har man nu en særlig skorsten til dette brug.

Til røgningen bruges ellebrænde, som den, der passer skorstenen, ryster vand på for at fremkalde røg. Man lægger mærke til de store stabler kløvet brænde, det blev tillavet på de dage, da havet ikke var i humør til at lade sig besejle.

Når silden er røget, pakkes de i små kasser og strøes med salt (disse såkaldte eksportkasser laver man også selv - mens man puster ud). Så tages garnene sammen, og man gør klar til at gå ud igen, mens forrige nats fangst går til forhandleren i København... Således giver denne hjemmeindustri det daglige om end beskedne brød til mange fiskerhjem på Bornholm, men kræver også megen tid, om sommeren ofte hele døgn for store og små. Og ligesom husfliden i almindelighed tidligere har haft stor opdragende betydning, således har denne hjemmeindustri sin kulturelle og økonomiske betydning for de hjem og de pladser, hvor den foregår"²⁷⁵).

Lagesaltet sild

I årene frem til omkring 1. verdenskrig blev silden saltet inden røgningen. Peter Jørgensen, Gudhjem, der hjalp til i silderøgeriet som barn, fortæller at man først gællede og rensede silden, inden den blev smidt i en balje med saltlage. "Der skulle den så ligge, til pupillerne i øjnene var hvide. Så trak vi dem op i kurve, og så var vi drenge med til at båna dem for 5 øre i timen. Det tog meget længere tid end nu, for først skulle de jo ligge en times tid i saltlage, og når de så blev trukket op, så tager saltvand jo dobbelt så lang tid om at tørre

som ferskvand, så silden skulle hænge og tørres meget, meget længere.

Under den første verdenskrig gik de så over til at røge silden og så først salte den bagefter i kasserne, men det første år, de gjorde det, så smagte vi fiskere ikke sild, der ikke var saltet før røgningen. Det kunne vi ikke tænke os... Den lagesaltede sild holdt sig også bedre - blev ikke nær så hurtigt muggen, som den gør nu, hvor den nok bliver saltet, men ikke så jævnt som den lagesaltede" ²⁷⁶).

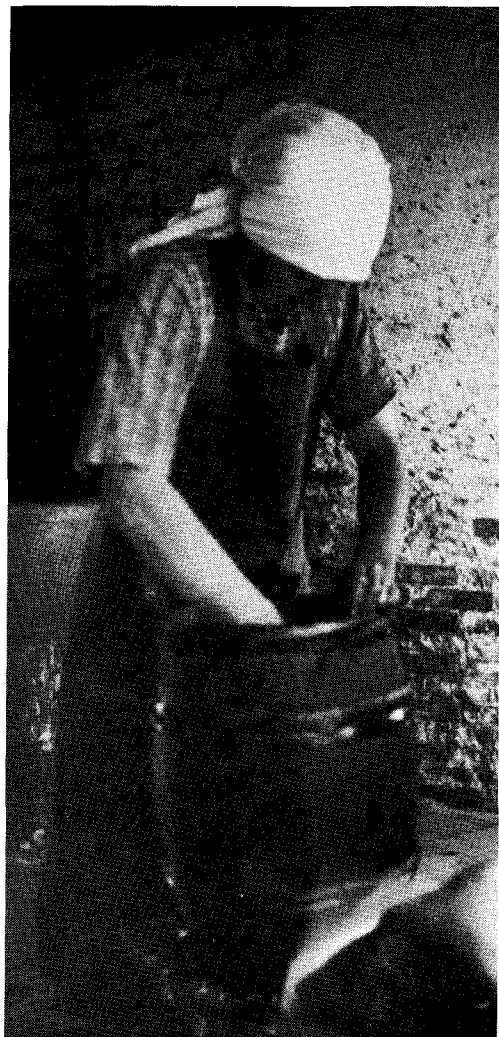
Røgerikulturen

I 1897 var der 71 aktive røgerier på Bornholm. Det samlede antal røgerier, der var i drift på øen, nåede et antal af omkring 135. Alle gav sig af med varmrøgning af sild - en proces, der varede ca. 3 timer. Den oprindelige røgning i de åbne skorstene var i lighed med pølser, skinker o. lign. koldrøgning, der er en langtidsproces. Også den traditionelle røgning af laks var koldrøgning, som tog op til et døgn.

Af de mange silderøgerier er omkring 60 bevaret, langt størsteparten dog kun delvis ²⁷⁷). De ældste røgerier var ofte af beskednen størrelse med muret ildstedsbænk, fast spidophæng og skorsten som en regulær del af bygningskomplekset. Senere kom skorstenen til at stå frit, idet den tilstødende bygning tjente de øvrige funktioner i arbejdsprocessen.

På Nordbornholm opførtes i begyndelsen af 1900-årene flere dobbeltskorstene. Samtidig afløstes de faste spidophæng, især i den nordlige og vestlige del af øen af en løbevogn af jern til ophængning af spidene. Løbevogn til brænde blev i løbet af 1920'erne meget udbredt på den østlige del af øen, i forbindelse med brugen af dobbeltskorstene.

Silderøgningen var som tidligere nævnt et familieforetagende. Mandens arbejde

Nedsaltning af sild i Snogebæk. Foto: Kai Uldall, 1953.

bestod først og fremmest i at fange silden. Konens arbejde bestod i at rense og røge silden. Både mænd og kvinder pillede sild af garnene, kørte dem til røgeriet og pakkede dem. Børnene hjalp med kløvning af ellebrænde og fabrikation af fiskekasser samt pillede sild af garnene og satte sildene sammen. Større børn trådte gerne til ved funktionerne, hjalp til ved pakningen og blev medhjælpere under fiskeriet, når de var store nok.

"Peter Nielsens Røgeri", nu "Museumsrøgeriet" i Hasle. Røgeriet blev etableret i 1897 af et kompagniskab af 5 fiskere. Det blev det tredje røgeri ved Søndre Bæk. Røgeriet var i drift indtil 1947. I 1986 blev det fredet, og den 23. juni 1990 genindviedes det som museumsrøgeri.

Museumsrøgerierne

I 1930'erne var der ikke længere brug for nye silderøgerier, og opførelsen stagne-rede. I løbet af 1950'erne blev det også galt for de bestående røgerier. Rentabiliteten var dårlig samtidig med, at det såkaldte "fliseregulativ" fra 1953 stillede så store sundhedsmæssige krav, at mange mindre røgerier valgte at indstille virksomheden. Andre lod i disse år installere lukket ovn til erstatning for den ældre metode. Få røgerier har opretholdt den traditionelle bornholmske røgemetode, men den findes fortsat, f.eks. på museumsrøgeriet i Hasle.

Nedlægning i olie

Store afsætningsmæssige problemer med silden i begyndelsen af 1890'erne fik bornholmske fiskere til at søge udveje for produktudvikling. Nedlægning af sild og brisling i olie blev det store løsen.

De første forsøg med fangst af brisling blev udført af fisker Mathias Christensen, Listed, der i juni 1886 fik en statsstøtte på 500 kr til indkøb af de fornødne garn. Indkøbet blev dog ikke til noget, da Christensen ikke kunne eller turde investere sin egen halvdel af totaludgiften. I november 1889 søgte Fiskeriforeningen derimod 500 kr til indkøb af brislingegarn og fik dem bevilget.

I januar 1889 indsendte grosserer Aug. Ludt, København, i alliance med bestyrelsen for Foreningen til Fiskeriets Fremme på Bornholm og Christiansø, en ansøgning til Indenrigsministeriet om et lån på 14.000 kr til anlæggelse af en konserverfabrik for sild nedlagt i olie i hermetisk lukkede dåser ²⁷⁸).

Fiskerikonsulent Drechsel havde i et

privatbrev til toldkontrollør Stub udtrykt tvivl om, at det ville lykkedes at få lånet igennem til, som han udtrykte sig, "et rent privat foretagende" ²⁷⁹). Da ministeriet afsløgte ansøgningen, opfordrede bestyrelsen for Fiskeriforeningen købmand Harald Jørgensen, Gudhjem, til i stedet at indsende ansøgning om hjælp til anlæggelse af en konserverfabrik med tilhørende røgeri i Gudhjem. Til dette formål søgte han i oktober 1890 ministeriet om et rente- og afdragsfrit lån på 20.000 kr.

By- og Herredsfoged Grønlund, Svaneke, blev bedt om en udtalelse, men kunne ikke finde nogen fortaler for, at staten skulle tage sagen i sin egen hånd ²⁸⁰).

Ingen bevilling, men ny ansøgning: 1.000 kr til forsøg med "nedlægning af sild og brisling i krydder og olie samt røgning af torsk" ²⁸¹). Bevillingen blev givet til Fiskeriforeningen, som formedelst et konsulenthonorar på 350 kr og løfte om en rejse til Nordtyskland til 100 kr, skaffet gennem Indenrigsministeriet, ansatte grosserer Aug. Ludt til at forestå forsøgene.

Denne gang fik Fiskeriforeningen virkelig kvantitet for pengene: 300 hermetisk lukkede dåser med røget brisling, stegt og tørret brisling, røget sild, flækket sild, tørret sild etc., alt sammen henkogt i olie. Hertil kom en stor variation af torsk i frikadeller samt anden fisk.

I Harald Jørgensens køkken

Aug. Ludt beretter om 1891-forsøgene: "Da jeg kom til Bornholm, var den egentlige sildesæson ved at slutte. Hvad der forekom af sild og brisling var ikke alene nu kvantitativt ringe, men en meget mager vare. Det stod mig derfor straks klart, at resultatet af mine undersøgelser ikke kunne føre til frembringelse af nogen mønstervare... Vil man mindes, at her er tale om en afmagret efterårsvare, vil vist ingen fornægte rigtigheden af den slutning, at en fed sommer-

vare vil føre til at tilfredsstille de mest vidtrækkende krav, som kan stilles til en kulant handelsvare, skikket til at falbydes på verdensmarkedet".

Om laboratoriefaciliteterne hos købmanden berettede Aug. Ludt: "Det tilvirkede antal (dåser) var ret betydeligt, når henses til de næsten urimelige forhold, hvorunder jeg arbejdede. Jeg havde således til min disposition kun et snævert køkken på den tid, husfruen kunne afse det. Af den grund arbejdede jeg også til klokken mellem 11 og 1 om natten. Desuden var jeg også afhængig af lodningen, der for en stor del måtte rette sig efter blikkenslagerens bekvemmelighed, hvortil kom, at det mangelfulde kogeapparat kun tillod kogning af nogle få dåser ad gangen" ²⁸²).

Dåser med torskelever og -rogne kontrolleres og pakkes på Bornholms Konserverfabrik A/S, Nexø.

Således startede og sluttede i første omgang Fiskeriforeningens store konserverprojekt. Sammen med fremsendelsen af en rapport over forsøgene i 1891 sendte Fiskeriforeningen i februar 1892 en ansøgning om yderligere 1.000 kr til forsøg med konserver, denne gang bestående af sild og brisling fisket på den rigtige årstid. Det blev et afslag. Næste træk var en ansøgning fra Aug. Ludt om en understøttelse på 500 kr til en studierejse til Norge samt en ansøgning fra Aug. Ludt og Harald Jørgensen, Gudhjem, om et rente- og afdragsfrit lån på 30.000 kr i de første 5 år til anlæggelse af en konserverfabrik. Ingen af delene kunne støttes.

Ikke sagen i sig selv...

Drechsel fik ansøgningerne til udtalelse. Sagen i sig selv var god nok, men: "Der er jo nemlig alt i fjor givet understøttelse af 1.000 kr til forberedelserne til anlæg af en konserverfabrik, hvori også iberegnet rejse for hr. Ludt for at gøre sig bekendt med fabrikation af fiskekonserver i Tyskland. Denne sum ville, anvendt på rette måde, have været fuldt tilstrækkelig til udførelse af alle fornødne forberedelser og undersøgelser og burde om nødvendigt have været anvendt til en rejse til Norge i stedet for til fabrikation af en meget mædelig vare, bestående af sild og brisling i olie. Det kan i et hvert tilfælde ikke anses for hensigtsmæssigt at anvende pengene på en sådan fabrikation og bagefter at foretage rejser for at lære fabrikationen at kende" ²⁸³).

Middelmådig vare

Fiskerikonsulent Drechsel havde - som ca. 70 andre - fået tilsendt konserverprøver af fabrikationen, som han altså bedømte som en mædelig vare. I et brev til Aug. Ludt fortalte Stub i maj 1892, at fiskeriinspektions-skibet "Hauch" havde været på besøg i Nexø, og at skibschefen, løjtnant Grove, ved denne lejlighed havde fortalt, at fiskerikonsulenten og departementschef Hør-

ring ikke syntes om de tilsendte prøver, og at Grove var af næsten samme mening. Stub lod ham vide, at andre havde udtalt sig i modsat retning ²⁸⁴).

Det var en taktisk fejl af rang, at man sendte produkter på markedet, uden at de var førsteklasses. I stedet for at forcere projektet med brug af dårlige høstsild, skulle man, som Stub skriver i et brev til folketingsmand Blem i oktober 1892 have ventet med projektet til senere. Varen kunne da være "sendt ud på verdensmarkedet og til Chicago-udstillingen for ad denne vej at kunne fået varen berømt og bedømt og derefter fået anlagt fabrikker ved at danne aktieselskaber, men den strandede" ²⁸⁵). Nu var der ingen penge og dermed ingen bevismulighed for, at der kunne leveres førsteklasses konserver af sild og brisling fra Bornholm.

Næste nye ansøgningstræk bestod i, at konserverprojektet alene skulle forestås af købmand Harald Jørgensen. Fiskeriforeningens bestyrelse var muligvis blevet klar over, at Aug. Ludt, som bestyrelsen satsede på til konserverforsøgene, og som den tillige havde forsøgt at skaffe en stilling som dansk fiskeriagent i Berlin, ikke var den rette mand til opgaven, i hvert tilfælde ikke i forhold til ministeriet. Af kapitel 3 fremgår, at Ludt var absolut uønsket af Indenrigsministeriets fiskerikonsulent.

Ingen sagkundskab

Den ny ansøgning, om 500 kr, blev sendt i juni 1893. Fiskeriinspektionens chef, løjtnant Trolle, var positiv, men tvivlede på, at man kunne skaffe tilstrækkelig sagkundskab til at optage konkurrencen med de velrenomerede norske og svenske fiskekonserverfabrikker. Støtten måtte nødvendigvis gives til en handelskyndig mand, i hvert tilfælde ikke til en forening. Fiskerikonsulenten var af samme mening, men kunne godt gå ind for, at man tilbød Harald

Jørgensen en personlig understøttelse, hvis han var villig til at rejse til Norge i 4-5 måneder for at sætte sig ind i konserverfabrikationens detaljer.

Departementschefen forsynede Drechsels indstilling med følgende blyantsnotater: "Som sagen foreligger, må der vel gives afslag. Efter sagens forhistorie må der vel i alt fald afventes andragende fra Jørgensen med oplysning om, hvorvidt der er udsigt til, at i hvert fald en del af den fornødne anlægskapital kan tilvejebringes ad privat vej. Trolle kunne måske mundtligt instrueres om ved lejlighed at meddele Jørgensen dette... Ministeriet vil ikke se sig i stand til at yde statstilskud til foretagelse af de omhandlede forsøg, der efter det oplyste agtes foretaget, uden at man har sikret sig den fornødne sagkundskab" ²⁸⁶).

Nye ansøgninger i 1895 og 1902 om

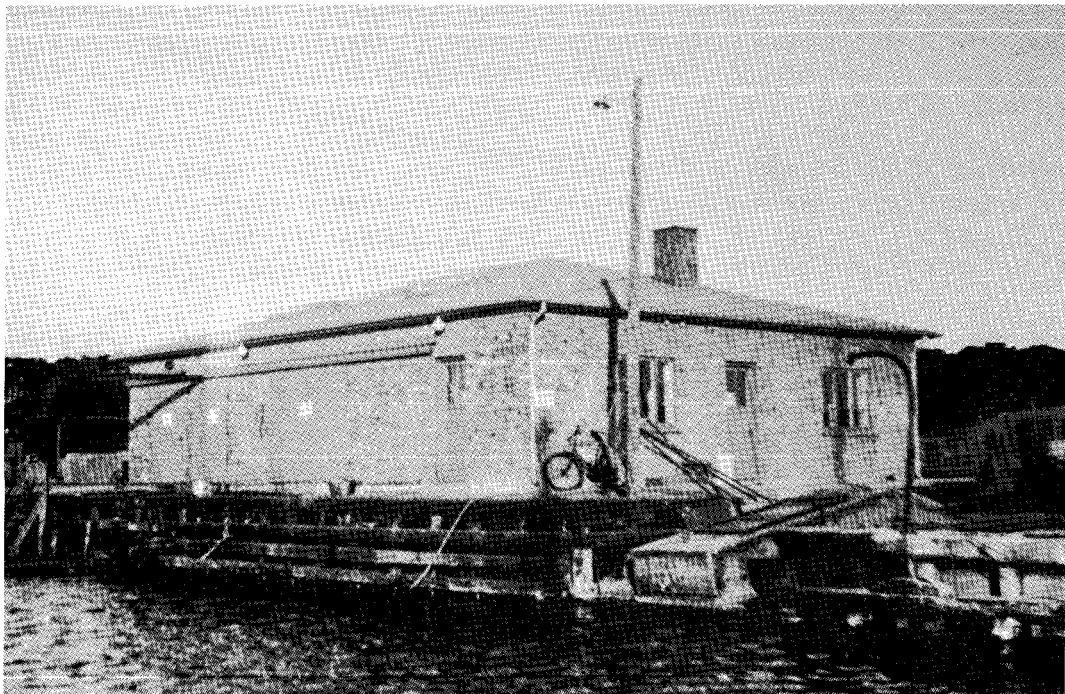
støtte til konservering af sild fra Bornholm og Christiansø fik ingen støtte, og da en fiskehandler og silderøger i Teglkås i 1907 henvendte sig, med anmodning om et rejsetilskud på 200 kr til et kursus på bornholmeren H. P. Jensens Konserverfabrik i København, blev også denne ansøgning afslået. Fiskerifoged Otterstrøm, der var en god ven af H. P. Jensen, pegede på, at firmaet ikke eksisterede. Det, der kom nærmest, var H. P. Jensens fabrik for torskefars, og det var noget helt andet. Fiskerikonsulenten svang igen sin pisk over Bornholm og erindrede ministeriet om, "at der alt til forskellige tider er givet understøttelse til bornholmske fiskeriinteresserede i samme øjemed, men at der aldrig er kommet noget resultat deraf" ²⁸⁷).

Produktudstilling

Fiskeriforeningen lod sig dog ikke slå ud, men skaffede i stedet støtte fra Den Ra-

Fra arbejdet på Konserverfabrikken i Nexø. Foto: Søren Andersen, 1977.

A/S Bornholms Filetfabrik, Rønne, der var den første filetfabrik på Bornholm, blev oprettet i 1937.

ben-Levetzauske Fond og Julius Skrikes Stiftelse til produktudviklingen. Det kneb stadig med at skaffe tilstrækkelig afsætning for sildefangsterne. I sommeren 1909 fik man nedlagt såvel saltet som krydret sild i tønder og røget sild i konserver. Herudover blev der gjort et stort forsøgsarbejde med nedlægning af fersk sild i en blanding af formalin og vand og man forsøgte sig med henholdsvis frisk sild og sild i formalin som lakseagn. Også Andelssildefalseriet i Listed var inddraget i forsøgsarbejdet. Produkterne blev præsenteret på en fiskeriudstilling i Rønne i september 1909.

Det store forarbejde kronedes med held, da Bornholms Konserverfabrik blev en realitet i 1915, dog helt på privat basis uden indflydelse fra fiskerne. Så sent som i 1914 var der stor tilslutning på generalforsamlingen i Bornholms og Christiansø Fiskeriforening til, at fiskerne skulle være med

til at oprette fabrikken gennem andele a 25 kr og statsstøtte²⁸⁸).

Bornholms Filetfabrik

Med 1930'ernes intensiverede torskefiskeri omkring Bornholm fulgte næsten de samme problemer som med sildefiskeriet: Afsætningen kunne ikke følge trit med fangsterne. Løsningen blev oprettelsen af A/S Bornholms Fiskefiletfabrik i Rønne i 1937.

En tilfældig nyhedsudsendelse i radioen med et indslag om de bornholmske fiskeres store vanskeligheder med afsætning af torsk fik J. P. A. Espersen, der havde torskefiletfabrik i Århus, til dagen efter at rejse til Rønne for at undersøge forholdene nærmere. Drivkraften var dels A. Espersens almindelige virketrang og dels hans ønske om at kunne sikre sine kunders forsyning med fileter. Der var konstateret tilbagegang i Kattegatfiskeriet, hvil-

ket på længere sigt kunne hæmme udviklingsmulighederne i Århus.

I Rønne fik Espersen kontakt til en mand af samme driftige karakter og med samme brændende engagement, nemlig borgmester Niels Nielsen. Espersen skitserede planerne for filetfabrikken, og Niels Nielsen, der i filetfabrikationen straks kunne se de forbedrede afsætningsmuligheder for øens fiskere og de direkte arbejdspladser, der ville følge af fabrikkens etablering, talte kraftigt for sagen blandt de bornholmske fiskere.

Espersen påtog sig ved stiftelsen en aktiepost på 4.000 kr, mens de øvrige stiftere, fisker Jørgen Peter Holm og fiskehandlerne Nikolaj Jensen og Kristian Olsen fik aktier for hver 500 kr. Stiftelsesoverenskomsten, ledsaget af skriftlige aftaler imellem A. Espersen og leverandørerne om henholdsvis aftagning og levering af torsk til filetproduktion, fik tilslutning fra omkring 150 fiskere på Vest- og Sydbornholm imellem Vang og Snogebæk. Aktiekapitalen på 10.000 kr blev fuldttegnet.

Fabrikken blev taget i brug i september

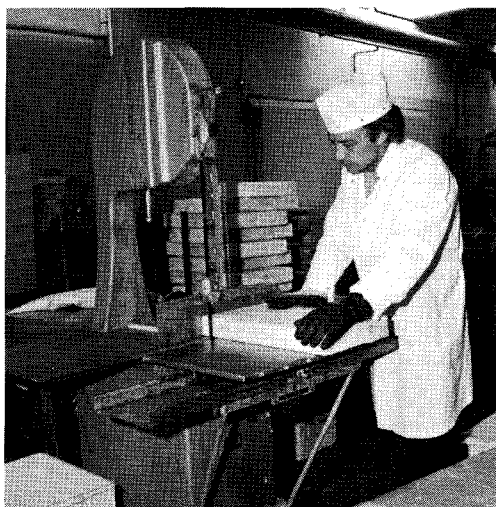
Filettering af laks hos A. Espersen A/S, Rønne. Foto: Hans Kapel 1974.

1937. I modsætning til forholdene inden for andelsbevægelsen, hvor mange normalt skulle spørges, inden der kunne træffes en beslutning, var det A. Espersens overbevisning, at man i hans branche skulle kunne reagere og handle fra minut til minut. Bestyrelsen sagde til ham: "Du kører alligevel det her som din egen virksomhed. Du forpagter det. Vi tror på, at det, som du står for, er det rigtige" ²⁸⁹). Således blev det. Ud over forpagtningen havde A. Espersen også sin egen personlige virksomhed.

Fryseindustri

A/S Bornholms Fiskefiletfabrik blev om nogen centrum for den produktudvikling, man fra gammel tid havde ønsket sig på Bornholm til aflastning for fangstmængder, der ikke kunne finde afsætning på det traditionelle europæiske ferskfiskmarked.

Da der i sidste halvdel af 1930'erne blev landet store mængder torsk på Bornholm, og der var mulighed for, at torsken kunne blive sildens afløser, meldte afsætnings- og holdbarhedsproblemet sig som en af de største hindringer for et stort torskefiskeri. Krigen var just ikke med til at

Udskæring af frosne fiskeblokke hos A. Espersen A/S. Foto: Hans Kapel 1974.

fremme produktudviklingen af dansk fisk til eksport, bl.a. fordi så at sige al fisk kunne afsættes enten på hjemmemarkedet eller til eksport.

Til trods for 2. verdenskrig blev der regelmæssigt hver uge, dog bortset fra krigens sidste 8 måneder, sendt ret så store partier ferske torskefileter til Svejts, Sverige og Østrig til kunder, med hvem Bornholms Filetfabrik havde handlet siden 1937. Overskydende mængder af torsk samt kvaliteter, der ikke kunne leve op til de høje kvalitetskrav, som kunderne stillede i f.eks. Svejts og Sverige, blev eksporteret til Tyskland.

Fra 1945 genoptog man bestræbelserne på at forbedre frysemetoderne, som var blevet udviklet kort før krigen. A. Espersen var langt fremme med hensyn til udvikling af langtidsholdbarhed for fiskeprodukter gennem frysning. Sammen med Cold Store koncernen havde han allerede i 1943 ladet opføre et frysehus i Rønne, hvori der blev indfrosset torskefileter, laks og sild samt brisling og hornfisk, beregnet til agn i laksefiskeriet. I slutningen af 1944 og begyndelsen af 1945 så man det særsyn, at frysehuset blev fyldt helt op med frosne torskefileter og frossen laks. De frosne varer blev eksporteret til Svejts og Frankrig få måneder efter den tyske kapitulation. Bl.a. takket være lageret kunne Espersen fastholde forbindelserne til de gamle kunder og kom derfor hurtigt ind på de forskellige europæiske markeder efter krigen.

Den fortsatte produktudvikling

For Marshall- penge fik man importeret en amerikansk pakkemaskine, så Espersen allerede fra 1949 kunne levere detailpakninger af 1 lb (454 gram) og 1 kg til hovedmarkeder som England, Frankrig, Svejts m.fl. Fileterne blev pakket i voksbehandlede kartoner, der igen blev svøbt i cellofan og derved præsenterede sig lige så

indbydende som de nydeligste chokoladeæsker. Også til de amerikanske besættelsesstyrker i Vesttyskland leveredes over en femårig periode i 1950'erne betragtelige mængder frosne torskefileter. Det blev på en vis måde indgangen til det meget kvalitetsprægede marked i USA.

Det amerikanske marked

Allerede fra ca. 1955 var USA blevet et interessant marked for såvel 1 lb forbrugspakninger som 5 lb cateringpakker (til restaurationsbrug). I 1957-58 startede et par amerikanske virksomheder import/produktion af store benfri torskeblokke a ca. 7 kg, blokke, der igen blev skåret op til fiskepinde og -portioner til panering.

Derved skabtes et nyt og hurtigt voksende marked for frosne torskefileter. Burgerrestauranter som MacDonalds startede ca. 1960 og voksede kolossalt de næste årtier. Espersen var fra starten leverandør af halvfabrikata (blokke) til MacDonalds leverandør i USA og var derfor i stand til at opfylde de høje kvalitetskrav, som MacDonald også krævede, da man udvidede sine aktiviteter til Europa.

De første fiskeportioner blev derfor leveret fra A. Espersen A/S, Bornholm, og udviklede sig meget hurtigt, således at en helt ny færdigvarefabrik kunne bygges i Hasle i 1982, udstyret med de mest moderne og effektive produktionsanlæg.

Prisniveauet på torskefileter og filetblokke rettede sig ind efter den officielle notering i USA-dollars. Når det drejede sig om blokke varierede markedet ikke særlig meget i pris, da der nærmest var tale om industriproduktion baseret på langtidskontrakter. På forbrugerpakningerne var der større udsving i prisudviklingen. De store problemer blev først og fremmest skabt af pludselige og voldsomme udsving i dollarkursen, som i perioder gav eksporten meget store vanskeligheder.

Kølebiler og indfrysning

Først med dannelsen af det alternative 1962-selskab blev det muligt at transportere kølebiler direkte fra Bornholm til resten af Europa. Tilbageholdenheden i det gamle 1866-selskab med at etablere egentlig færgesejlsads var meget stor. De første leverancer til USA blev sendt fra Rønne til København i isolerede containere med tøris. Her blev de omlæsset til DFDS-bådene i København til levering i USA, England eller Middelhavslandene.

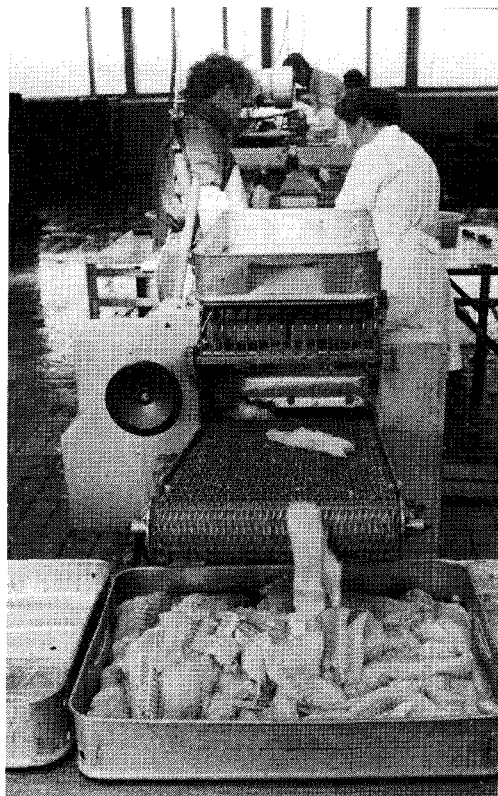
Østersølaksen

Østersølaksen var allerede i 1870'erne en kendt og eftertragtet luksuspåse i en række europæiske hovedstæder. Med den ny indfrysningsteknik, udviklet 1935-45, udvidedes salgsmulighederne for laksen betydeligt. Især i perioden 1955-80 øgedes produktionen af røget laks meget kraftigt.

I 1945 startede A. Espersen A/S sin produktion af røget laks. For fiskerne blev laksen efterhånden en velbetalt fisk, og for industrien blev den et lønsomt og velomsætteligt produkt under navnet "Ægte røget bornholmerlaks". I starten havde A. Espersen A/S eget salgskontor i København. I løbet af 1950'erne gik man i gang med eksport til hovedsagelig Europa og de oversøiske lande, og gentagne produktionsudvidelser fandt sted i 1960'erne.

Midt i 1970'erne toppede produktionen og salget. På dette tidspunkt indgik også i betydelig grad bornholmske laksefangster fra Nordnorge og Grønland. Der var da over 100 personer beskæftiget i de forskellige røgeriafdelinger og et råvareforbrug af laks på over 600 tons om året. Hertil kom ca. 100 tons af andre typer fisk, ål, sild, makrel, skrubber o.s.v. Virksomheden var på daværende tidspunkt et af verdens største røgerier.

I sidste halvdel af 1970'erne, da der var skabt et velsmagende produkt af opdræts-

Skæring af torskefileter på "Salgsen", tilhørende Årdsale Fiskesalgssforening, med henblik på leverance til Dansk Andelsfisk i Nexø. Foto: P. H. Moustgaard april 1985.

laks, kom man ud i stadig skarpere konkurrence med opdrætsfisken, og priserne på Østersølaksen faldt. De er i dag kun 30-40% af noteringen i de gode år.

Samtidig blev der udviklet sikrere og effektive automatiske røgeanlæg overalt i forbrugerlandene, og antallet af lakserøgerier 5-dobledes. Da det generelt set heller ikke lykkedes at opretholde forståelsen for Østersø-laksens lyserøde farve som en kvalitet i sig selv i forhold til opdrættslaksen, tabte Østersø-laksen terræn hos forbrugerne. Familierøgerierne kunne fortsat klare sig, men med storproduktionen var det ovre.

I 1988 ophørte lakserøgningen hos A.

Espersen A/S. En tidligere overordentlig anerkendt produktion blev hermed gemt

Den bornholmske villd laks, den ægte vare, har svært ved at klare sig i konkurrencen med opdrætsslaksen. Markedsføringsmærkat på bornholmerkutter. Foto: Alan Hjorth Rasmussen 1992.

og pakket ned i masseproduktion, baseret på opdrætsslaks og -ørred, og en epoke, der svarede til, hvad den røgede bornholmske sild havde stået for, var slut.

Anden produktudvikling

I forbindelse med såvel den voksende produktion af torskefilet og røget laks etablerede A. Espersen A/S omkring 1968 eget laboratorium under ledelse af en levnedsmiddelingenør. Ud over produktionskontrol har laboratoriet siden 1970 forsket i alternativ udnyttelse af den Østersøfangete skrubbe, de småfaldne bornholmske sild, torskerogn m.v. I 1973 havde firmaet de første avancerede velsmagende færdigretter på markedet, men valgte dog at prioritere de hidtidige produktområder.

Torsk og indfrysning

I begyndelsen af 1970'erne ilandbragte de

bornholmske fiskere og andre, som fiskede i Østersøen, så store mængder torsk, at det ikke var muligt uden videre at omsætte fisken, hverken på Bornholm eller andre steder i landet. Denne situation blev starten på den direkte indfrysning af torsk til opbevaring på frysehus med henblik på senere udnyttelse til filetproduktion.

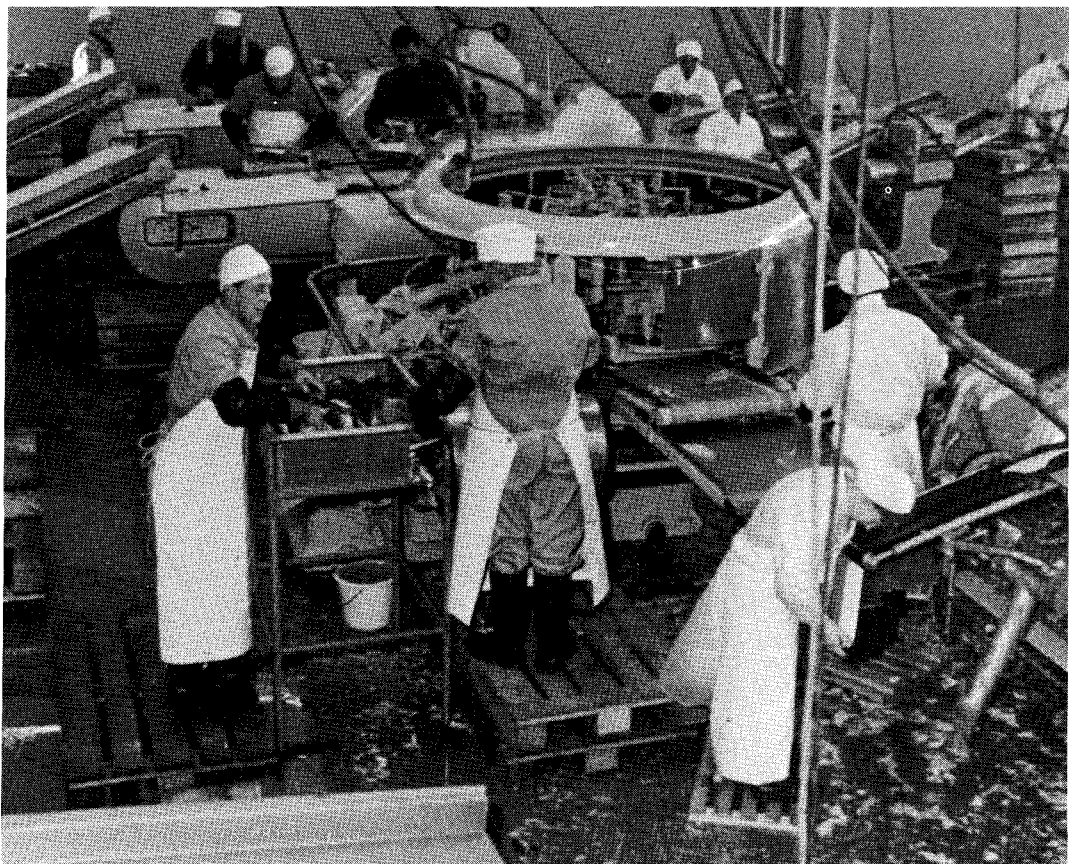
Den frosne råvare blev brugt til opretholdelse af produktionen og arbejdsstyrken, når leverancerne blev for små. Med basis i de meget store torskelandinger på Bornholm i 1970-80'erne blev A. Espersen nok den virksomhed i Danmark, der udnyttede indfrysningsmuligheden mest.

Supplerende leverancer

Problemer med at udnytte kapaciteten til torskeproduktion i perioder, hvor de bornholmske fiskere drev det mere lønsomme laksefiskeri, bevirkede, at Bornholms Filetfabrik i 1970-71 måtte se sig om efter supplerende fangster. Herved startede importen af frossen torsk fra Polen og Sverige. I 1970'erne var A. Espersen og et jysk firma ene om importen fra Polen. Senere, i 1980-90'erne, importerede firmaet torsk fra Grønland og Rusland.

Omlægninger

Aktieselskabet Bornholms Filetfabrik opløstes i 1976, 39 år efter starten, og de tilbageværende aktier indløstes til kurs

Filetskæring på Nordfilet, Nexø. Foto: Kjølner.

Afvejning af fileter på Nordfilet, Nexø. Foto: Kjøller.

1.100. Anledningen var bl.a., at de oprindelige bygninger var nedslidte, og at en ny aktieselskabslov stillede krav om en tidobling af aktiekapitalen, ligesom også forudsætningerne, der havde ligget til grund for selskabsdannelsen i sin tid, var ændret betydeligt. Firmaet fortsatte på private hænder under Poul Espersen (fra 1961) og Henrik Espersen (fra 1985).

Dansk Andelsfisk

Tilførslerne til Bornholms Filetfabrik uden for kerneområdet af aktionærer ophørte i takt med, at der blev bygget filetfabrikker andre steder på øen. Et af de frafaldne områder var Snogebæk, hvor en af andels-

bevægelsens varmeste fortalere, Fiskeriforeningens formand 1950-69, Ludvig Pedersen, hørte hjemme. Ludvig Pedersen var i 1947 med til at oprette Dansk Andelsfisk, De Samvirkende danske Andels-Fiskesalgsforeningers salgsorganisation, som fik stor betydning for en væsentlig del af de bornholmske fiskere og for koordineringen af salgsforeningernes afsætnings- og eksportarbejde.

Dansk Andelsfisk, der senere fik Ludvig Pedersen som formand, oprettede i 1954 Bornholms Fiskemel-fabrik i Nexø, idet 11 fiskesalgsforeninger påtog sig at levere al deres affalds- og overskudsfisk fra filet-

produktion m.v. til fiskemelsfabrikken. Allerede i 1940 opnåede den første fiskemelsfabrik få kilometer syd for Melsted kontrakt med de bornholmske fiskere om levering af fiskeaffald. Den 1. oktober 1955 overtog Dansk Andelsfisk endvidere A/S Bornholms Levertransfabrik i Snogebæk, der startede sin produktion i februar 1940.

Lynfryseri og pakkecentral

Den 1.7.1960 overtog Dansk Andelsfisk også Østbornholms Lynfryseri, der var blevet startet i 1953 af fiskesalgsforeningerne i Årsdale, Nexø, Snogebæk og Svaneke og som blev det første frysehus uden for Rønne. I forbindelse med overtagelsen havde man vedtaget, at virksomheden skulle udvides med en pakkehal, så det blev muligt at pakke og distribuere en ensartet vare fra de tilsluttede fabrikker.

Ved overtagelsen udtalte direktør Axel Jensen: "Udviklingen vil medføre, at der skal laves absolut benfri fileter, ikke blot køkkenklare, men også gryde- eller pande-klare. Andelsbevægelsen kan ikke komme hinkende bagefter. Vi bør være med i toppen" ²⁹⁰).

Fiskesalgsforeningen Østbornholm

I de første år fungerede det hensigtsmæssigt, men med det tiltagende torskefiskeri blev det nødvendigt med forøgelse og udvidelser i de enkelte fabrikker. Stordriften førte dog også med sig, at man nogle steder begyndte at afsætte fileter selvstændigt. Det blev til skade for Dansk Andelsfisk og sammenholdet inden for de tilsluttede foreninger og resulterede i den sidste ende i, at Nexø/Snogebæk Fiskesalgsforening og Listed, Svaneke og

Losning af de første polske kuttere, fra Ustka, der landede torsk i Nexø i april 1985. Foto: P. H. Moustgaard.

Christiansø Fiskesalgsforening den 1.1.1975 dannede Fiskesalgsforeningen Østbornholm (F.S.Ø.).

F.S.Ø. tog så stor en behandlingskapacitet med sig, at Dansk Andelsfisk for at tilfredsstille leverandørerne og den ret store kundekreds nødvendigvis måtte investere i en ny filetafdeling i forlængelse af pakkehallen. Dannelsen af F.S.Ø. betød et kolossalt afbræk i leverancerne til Dansk Andelsfisk, men ved et ihærdigt arbejde lykkedes det ved opkøb fra fremmede både at opretholde produktionen.

F.S.Ø. måtte også investere voldsomt for at skabe en fabrik, der kunne klare behovet, men priserne på fileter var gode, så det gik. Senere kom vanskelighederne, da torskebestanden ikke længere kunne holde trit med fiskeriet. Man kom ud i en voldsom indbyrdes kamp om leverancerne, og det gik galt. Underskuddet voksede, og Dansk Andelsfisk måtte melde sig konkurs. Senere måtte også F. S. Ø. afhændes med stort underskud.

I et forsøg på at bevare arbejdspladsen blev der for Dansk Andelsfisks vedkommende dannet et nyt selskab. Det skete i 1990 og bestod af udenlandsdanskeren Ove Dam, Ole Basse Mortensen og Årdsdale Salgsforening, som var den sidste leverandør til Dansk Andelsfisk. Der var dog fortsat problemer med for få tilførsler af torsk, også selvom Ole Basse Mortensen gjorde et stort arbejde for at skaffe lettisk og russiskfanget torsk til virksomheden, men F. S. Ø.'s ledelse indledte en overbudspolitik. Da F. S. Ø. til sidst kom med et tilbud om at overtage Dansk Andelsfisk, slog hovedaktionæren, Ove Dam, til. I første omgang skete der dog det uventede, at de udenlandske leverandører, som Ole Basse Mortensen i sin tid havde skaffet, ikke ønskede at handle med det ny firma. Leverandørerne etablerede sig senere med eget salgsselskab på Bornholm.

Filetfabrikernes ekspansion

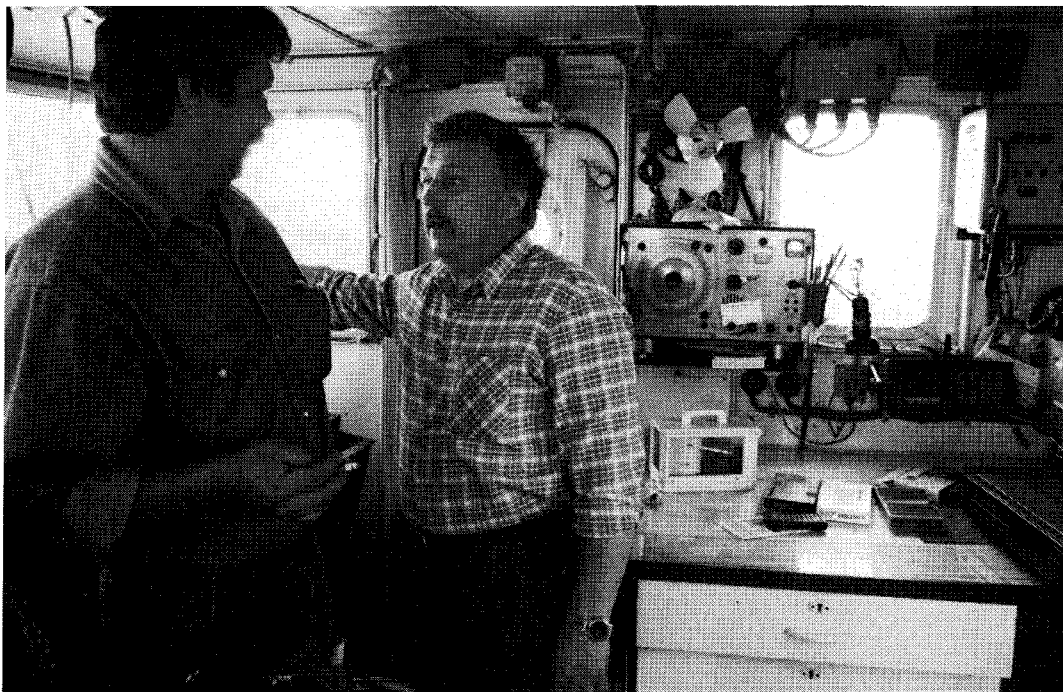
Bornholms Filetfabrik startede som nævnt i 1937. Kort tid efter krigen opførtes filetfabrikker i bl.a. Nexø og Allinge. Andre pladser leverede i starten til de få eksisterende filetfabrikker, men når der var store tilførsler, kom de i sidste række og måtte "sende fisken over". Det var en klar fordel selv at have filetfabrik. Snart havde hver eneste større salgsforening eller flere salgsforeninger i fællesskab oprettet en filetfabrik. Blandt de nye filetfabrikker var Kjærenæs Konserves- og Filetfabrik i Allinge og det svenskejede Nordfilet, der etablerede sig i Nexø i 1969 med en behandlingskapacitet på 25 tons torsk om dagen.

Filetfabrikkerne blev sammen med salgsforeningens røgerier vigtige brikker i forædlingen af de lokale fangster. Den beskæftigelsesmæssige effekt var stor, og merværdien ved forædlingen forblev i lokalsamfundet.

Filetskæringen mekaniseres

Smed og senere fabrikant H. Westerdahl, der havde maskinværksted på Sydhavnen i Rønne, var stærkt interesseret i håndskæringen af torsk på Bornholms Filetfabrik, som han mente måtte være et oplagt objekt for mekanisering. Han fandt heri støtte hos A. Espersen og salgsforeningsbestyrer Emil Larsen i Allinge. Efter mange års arbejde fik Westerdahl en maskine til at gøre arbejdet rigtigere og mere økonomisk, end det kunne gøres ved håndskæring af torsk, og det lykkedes ham at få patenteret forskellige principper i maskinen.

Efter en del år overtog Atlas Maskinfabrik herefter i princippet Westerdahl og udviklingsarbejdet, men efter en tid var interessen og tilbuddene fra firmaet Baader så fordelagtige for Atlas og Westerdahl, at de blev enige om at indlede samarbejde med Baader. Lübeck-virksomheden overtog herefter det endelige udviklingsar-

De østeuropæiske torskelandinger blev afregnet i naturalier i stedet for kontanter, og snart bugnede de fremmede fartøjers styrehus eller dæk med hydraulisk og elektronisk udstyr af overvejende dansk eller vesteuropæisk fabrikat. Foto: Alan Hjorth Rasmussen 1992.

bejde og patentrettighederne og indbyggede en del af Westerdahls principper i firmaets maskiner. Westerdahl blev konsulent for Baader med ret til - til den bornholmske fiskeindustri - selv at bygge en af de tre enheder, som den samlede maskine bestod af.

Med hensyn til sildefiletering var man hurtigere ude end med maskinskæring af torsk. De første fuldautomatiske sildefileteringsmaskiner kom frem i 1950'erne, de første effektive torskefileteringsmaskiner begyndte at afløse håndskæringen i årene omkring 1960.

De polske landinger

Allerede i begyndelsen af 1970'erne startede A. Espersen A/S og et jysk firma import af fisk fra polske fiskefartøjer, som landede Nordsøtorsk i Hanstholm og

Østersøtorsk i Orehoved på Falster. Valget af Orehoved var bevidst, da man ikke ønskede at provokere ved at bruge de bornholmske havne til formålet, da pladsforholdene her var ret beskedne.

Starten på de egentlige polske landinger blev gjort af Fiskesalgsforeningen Øst-bornholm, der i 1985 som den første virksomhed på Bornholm fik aftale med polske fiskere om direkte landinger af torsk på Bornholm. Fire fartøjer fra den polske fiskerihavn Ustka, UST 80, 81, 87 og 200 landede den 12. april 1985 omkring 35 tons torsk og vendte tilbage til fiskeriet samme dag. Den 16., 20. og 24. var de der igen. Det fortsatte således til ind i maj måned, hvorefter landingerne ophørte og først blev genoptaget i januar 1986. Nu var der dog ikke længere tale om 4 fartøjer, men om et langt større antal. I løbet af tre måneder

De østeuropæiske landinger i de bornholmske havne kulminerede i 1992, siden har torske-landingerne været for nedadgående. Nexø havn. Foto: Alan Hjorth Rasmussen 1992.

gjorde 32 forskellige trawlere fra 4 polske fiskerihavne ialt 82 landinger med fisk til Nexø²⁹¹⁾). Snart foretoges der også landinger i Rønne og Tejn.

Forretningsfører Ib Vad Sørensen forklarede, at aftalerne var kommet i stand, for at virksomheden kunne sikres råvarer, når der blev torskestop herhjemme, idet det altid betød et afbræk i produktion og beskæftigelse, når man blev nødt til at stoppe på grund af manglende tilførsler²⁹²⁾).

Landingerne fra Baltikum m.v.

I 1989 kom så det næste spring. Ole Basse

Mortensen, der i mellemtiden havde købt sig ind i Andelsfisk, havde fået kontakt til fiskerikollektivet i Liepaja, den sydligste fiskerihavn på den lettiske Østersøkyst, og havde forhandlet sig til en kontrakt om torskelandinger til Andelsfisk.

Den 26. august 1989 ankom de første lettiske kuttere, "Blume" og "Bartava" til Nexø. Det blev starten på de følgende års mange landinger af torsk fra hele Baltikum samt fra Leningrad/St. Petersburg og Kaliningrad m.v., idet de øvrige fiskeindustrier på Bornholm naturligvis også sikrede sig leverandører fra de østeuropæiske lande.

Teknik for fisk

Fiskerne fra de nye områder blev modtaget med blandede følelser, jævnfør kapitel 7. De kvote- og bestandsbestemte landinger af danskfanget torsk dalede, så det af hensyn til udnyttelsen af kapacitet og beskæftigelse på fiskeindustrierne i sidste ende af hensyn til fiskeindustrierne overlevelse og fiskerne selv - var nødvendigt med alternative tilførsler.

På den anden side måtte man se i øjnene, at de fremmede både, skønt de fiske på deres eget lands kvoter, med tiden kunne blive konkurrenter til det bornholmske fiskeri og kunne sætte dem i stand til at fiske med f.eks. garn på gydepladser, hvor torsken hidtil havde haft ro.

Frygten blev næret af, at fangsterne i mange tilfælde ikke blev afregnet direkte kontant, men derimod i form af garn, trawl, bøjer, navigations-, kommunikations- og fiskesøgningsudstyr samt hydrauliske garnhalere m.v. Det var til gavn for maskinfabriker, vodbinderier og andre leverandører af fiskeriteknologisk udstyr.

10. AFSÆTNING OG SALGSFORENINGER

Årtiers forgæves kamp for at få skabt organiserede forhold omkring den bornholmske udførsel af røgede sild til København kronedes med held i 1933, da fiskernes salgsorganisation Bornholmer-Centralen blev dannet. Fra 1947 blev Dansk Andelsfisk salgsorganisation for de øvrige fiskearters vedkommende.

Stivsind og manglende kompromisløshed i forholdet Rønne-Nexø kom i 1890'erne til at blokere for den ellers gode ide om en direkte eksportroute til Tyskland, som kunne gavne afsætningen af produkter fra både det bornholmske fiskeri og det bornholmske landbrug. Hensynet til personkredsen, der hidtil havde forestået afsætningen, kom dog nok også til at præge beslutningsprocessen.

Man måtte nøjes med den hidtidige transportmåde, nemlig fiskernes dæksbåde, der sejlede en del fangster til Tyskland samt i 1900-årene torske- og rødspættekvaser, der bragte den levende fisk til Tyskland og Polen. Da torskeforekomsterne omkring Bornholm blev mærkbare i 1880-90'erne blev sejladsen med torskekvaser på København genoptaget.

De bornholmske fiskere tog andelsbevægelsen til sig kort efter århundredskiftet, hvor de stiftede andelssildesalterier og derefter, i 1917, salgsforeninger og lokale fiskeriforeninger. Salgsforeningerne, der i årene omkring 1950 også begyndte at drive filetskæring, blev af stor betydning for fiskeriudviklingen. Den sidste salgsforening måtte lukke i 1992, efter at den menneskelige faktor og en række ydre omstændigheder havde bragt bevægelsen til fald.

Det private handelsinitiativ, først og fremmest repræsenteret ved fiskehandlere og eksportører, led ikke skibbrud på grund af fiskernes andelsbevægelse, men gennemførte en række betydningsfulde forehavender i samarbejde med bornholmske fiskere, f.eks. Bornholms Filetfabrik, hvortil A. Espersen tog initiativet i 1937.

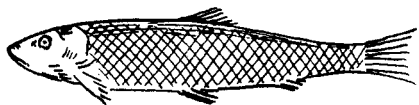
Sildehandelen på København

De bornholmske fiskeres kamp imod sven-skernes hævdvundne rettigheder til afsætning af sild på Bornholm er skildret i tidligere kapitler. I 1888 søgte fiskerne at forbedre forholdene på det københavnske hovedmarked. Man kunne ikke forstå, at det gik så trevent med afsætningen af den røgede sild - i betragtning af, at hovedstadens befolkning var tiltaget betydeligt de seneste årtier.

Fiskeriforeningen lod foretage en undersøgelse og konstaterede, som det an-

førtes i en skrivelse til Indenrigsministeriet, "at en ikke ringe del af den københavnske befolkning nu ikke længere vil se bornholmske sild på sit bord, thi de gør gældende, at de koner, som kører omkring på gaderne i København med disse sild, ikke behandler den på nogen fin måde, idet de lader den være udsat for solvarme og støv ved at bringe den rundt i uhen-sigtsmæssige vogne. Ligeledes holder disse koner heller ikke selv meget på renligheden, så det er intet under, at afsætningen går trevent" ²⁹³).

·B·H·

BORNHOLMER-CENTRALEN

KONTROLUDVALGET

Fiskeriforeningen ville sætte et forsøg i gang med at lade et par unge mænd køre omkring i byen og falbyde silden fra "smukke trækvogne". Dertil ønskede man 200 kr fra ministeriet, men fik dem dog ikke.

Varemærke

På baggrund af, at store mængder bornholmsk sild i perioder ikke kunne sælges på det københavnske marked, hvor også svenskfanget sild, landet på Bornholm, forekom, fik Fiskeriforeningen i 1895 indregistreret et varemærke bestående af en tegning af en sild, der ovenover bar forkortelsen B.H. for Bornholm. Varemærket måtte kun bruges af medlemmer af Fiskeriforeningen og da kun på kasser med sild fanget af bornholmske fiskere. Varemærket fortsatte uforandret igennem årtier, men blev dog i perioder ikke brugt. B.H. ændredes dog i 1948 til B-C for Bornholmer-Centralen.

Brugen af varemærket slog hurtigt igenem. Det sås bl.a. på returkasserne, da de kom tilbage til Bornholm påmalet diverse efterligninger af varemærket. En sælgerkone, madam Larsen i Peder Hvidtfeldtsstræde 11, skrev således i juni 1897 til sin sildehandler: "De skriver om mærkerne på kasserne. Dem har jeg selv sat på. Da her var begyndt at komme kasser over med mærke på, ville de alle have mærkede kas-

ser her. Jeg troede ikke, det for Dem havde nogen betydning, for det kunne jo slettes ud igen!" ²⁹⁴⁾

Meget store mængder sendtes til København, i 1897 f.eks 183.380 ol røgede sild, i 1908 349.500 ol. Priserne fastsattes en gros efter bornholmerdampernes ankomst til Kvæsthusbroen. Det skete på baggrund af tilførsel og efterspørgsel, kvalitet og vejrforhold. Store tilførsler flere dage i træk påvirkede priserne i nedadgående retning, men det havde også betydning, om man befandt sig i ugens begyndelse eller slutning, da den største omsætning normalt fandt sted fredag og lørdag.

Afsætningen omkring 1930

Umiddelbart før dannelsen af Bornholmer-Centralen i 1933 var det bornholmske afsætningsmønster således, at afsætning og distribution fra de enkelte pladser varetooges af fiskesalgsforeningerne. Tyskland var hovedmarkedet for rødspætter og skrubber, der sejlede dertil i kvaser. Torsk sendtes med kvaser til Polen, og laks købtes af opkøbere og eksportører til videreförhandling. Hovedmarkedet for den røgede sild var København.

I århundredets første årtier forsøgt det på forskellig måde at fremme kvaliteten af den bornholmske sild og at reducere antallet af mellemhandlere og søge priserne hævet. Der arbejdedes for at få gennemført mindstepris eller fastpris over hele øen, idet priserne i givet fald skulle bestemmes af et prisreguleringsudvalg. Intet kunne gennemføres, man underbød hinanden, når tilførslerne var rigelige, for dog i det mindste at komme af med silden. Solidariteten rakte ikke langt nok.

Kvasefarten

Kvasefarten fra Bornholm rækker tilbage til 1756-58, hvor den som også senere var baseret på forsyningen af København med levende torsk. Senere døde farten delvis

ud og blev først genoptaget af bornholmerne i 1880'erne, efter at især fynske kvaser havde vist, at det fortsat kunne betale sig at transportere levende torsk til København. Flere af kvaserne vekslede mellem torske- og rødspættesejladser, alt efter årstiden og udbuddet. I Gudhjem dannedes i begyndelsen af 1890'erne et andelsselskab, som anskaffede flere torskekvaser til hovedstadens fiskeforsyning. I sidste halvdel af 1890'erne begyndte torskefiskeriet at stagnere på grund af svingninger i bestanden. Igennem en række år var kvaserne dog med til at sikre fiskerne en rimelig pris for deres fangster.

De mange mellemhandlere i København var den største plage for en god afsætning af de bornholmske fangster. Stub skrev herom i 1895 bl.a.: "Hvad er dog grunden til, at der må betales så høje priser for fisken. Det ligger ganske simpelt deri, at fisken skal gennem så mange hænder, inden den kommer den i hænde, som skal have

dem på sit bord, især hvad torsk og rødspætter angår. Fiskeren sælger først til kvaseskipperen. Kvaseskipperen sælger igen til mellemhandleren. Mellemhandleren sælger igen til fiskehandleren eller konerne, og så sælges den endelig til dem, som skal spise den. - Det hænder også, at konerne må købe af fiskehandlerne, og da har den jo gået igennem en hånd til".

Om kvasefarten fortalte Peter Jørgensen, Gudhjem, i 1961: "Kvaserne blev kun brugt som kvaser - de begyndte gerne sidst i september måned med at købe fisk - det vil altså på bornholmsk sige torsk -, og jeg kan huske et år, da plejede de at give 65-75 øre snesen, ligemeget om fiskene var små eller store, men efterhånden som vandet så blev koldere, så fik vi lidt mere... Det var altid til København, de gik, og når de var heldige, kunne de godt lave penge på det, f.eks. når der havde været storm, og de kunne komme over som første kvase - da "kilade" de på" ²⁹⁵).

Handelen med laks var koncentreret til Rønne, hvor købmand H. P. Rønne var aftager og storeksportør af den bornholmske laks. Her ses købmandsgården med Hovedvagten til højre. Foto: Chr. Møller 1900.

Fiskehandler Nikolaj Jensen etablerede sig i Rønne i 1910 og blev sammen med broderen, Ludvig, en af de kendteste bornholmske fiskehandlere med speciale i salg af fisk på den sydlige Østersøkyst. Som skildret i kapitel 5 beherskede han det tyske og polske sprog og havde en overgang løst "borgerskab" i Kolberg, så han kunne sælge fisk direkte fra havnen. I tyverne kom der for alvor gang i rødspættesejladserne til Tyskland, Polen og Sverige. De afløstes senere af torskesejladserne.

Eksport med dæksbåde

Adskillige bornholmske fiskere sejlede i 1890'erne med dæksbåde til Kolberg, Stettin, Greifswald og andre steder på den sydlige Østersøkyst for at afsætte røget og fersk sild. Det kunne dog kun lade sig gøre i tilfælde af god vind. Blev det stille vejr, risikerede fiskerne, at hele ladningen gik tabt. Den i kapitel 5 nævnte Chr. Møller, Årdsdale, sejlede f.eks. meget på Tyskland og forestod sildestegeriet i Årdsdale. I 1897 indberettede han, at der i de 6 røgerier i Årdsdale var røget ca. 25.000 ol sild. 9 både havde været i fart på Tyskland med 6.000 ol røgede sild, 1.900 ol stegt sild og 20.040 ol fersk sild. Heraf var ca. 3.500 ol tilkøbt fra Listed og Svaneke ²⁹⁶).

Tysklandsruten

En af Fiskeriforeningens meget store mærkesager var kampen for oprettelsen af en direkte dampskibsrute med bornholmske fiskeri- og landbrugsprodukter til Tyskland. Et af de mest effektive midler til

at komme ind på det tyske marked med bornholmske fiskeprodukter ville være at skabe en direkte forbindelse, så fisken i løbet af få timer kunne nå frem til de store tyske byer.

Kampen for Tysklandsruten stod på i årene 1890-1902, men forberedelserne blev gjort allerede i 1880-81 og ved enkelte senere lejligheder, da der var en bevægelse i gang for at få bygget eget dampskib til en Tysklandsrute.

Tysklandsruten og de tidligere i kapitel 3 omtalte bestræbelser på at få ansat Aug. Ludt som officiel dansk fiskeriagent i Berlin blev koblet sammen. En person placeret i Berlin - og oven i købet betalt af statspenge - ville kunne få uvurderlig betydning for afsætningen af bornholmsk fisk. Men manden var uønsket af fiskerikonsulent Drechsel, der betegnede projektet som humbug.

Fra 1890 indsendte Fiskeriforeningen så godt som hvert år ansøgning om statsstøtte til oprettelse af Tysklandsruten, først 25.000 kr, så 12.000 kr og til sidst 0.000 kr. En trykt opfordring til regeringen om støtte til rutens gennemførelse fik i 1893 1056 underskrifter med til København.

De store fordele

I ansøgningerne skildrede Fiskeriforeningen fordelene ved Tysklandsruten i så lyse toner, at ministeren opfattede det som så god en forretning, at det var urimeligt, at staten skulle ofre penge på den. Tiltroen til den gode sag burde dokumenteres i form af forudgående aktietegning eller lignende på Bornholm. Til det bornholmske folketingsmedlem Ingv. Jensen sagde ministeren i december 1894 direkte, "at det forlangte tilskud var så stort, at det var åbenbart, at bornholmerne ville have forbindelseens etableret alene på statens bekostning" ²⁹⁷).

Klemmer til kroge.

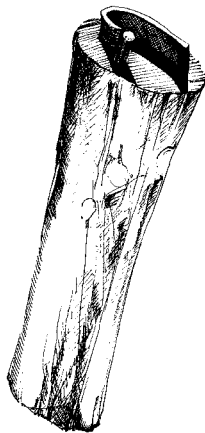
Interessekampe

Bornholms Avis talte gentagende gange imod ruten. I et privatbrev til Stub advarede købmand M. H. Espersen, Rønne, i marts 1893 imod de kræfter, som fortalerne var oppe imod: "Der er nemlig enkelte af det konsortium, der har købt avisen og som står bagved redaktøren og leder bladet i den retning, der kan tjene til egen interesse. Der er nemlig agent Christiansen, konsul Hintze og Vilhelm Rønne. Christiansen og Hintze vil ingen forbindelse have på Tyskland pr dampskib, fordi det vil berøre deres interesser i en uberegnelig grad, ligeså vil V. Rønne, såfremt vi får en fast forbindelse, ikke blive ene om at diktere prisen for fiskernes, ja selv landmandens produkter, han fører nemlig en stor forretning med al slags fjerkræ, der alt går til Tyskland..." ²⁹⁸⁾

En anden form for interessekamp, dog sikkert langt mere betydningsfuld, skønt negligeret af Stub, var forholdet imellem Østbornholm og Rønne. Stub havde i sin tid foreslået, at der blev anlagt en nødhavn i Frederiks Stenbrud nord for Nexø, men det vakte mishag i Rønne, som ville have havnen i stedet. Altså fik ingen af parterne den eftertragtede havn!

Stub insisterede på, at Tysklandsruten skulle udgå fra Nexø, og at Rønne ikke skulle anløbes. Det gamle 66-selskab var ude af billedet. Stub skildrer stemningen i sit svar på M. H. Espersens brev:

"Det er kun sørgeligt for vor kære fødeøes vedkommende, at nogle få mænd skal kunne holde al udvikling nede. Jeg forstår ikke landmændene, at de ikke rejser dem og støtter farten på Tyskland mere, end de gør... Gamle Bornholmske er rigtig for alvor vred, men den kommer virkelig til at gøre sig selv mild igen. Jeg skal ved lejlighed erindre den om et og andet, thi har jeg først begyndt, så slipper jeg ikke sagen så let" ²⁹⁹⁾. I øvrigt opfordrede Stub

*Redskab til
udretning af bøjede
kroge.*

købmand Espersen til at skrive et indlæg i Bornholms Tidende om ruten og underskrive artiklen "En landmand".

Rønne holdes ude

I et brev til Bornholms Amtsråd forklarede Stub i oktober 1894, at man forudsatte, at ruten skulle anløbe Hasle, Allinge, Gudhjem, Svaneke og Nexø. Om Rønne anfører Stub følgende: "Man havde gerne ønsket, at Rønne skulle med i fartplanen, men det vil fordyre den en del, og når her kommer til, at der ingen røgerier er, som har den mindste betydning for fiskerne, så må man hellere give afkald herpå... Havde der været store røgerier eller stegerier i Rønne, så havde sagen selvfølgelig stillet sig anderledes" ³⁰⁰⁾.

Sagens rette sammenhæng vedr. Rønne og Tysklandsruten kom åbenbart først i januar 1896 til Rønne-fiskernes kundskab. Folketingsmand Blem havde kontordag i Rønne, og det benyttede en del Rønne-fiskere, bl.a. Anker Holm, til en diskussion om fiskeriterritoriet m.v. Efter mødet rapporterede Anker Holm til den sengeliggende Stub:

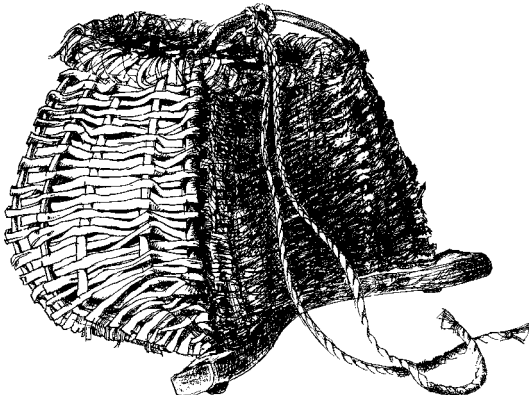
"Alt gik meget godt indtil ved slutningen vi talte om dampskibsforbindelsen på Tyskland. Så sagde hr Blem, at kontrollør

Fisker Mogensen, Svaneke, med kurv, "fiskakjiva", på ryggen og med "væv" - "fiskesnor" - i hånden. Foto: V. Myhre.

Stub havde indgivet et andragende fra Nexø til Rigsdagen, hvori stod, at i eller ved Rønne var fiskeriudførslen så ringe, at det ikke kunne betale sig eller var fiskerne så få, at det var en af de mindste fiskepladser på Bornholm, og skønt der var kun

Rygkurv til transport af fisk, "fiskakjiva".

mødt en 25 fiskere, vakte det jo en del forstyrrelse og har nu bredt sig rundt til dem alle, så at de få medlemmer, som her er, truer med at gå fra foreningen, hvis at det er tilfældet, at det er gået således til. Jeg beroliger dem imidlertid, at hr Blemes udtalelser har været overdrevet, for jeg ved ikke at have set et sådant andragende fra Fiskeriforeningens bestyrelse" ³⁰¹).

En uges tid efter modtagelsen af brevet instruerede Stub Anker Holm om at deltage i en deputation til Folketingets finansudvalg, og han beroligede Holm med, at Rønne-fiskerne ikke skulle komme til at lide skår i den fortjeneste, der kunne komme ud af en forbedret Tysklands-afsætning. "Sagen er", skrev Stub, "at man i Rønne ville have det hele, og det har udvalget, som er nedsat efter ministeriets forslag, sagt nej til" ³⁰²).

Det bornholmske landbrug bakkede dog ikke dette synspunkt op. Tværtimod var man ved at være træt af fiskerne, der uaf-ladeligt skaffede penge til udvidelse af de bornholmske havne, så landbruget skulle betale høje brotakster. Netop i 1896 anmodede Bornholms landøkonomiske Forening Trafikministeriet om ved behandling af ansøgninger om udvidelse af de bornholmske havne, "også at varetage landbrugets tarv og ikke for tiden støtte foretagender, der for en længere årrække nødvendiggør bibeholdelse af de høje og mod landbruget uretfærdige havne- og brotakster, vi nu har".

Fri os for den bevilling

Da Fiskeriforeningens bestyrelsesrepræsentanter for Hasle, Svaneke og Rønne mødte frem i finansudvalget kunne de kun som bestyrelsesmedlemmer støtte ansøgningen om en Tysklandsrute, men ikke som enkeltpersoner. I et fortroligt brev til Stub redegjorde folketingsmedlem Blem for, hvorledes bestyrelsesrepræsentanternes foretræde for udvalget var forløbet:

“Den deputation, som Bornholms Fiskeriforening sendte herover... udtalte sig imod en sådan dampskibsforbindelse, hvis ikke konventionen bliver forandret, da de mente, det vil særlig blive til fordel for svenskerne, hvis de får lov til at fiske sild hele året rundt, ellers ville de nok have en sådan forbindelse på Tyskland... Selvfølgelig sagde de, at det ikke var på Fiskeriforeningens vegne, de bad os fritage dem for bevilling til denne rute, men kuns deres egen mening, som, tilføjede de, dog deltes af de fleste fiskere. Da forslaget nu kom frem og blev behandlet i udvalget, var dette jo en grund til, at jeg ikke kunne få udvalget med mig” ³⁰³).

Gravskriftet over ruten blev sat af M. P. Blem i et brev til Stub marts 1902: “Et tilskud til dampskibsforbindelsen på Tyskland kan vi ikke få hverken minister eller Rigsdag til at gå med til” ³⁰⁴).

Salgsforeningerne

Dannelsen af de første fiskesalgsforeninger i 1917 omfatter et 10-årigt forspil, som det er nødvendigt at kende for at kunne forstå, hvorfor de bornholmske salgsforeninger så pludseligt kunne skyde op som paddehatte i 1917-18.

Manden bag den bornholmske andelsbevægelse var fiskerifoged Andreas Otter-

Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening og Bornholmer-Centralen var to alen af samme stykke. Bornholmer-Centralen tog sig specielt af afsætningen af den røgede sild i København. Forretningsfører Anker Nielsen ses yderst til højre. De øvrige ved bordet er fra venstre Axel Olsen, Johannes Lind, Hasle og Ludvig Pedersen, Snogebæk. Stående fra venstre Aage Jensen og fiskeribetjent Agerbach. Foto: Ilsted Bech.

Snogebæk Fiskesalgsforening blev som de øvrige bornholmske fiskesalgsforeninger dannet på andelsbasis. Det skete for de fleste foreningers vedkommende i 1917-18. En af hovedkræfterne bag andelsforeningerne var fiskerifoged Andreas Otterstrøm og formanden for Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening, Vilh. Kristiansen.

strøm, der, som omtalt i kapitel 3, blev fordrevet fra sin plads af Fiskeriforeningens bestyrelse i 1907.

Både før og efter afrejsen fra Bornholm stod Otterstrøm som den teoretiske banerfører for en række unge bornholmske fiskere, der, grebet af strømninger i tiden, lagde særlig vægt på egenskaber som enighed, sammenhold og fællesskab.

Brugsforeningerne og andelsbevægelsen

Med Andreas Otterstrøm som kilde gengav Dansk Fiskeritidende i 1907 bl.a. følgende vedr. forholdene på Bornholm:

“For den, der færdes blandt fiskerne, er det en glæde at være vidne til, hvorledes de nu sætter kræfterne ind på at samles om løsningen af fælles opgaver. Det gamle

forslidte ord, der stadig har summet dem om ørerne, som har talt til fiskerne om andelssagen: “Vi kan ikke blive enige”, er ved at afløses af det langt lysere og håbefulde ord: “Vi er enige”...

På et møde i Almindingen i lørdags har landboerne gennem deres brugsforeningers bestyrelser tilsagt fiskerne bistand til gennemførelse af andelsforetagender, og det kan nok behøves. Er landboerne nået så vidt, at de kan smile ad de forsøg, der fra andelsfjendtlig side gøres for at lægge sten i vejen for nye andelsforetagender, så er det ikke således med fiskerne... Når nu snart det ene andelsselskab efter det andet træder ud i livet og henvender sig til brugsforeningerne med tilbud om levering af sild, fersk, saltet og røget, så står det i landboernes magt at række fiskerne hånden og hjælpe dem op ad det første,

svære trin. Bestil sild, navnlig saltet, men også fersk og røget, gennem brugsforeningerne!

... Bornholmske landmænd har før vist vejen på andelssagens område. Rækker de nu fiskerne hånden uforbeholdent, da vil det spørges "ovre" ³⁰⁵).

En selvovervindende kamp

På et møde om andelssagen i Århus juli 1909 uddybede Otterstrøm budskabet og de grundliggende tanker bag andelssagen:

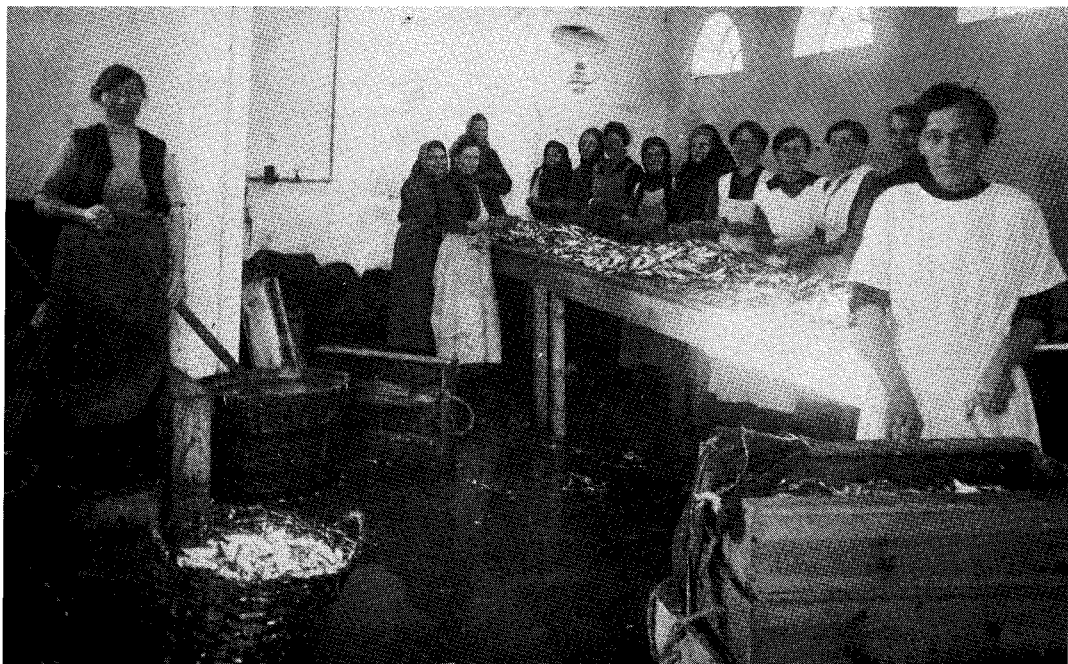
"Det er i øjeblikket et levende ønske hos en stor del af Danmarks fiskerbefolkning at kunne stå sammensluttet i andelsforeninger, men kulturen mangler - den kultur, der får den enkelte til at glemme sine særinteresser og give afkald på sine særmeneringer for at være med i arbejdet for det fælles bedste. Man hører ofte fiskere udtale: "Vi fiskere kan ikke blive enige".

Der hører kultur til, for at mennesker skal kunne blive enige endog om ting, som de ved, er til gavn for dem selv... Den ægte kultur erhverves kun gennem en selvovervindende kamp, idet man vænner sig til at bekæmpe det lave, det usande, som vil beherske ethvert menneske, og villigt indordner sig under en højere livets lov..." ³⁰⁶).

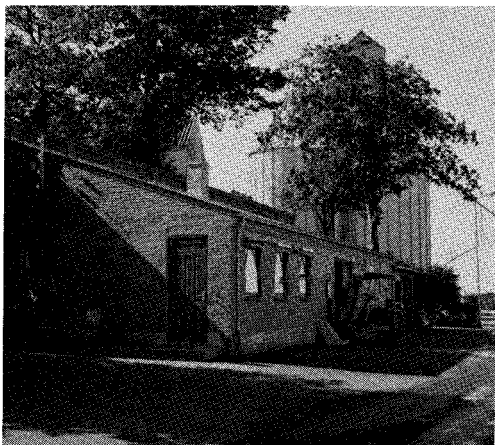
Lørdagsmøderne

Et udvalg under Bornholms og Christiansøys Fiskeriforening fik i 1907 lov til at arbejde for andelssagen. Udvalget holdt 6 lørdagsmøder på forskellige pladser. Alle-rede den 14. juli 1907 kunne Vilh. Kristiansen skrive til Stub, at der var "god stemning blandt fiskerne til at arbejde i fællesskab", og at de med henblik herpå havde dannet foreninger i Svaneke, Listed og Årdsale ³⁰⁷). Vilh. Kristiansen uddybede situationen i Andelsbladet:

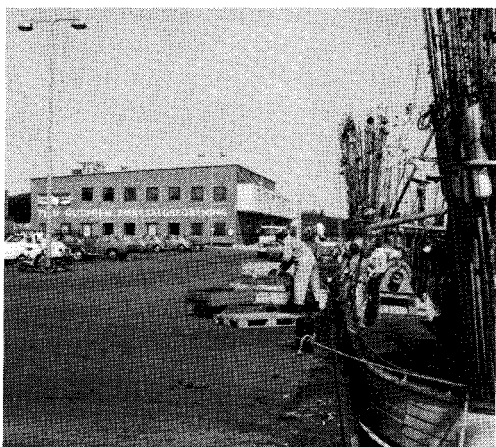
"Resultatet af arbejdet i sommer er ble-

Rensning af sild til nedlægning af saltsild, et eksempel på kvinder i tidligt industriarbejde. Tid og sted er uoplyst.

Hasle.

Tejn.

Svaneke.

vet, at næsten alle fiskerne har sluttet sig til andelsbevægelsen, og der er dannet selskaber på ti pladser. Hvert selskab har sin bestyrelse, der udpeger en repræsentant inden for sin midte til at forhandle med repræsentanterne for de andre selskaber om spørgsmål af fælles interesse... På en enkelt plads, Arnager, er der i år opført et stort og vel indrettet salteri, på andre pladser påtænkes det at opføre salterier i vinter, medens man nogle steder træffer aftale med silderøgerne om at salte silden mod en forud aftalt betaling.

Vilh. Kristiansen fortalte herefter, at de bornholmske brugsforeninger havde bestilt megen sild igennem de nydannede selskaber. Overskydende fisk, der ikke kunne sælges, blev saltet, for at man herigennem kunne undgå at overfylde det københavnske marked med røget sild ³⁰⁸).

Fiskeriforeningen gik, som skildret i kapitel 9, stærkt ind for at søge aflastning for afsætningen gennem tilberedning af alternative produkter og foranstaltede som tidligere nævnt endog i 1909 en udstilling heraf i Rønne. Der er intet, der tyder på, at Fiskeriforeningen på dette tidspunkt modarbejdede andelssagen.

Af et brev fra Fiskeriforeningens bestyrelse til Danmarks Brugsforeninger i september 1909 fremgår det, at brugsforeningerne ønskede at forhandle saltede og krydrede sild fra Bornholm, hvorefter Fiskeriforeningen fremsendte en prøve med tilhørende fyldig brugsanvisning. Man vedlagde endvidere en fortegnelse over 3 andelssildesalterier, henholdsvis i Listed, Arnager og Rønne, samt over 4 fiskehandlere og 7 fiskere, hvor der kunne bestilles røget, saltet og krydret bornholmsk sild.

Sildesalterier - salgsforeninger

Gnidningsløst forløb det ikke. Der efterlystes endnu i 1911 tegn på, at man også i praksis tog afstand fra, at "enhver er sig

selv nærmest”³⁰⁹). I 1916 tog man en ny runde vedr. oprettelse af andelssildesalterier som reguleringsmekanisme i tilfælde af overmætning af markedet³¹²). Det var organiseringen af andelssildesalterierne, der førte over til dannelsen af salgsforeningerne. Diskussionerne førtes ved møder rundt omkring på fiskepladserne, hvor også dannelsen af lokalforeninger under hovedforeningen blev drøftet.

I 1917 fik salgsforeningerne deres endelige gennembrud. Under første verdenskrig havde en række eksportører, efter de bornholmske fiskeres mening, tjent store penge på eksport af saltsild til udlandet, mens fiskerne havde fået indsatsen ringe betalt. Nu ville de selv til fadet.

De første salgsforeninger

I 1917 omdannedes Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening til en centralforening omfattende 6 lokalforeninger. Samtidig kom de første salgsforeninger. I årene 1917-18 etableredes salgsforeningerne i Allinge-Sandvig, Arnager, Hasle, Listed-Bølshavn, Melsted-Gudhjem, Snogebæk, Svaneke-Christiansø, Tejn, Nexø og Årsdale. De øvrige kom til senere. I 1919 kunne Vilh. Kristiansen som formand for “De samvirkende bornholmske Fiske-salgsforeninger” konstatere, at fiskerne på Bornholm stod samlede i deres salgsforeninger³¹³). Sammenslutningen blev imidlertid ophævet i 1930, bl.a. på baggrund af, at de forskellige foreninger modarbejdede hinanden³¹⁴).

Salgskontor i København

Spørgsmålet om organisering af salget i København var gammelt, men blev først løst i 1933. I 1926 og 1928 blev der under “De Samvirkende bornholmske Fiske-salgsforeninger” gennemført overenskomster med sildehandlerne i København, ligesom der adskillige gange blev forhandlet om oprettelse af et salgskontor i hovedstaden.

Listed.

Årsdale.

Nexø.

Der er i årenes løb gennemført store kampagner for at få befolkningen til at spise røget sild, så det dominerende københavnske marked kunne opretholdes. Bornholmer-Centralens stand på fiskeriudstillingen i Forum 1951.

Adskillige store københavnske grossist-firmaer henvendte sig i slutningen af 1920'erne til Fiskeriforeningen med tilbud om overtagelse af handel og distribution af den røgede sild. I de fleste tilfælde lød forslagene på, at de store mellemhandlervancer kunne spares. I 1927 konstateredes det, at engrosavancen efter fradrag for fragt udgjorde 96% af prisen, som blev afregnet til Bornholm.

De bornholmske fiskere og salgsforeninger følte til sidst, at de ikke kunne være kvaliteten af den røgede sild bekendt, som forhandlerne i København udsatte forbrugere for. De fik sjældent delikate friske varer, men snarere overgemte tørre sild. Samtidig vandede man sig over store mængder fremmede sild, der blev sendt til

røgning på Bornholm for bagefter at blive sendt med damperen til København, hvor de tog konkurrencen op imod den ægte vare.

Bornholmer-Centralen

Efter uendelig mange drøftelser om afsætningsforholdene samledes de bornholmske fiskere den 20. august 1932 på Christianshøj i Almindingen, og da nåede de det mål, de oprindeligt havde sat sig, nemlig en tilslutning på mindst 95% fra de bornholmske fiskere.

Et udvalg blev nedsat, og den 17. april 1933 var Bornholmer-Centralen en realitet. Denne dag blev den første egentlige kontrakt imellem Bornholms og Christiansøes Fiskeriforening og de hidtidige modtagere

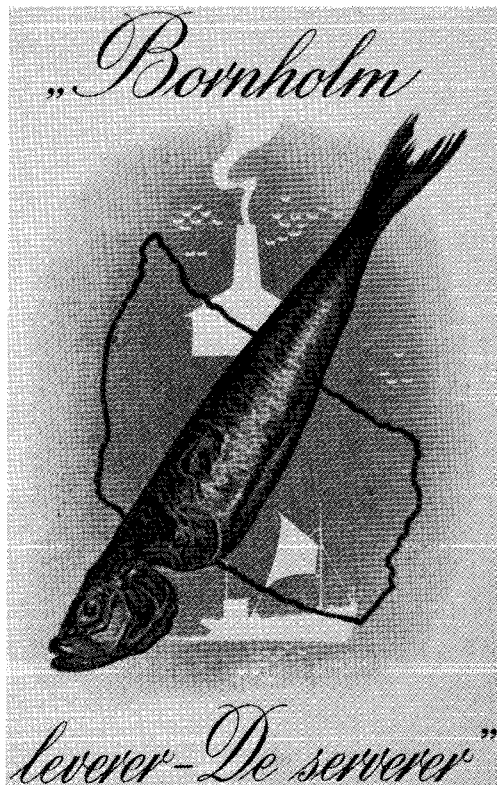
af bornholmske sild i København vedtaget og undertegnet. Den gjaldt for 1933 og omfattede oprettelse af et kontor i København, hvis medarbejdere skulle føre kvalitetskontrol og havde myndighed til at kassere dårlige varer, ligesom de endvidere skulle regulere og i givet fald kunne standse tilførslerne allerede på Bornholm, så markedet ikke blev overfyldt. Endelig skulle de fastsætte priser og arbejde for oprettelse af nye markeder.

Kontorets daglige ledelse bestod af en repræsentant for henholdsvis de bornholmske leverandører og de københavnske modtagere. Modtagerne blev fra 1935 repræsenteret af Københavns Røgeriejerforening. Kontrakter var 1-årige. Modtagerne forpligtede sig til kun at forhandle sild røget på Bornholm og til alene at tage imod sild fra medlemmer tilsluttet Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening. Endelig måtte de ikke selv sende sild til røgning på Bornholm. Bornholmer-Centralen fik også kontor i Rønne.

Store beføjelser

Bornholmer-Centralen, hvis forretningsfører og Kontroludvalg i realiteten stod med uindskrænkede beføjelser til at varetage fællesskabets interesser, blev en meget vigtig faktor i bestræbelserne på at genoprette de røgede bornholmeres ry som kvalitetsprodukt på markedet. Naturligvis gjorde det ondt, når der måtte dekretes stop for tilførslerne, eller når der måtte kasseres sild på Kvæsthusbroen, men det var nu engang den pris, der måtte betales for samarbejdet.

I perioden 1935-40 var der i gennemsnit for perioden maj-november 96 leveringsdage og 11 stopdage. Gennemsnittet af deltagende fiskere og røgerier var henholdsvis 573 og 73. De leverede mængder udgjorde i gennemsnit 903.666 kg, spændende fra 250.333 kg i det dårlige år 1939 (gennemsnitsafregning 86,4, øre pr kg) til

1 Retter røget Sild —

Sol over Gudhjem

Smurt brød belægges med pillet røget sild. En krans af hakkede små radiser lægges på midten, og lige før serveringen lægges en rå æggeblomme inden i kransen.

Røget sild i marinade

Ca. 4 røgede sild i marinade af:

- $\frac{1}{3}$ dl. tomatpuré
- $\frac{1}{3}$ dl. eddike
- $\frac{1}{3}$ dl. olie
- $\frac{1}{3}$ dl. vand
- salt, sukker, peber, purøg, bladdild eller hakket løg

Sildene pilles, anrettes på et fad og overhældes med marinaden. Drysses evt. med hakket purøg, bladdild eller hakket løg.

Sildesalat af røgede sild

Mayonnaise af:

- 1 æggeblomme
- $2\frac{1}{2}$ dl. olie
- salt og peber
- eddike eller citron
- ca. 1 tsk. tør, gul sennep
- 3 røgede sild
- 2 hårdkogte æg

Sild og æg hakkes fint (der holdes nogle æggeskiver tilbage til pynt) og blandes med mayonnaisen, der tilsmages med krydderi. Salaten pyntes med hårdkogt æg og purøg.

Reklame fra Bornholmer-Centralen. Originalen er farvelagt. 1950'erne.

1.210.709 kg i det gode år 1940 (gennemsnitsafregning 93,1 øre pr kg).

Bornholmer-Centralens første bestyrer i de allerførste år var den tidligere Listed-fisker, røgeriejer H. Hansen, Gilleleje. Senere fulgte P. K. V. Pedersen og Anker Nielsen.

Salgsforeningerne havde fra starten til opgave at organisere fiskens opbevaring, behandling og distribution til røgerierne og den eller de private fiskehandlere, man havde valgt som aftager til fangsterne. Fra 1933 forestod Bornholmer-Centralen salget af den røgede sild. Fra 1947 varetoges størstedelen af salgsarbejdet af torsk og laks m.v. af Dansk Andelsfisk, der i princippet var landsdækkende, men i praksis havde sin absolutte højborg på Bornholm. Nogle salgsforeninger fortsatte dog leverancerne til deres hidtidige aftagere. Som skildret i kapitel 9 voksede enkelte salgsforeninger sig i løbet af 1970'erne så store,

at de selv begyndte at forestå salgsarbejdet.

Arbejdet i salgsforeningen

Lad os se på, hvordan arbejdet forløb i en salgsforening i Bornholmer-Centralens tid, i dette tilfælde Årdsdale Fiskesalgsforening, inden man her gik over til at skære fileter. Knud Dam, der startede som bestyrer i 1946, fortæller:

Arbejdsdagen var drøj. Det eneste middel, vi havde at transportere fisken på, var en trillebør og en tohjulet trækvogn. Kærerne var brolagt, og det var op ad bakke. Jeg havde kun én mand til hjælp. Vi måtte bære al fisken og selv ise den. Vi kunne ikke tage mere end 10 kasser ad gangen, der skulle køres mange gange. Om sommeren startede vi kl. tre-halv fire om morgenen, da bådene kom ind. Vi skulle tidligt op og hænge i telefonerne for at få afklaret, hvor meget de enkelte røgerier kunne af-tage til salg og eget forbrug.

Vi havde aftale med vore 14-15 røgerier hernede. De fik sild på den måde, at hvis der ikke var sild nok til dem alle, gik silden på tur. Dér, hvor vi slap den ene dag, skulle vi fortsætte med det næste. Der gik 20 kasser til en skorsten. Havde vi f.eks. 100 kasser, kunne der således kun blive til 5 af røgerierne. Fra gammel tid hentede de selv ved bådene, men det var der utilfredshed med, for nogle fiskere sorterede godt og havde fuldvægt i kasserne, og så ville alle røgerierne have dér, og de andre blev sure. I starten havde vi arrangeret os med en mand, der havde en stor gammel landbrugsvoan og en sort hest. Vi stablede 10 kasser på, hvorefter han kørte rundt og afleverede sild til røgerierne, så de kunne komme i gang.

På ration

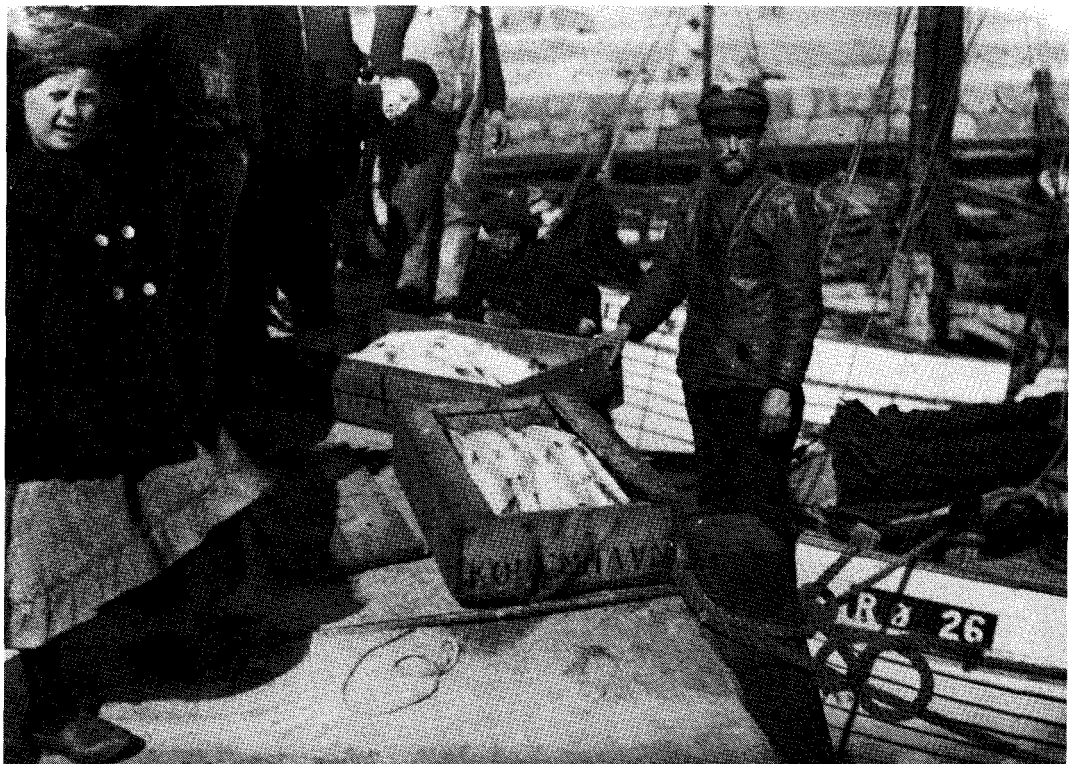
Knud Dam fortsætter: Når der kom for mange sild på de andre pladser også,

kunne vi ikke sælge noget udenom, og så skulle fiskerne på ration. Vi fik vore bestillinger fra Bornholmer-Centralen, og de var dels bestemt i forhold til efterspørgslen og dels efter det antal fiskere, der var på pladsen. De største pladser fik de største tildelinger. Man dividerede antallet af fiskere op i de mængder, der kunne sælges i København. Så måtte vi selv dele dem hjemme på pladserne. Var der f.eks. 20 fiskere og vi havde fået tildelt 100 kasser, var der 5 kasser til hver til den gode pris. Røgeprisen var altid en fast pris og en god pris. Overskuddet kunne evt. sælges til eksport eller til fiskemel og -olie, men da til lave priser.

Da jeg startede, havde de fået lavet isværk, der kunne fremstille skælis. Fisk til eksport eller til København skulle ises godt. Om aftenen kom fisken afsted til damperen sammen med den røgede sild.

Bornholms Levertranfabrik blev etableret i 1940 i et tidligere røgeri i Snogebæk og blev senere overtaget af Dansk Andelsfisk.

Lakselanding fra "Svanen" af Tejn, bygget 1899 i Svaneke.

Jeg søgte i starten at få en mekanisk trækvogn til at køre fisk op på, men nej, det kunne ikke bevilges. Så købte jeg den selv. Det var den første af sin slags her. De så meget skeptiske på det apparat, når jeg kom tøffende med det, men vognen kunne tage 15-20 kasser ad gangen. Til sidst fik jeg aller nådigst lov til at tage lidt for at køre sild rundt til røgerierne. Næste gang fik jeg en 4-hjulet, som kunne tage 70 kasser. Det var et stort fremskridt.

Langt om længe fik jeg dem overtalt til at købe en truck. Det var engang i 60'erne. De var skeptiske over for alt, hvad der var nyt. Det var de også, da vi startede den første filetmaskine. Jeg var ikke altid enig med bestyrelsen.

Salgsforeningen overtog fisken på kajen. Bestyreren havde til opgave at se efter,

at man sorterede ordentligt. Det kunne give store diskussioner: Min sild kunne være lige så god som hans! o.s.v. Det krævede en vis portion diplomati at være bestyrer imellem så mange meninger, men man lærte at lytte og lade det gå ud den anden vej og så ellers følge sit eget program.

Røgerne røgede for salgsforeningen, ikke for sig selv privat. De skulle have så og så meget for at røge silden og måtte ikke røge for sig selv. Fællesskabet blev kørt i stramme tøjler dengang. Hvis nogen brød ud, blev han sortlistet.

Laksemonopolet

Auktionsprincippet på laks rækker tilbage til 1800-årene, men blev dog kun gennemført i perioder. Efter 2. verdenskrig var A. Espersen, Rønne, Bornholms største lakseeksportør. Han fik gennemført, at laksen

Telegr. Adr.:
Juleriksen.

Jul. Eriksen.

Telefon:
Nr. 3070.

Forh. Nic. Bærentz.

Snaregade 6.

København K.

100

Ældste Commissionsforretning her paa Pladsen i fersk Fisk.

Commissionssalg af Bornholmerlax.

Kasser sendes paa Forlangende. Afregning og Rimesse straks efter Salg.

skulle renses af fiskerne, inden den kom på auktion. Auktionen foregik i de stedlige salgsforeninger, idet firmaerne Espersen, Hans Jensen, Kjelberg, Eriksen, firmaet Vendsyssel i København m.fl., havde egne opkøbere på pladserne. Efter højeste bud sørgede opkøberne for pakning og videre-transport af fisken. Salgsforeningernes bestyrer ledede auktionen.

Med dannelsen af Dansk Andelsfisk i 1947 mente fiskerne, at de kunne få mere

for deres laks ved selv at "sende dem over", og lakseauktionerne ophørte. Overfor A. Espersen og de øvrige eksportører kom "laksemonopolet" til at virke som en form for boykot. De private eksportører kunne ikke længere købe hos fiskerne, men kun gennem Dansk Andelsfisk. Enkelte salgsforeninger, Hasle og Arnager samt fiskere i andre havne, der bl.a. gennem Bornholms Filetfabrik følte sig knyttet til A. Espersen, fortsatte dog med at levere til firmaet.

Laks er den eneste fiskeart, hvorover der fra gammel tid er blevet holdt auktion på Bornholm. Lakseauktion på havnen i Svaneke. Gengivelse efter postkort.

Som modtræk, og for i det hele taget at få tilførsler til virksomheden, kontaktede A. Espersen gamle venner blandt fiskerne i Kattegat-området, ikke mindst Hundested-fiskerne, og opfordrede dem til at fiske laks i Østersøen. Der er et klart sammenhæng imellem dannelsen af Dansk Andelsfisk og brydningen af organisationens laksemonopol ved hjælp af den store mængde fremmede både, der kom til Bornholm i sidste halvdel af 1940'erne.

Auktion

Diskussionerne omkring fordele og ulemper ved auktionssystemet i forhold til afsætningen gennem Bornholmer-Centralen og Dansk Andelsfisk er i årenes løb gået ganske højt. Første gang, auktionen bragtes på bane for alvor, var da man i begyndelsen af 1920'erne slog ind på rødspættefiskeriet, der ikke tidligere havde været af betydning for de bornholmske fiskere. I 1924 forsøgte Hasle-fiskere at sende deres fisk på auktion i Esbjerg. Forsøget forløb godt, men fiskeauktion vandt dog ikke af den grund indpas på Bornholm.

I 1951 stemte 461 fiskere imod en anbefaling om oprettelse af auktion på Bornholm, mens 160 stemte for. Med baggrund i afstemningsresultatet så en ny fiskeriforening i Rønne dagens lys. I 1963 kom auktionen. Nexø fulgte efter med deres auktion i 1966. Den blev næsten udelukkende benyttet af fiskere, der var hjemmehørende uden for Bornholm. Auktionerne fik dog aldrig rigtig fodfæste på Bornholm, ligesom der skulle gå mange år, førend forholdene muliggjorde den første samlecentral.

Stagnation i sildesalget

I 1960'erne begyndte salget af røgede sild at stagnere. Indførelsen af køle- og fryse-skabe i hjemmene med gode muligheder for opbevaring af alternativt pålæg åbnede for nye spisevaner, der ikke omfattede den røgede sild. Tidligere bestod pålægget

stort set kun af sild, leverpostej, rullepølse, saltet og røget flæsk samt ost.

Endelig kunne den unge generation af husmødre ikke rigtig med det gammeldags køkkenarbejde: Sild skulle rengøres og skæres ud, og affaldet lugtede! Endelig var der benene. Der var ikke længere tid og lyst til at pusle med de røgede sild. Det var lettere med bananer og chokoladepålæg.

I januar 1969 udsendte Bornholmer-Centralen en rundskrivelse til salgsforeningerne, hvori man overvejede fremtiden for salgsapparatet i hovedstaden og beklagede sig over nedgangen i salget af de røgede bornholmere. Mange provinsrøgerier var kommet til med årene, flere aftagere var gået over til andre leverandører end de bornholmske, men den væsentligste grund, til at salget var dalet, måtte ses i, at folks spisevaner havde "gennemgået en kolossal ændring, og at de fleste københavnske husmødre - hvoraf mange i dag er udearbejdende - foretrækker det veltillavede og lækre pålæg, som ofte er klart, lige til at lægge på brødet, fremfor at skulle stå og pille røget sild" ³¹⁵). Endelig måtte det tages i betragtning, at salget af de nye lækre pålægsvarer i perioder blev drevet kraftigt i vejret ved hjælp af store og kostbare propagandakampagner, som bornholmerne ikke kunne hamle op med.

Sildehjælp

Sildefiskeriet mistede efterhånden den betydning, det havde haft for den bornholmske befolkning og erstattedes af torskefiskeriet. I dag eksporteres der Nordsøsild til Bornholm, hvor silden røges.

Først i begyndelsen af 1990'erne blev det rentabelt - som overlevelsesmulighed for en del bornholmske fartøjer - at fiske sild som led i den danske hjælp til Baltikum. I oktober 1992 lå det lettiske produktionsfartøj "Sventa" således i Nexø havn, hvor 18 mand var travlt beskæftiget med at

lave dåsekonserver og saltsild. I 1993 blev det besluttet, at produktionen fremover skulle foregå på bornholmske fiskeindustrier.

Andelstanken og den menneskelige faktor

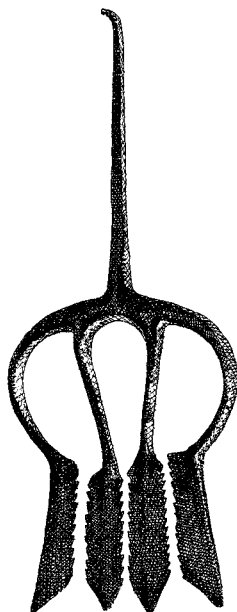
Produktionsmåder skal være både nødvendige og mulige for at kunne skabes og for at kunne overleve. Det var andels- og salgsforeningsbevægelsen, da den i sin tid blev skabt og fik sit kerneområde blandt bornholmske fiskere.

Den menneskelige faktor - det store fiskeri og de gode tider lagde på en måde bomben under fiskernes andelsbevægelse. Fiskerne var i sin tid glade og tilfredse med hver eneste krone, de kunne få, og hver eneste krone, de kunne spare. Deraf opstod fællesskabet. På Bornholm og dele af bl.a. Sjælland viste salgsforeningerne sig at være gode redskaber for denne ideologi. Det gik frem for salgsforeningerne og dermed for disses leverandører. På et tidspunkt begyndte enkelte salgsforeninger og fiskere at tænke mere på fællesskabet inden for den enkelte havn end på fællesskabet inden for organisationen som sådan.

Sammen med det gode torskefiskeri fremstod enkelte storskipper, der havde andre interesser inden for salgsforeningerne end kollegaerne, men som til gengæld havde et pressionsmiddel i form af de store fangster, de tilførte fællesskabet. Fællesskabet var nok muligt, men føltes ikke længere som en nødvendighed. Man blev selvstændig og ville ikke lade sig noget diktere, eller som det også udtryktes: "Folk var blevet så velhavende, at de ikke mente, de havde brug for fællesskabet længere" ³¹⁶).

Tilbagegangen inden for salgsforeningerne startede med, at overbygningsfællesskabet - Dansk Andelsfisk - smuldrede, hvorefter det også smuldrede inden for den enkelte salgsforening. Torskefiskeriets svigten samt stordrift og overgang til større enheder i forarbejdnings- og afsætningsleddet bidrog naturligvis også til omstruktureringen. Den sidste salgsforening på Bornholm lukkede i 1992.

Ålelyster.

Kildehenvisninger

Forkortelser:

BCF: Bornholms og Christiansøs Fiskeriforenings arkiv. Lokalhistorisk Arkiv. Rønne.

DFM: Dansk Fiskeriforenings Medlemsblad

DFT: Dansk Fiskeritidende

KB: Det kongelige Bibliotek, København.

RA LJ: Rigsarkivet, Indenrigsministeriet, Landvæsensjournalsager.

001) Peter Koch: Det hvisler fra Havet. Tidsbillede fra Christiansø og Bornholm, Allinge 1944, s.77.

002) Jul på Bornholm 1938, s. 31.

003) DFT 1904, s. 94.

004) Skr. af 4.2.1902 til folketingsmand Blem. BCF 226.

005) Jul på Bornholm 1940, s. 40.

006) Bornholms Tidende 5.5.1886.

007) DFM 1894, s. 484.

008) DFM 1895, s. 396.

009) Indenrigsministeriet. Understøttelse til anskaffelse af fiskeredskaber 1897. RA.

010) Skr. af 30.10.1900. RA LJ 294/1901.

011) Fiskeritidende 1886, s. 423-24,

012) Bornholms Avis og Amts-Tidende 27.10.1904.

013) DFT 1912, s. 208.

014) DFT 1910, s. 208.

015) DFT 1908, s.189.

016) DFT 1928, s. 427.

017) DFT 1903, s. 286-87.

018) Se f.eks. Bente Jakobsen: Stednavne i havet omkring Bornholm. Bornholmske Samlinger III række, 1. bind (1987), s. 71-102 med kortbilag s. 103-04.

019) DFT 1904, s. 380.

020) DFT 1908, s. 292.

021) Ekstrakt af båndoptagelse med J. P. Schou, Rønne, 24.5.1967, ved S. Marckmann og P. Fischer Jørgensen, Bornholms Museum.

022) V. Skrydstrup: Laxefiskeriet ved Bornholm. Nordisk Tidsskrift for Fiskeri 1875, s. 23.

023) Se bl.a. Fiskeritidende 1889, s. 217-18 og Fiskeritidende 31.3.1891, s. 103.

024) Gengivet med svensk tekst i Fiskeritidsskrift for Finland, Helsingfors 1907, samt med dansk tekst, hvorfra citaterne stammer, i Fra Havet. Udgiven af Fiskerhøjskolens Elevforening, december 1915, s. 75-80.

025) Fiskeritidende 1884, s.146.

026) Protestskrivelse, dateret 1.4.1889. BCF 237.

027) Ekstrakt af båndoptagelse med Peter Jørgensen, Gudhjem, 16.12.1961 ved V. Helleisen og P. Fischer Jørgensen.

028) Ekstrakt af båndoptagelse med Herman Thorsen, Tejn, 6.6.1970, ved S. Marckmann og P. Fischer Jørgensen, Bornholms Museum.

029) Skrivelse af 21.8.1880, RA LJ 875/1880.

030) Helt som note 35) (pvt.ark. 5319).

031) Bornholms Dagblad 4.2.1883.

032) Skr. af 17.3.1883. RA LJ 313/1883

033) Gengivet som Bilag til Forslag til Lov om Fiskeriet i Danmark. Tillæg A til Rigsdagstidenden. Forelagte Lovforslag m.m., Kjøbh. 1888, s.130.

034) Dagbladet 25.1.1881.

035) Trykt opråb "Til Indenrigsministeriet", dateret Nexø den 22.2.1881. KB 34.4 - 387 fol. samt RA, pvt.ark. 5319. Ph. Rasch Dams privatarkiv B6: Fiskerisager 1859-81.

036) Dateret juli 1880. RA LJ 384/1881.

037) Skrivelse af 14.10.1880. RA LJ 384/1881.

038) Indberetning af 30.9.1880. RA LJ 384/1881.

039) Hele episoden er skildret i Peter Koch: Det hvisler fra Havet. Tidsbillede fra Christiansø og Bornholm, Allinge 1944, s.34-41.

040) Rapport af 26.11.1883. RA LJ 367/1895.

041) Rapporter af henholdsvis 17.11.1884 og 7.12.1885. RA LJ 908/1888.

042) Skrivelse fra Marineministeriet af 13.5.1886. RA LJ 367/1895.

043) Skrivelse nr. 42/1895 til Jens Thomassen, Snekkersten, hvori også telegrammet gives.

044) DFM 1894, s.451, 453

045) Brev af 5.11.1885. RA pvtark. 5219 Ph. R. Dam Al2. Breve fra A. Feddersen.

046) Internt notat, RA LJ 1922/1907.

047) DFM 1898, s.216.

048) Bornholms Avis og Amts-Tidende 21.2.1902.

049) DFT 1905, s. 375.

050) Ujournaliseret brev af 6.1.1891 henlagt i RA LJ 1902/91.

051) Dansk Fiskeriforenings Medlemsblad 14.1.1892, s. 12.

052) Ujournaliseret brev af 18.1.1892 henlagt i RA LJ 1902/91.

053) DFM 1894, s. 441.

054) Brev af 27.1.1896. BCF 236.

055) Brev af 26.1.1896. BCF 236.

056) Skrivelse nr. 10 af 20.1.1888. RA LJ 628/1888.

057) Brev 157/1890, BCF 226.

058) Brev af 25.1.1891. BCF 234.

- 059) Skrivelse 135/1897, BCF 226.
- 060) Brev af 29.12.1898. BCF 234.
- 061) Skr. nr. 92/1890 til Aug. Ludt, Berlin. BCF 226.
- 062) Fiskerirapport fra P.A.Grove, dateret 18.3.1891. RA LJ 1893/1893.
- 063) Skrivelse af 16.7.1885 fra samtlige fiskere i Svaneke, Årdsdale og Listed til Indenrigsministeriet. Lokalarlivet i Rønne 1978-31. Dokumenter fra Byfogedgården i Svaneke.
- 064) RA LJ 2462/1907.
- 065) Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening i 50 Aar 1883-1933, s. 54-55.
- 066) Brev af 3.8.1905, BF 238b.
- 067) Skr. til folketingsmand Blem, 30.10.1905, BCF 225.
- 068) BCF, 238b.
- 069) DFT 1905, s. 111.
- 070) DFT 1903, s.206.
- 071) Denne og Otterstrøms udtalelser findes refereret i DFT 1908, s.43 og 44.
- 072) Udateret skrivelse, BCF 235.
- 073) DFT 1908, s. 514.
- 074) Bornholms Avis og Amtstidende 12.4.1886.
- 075) Skrivelse af 20.6.1884 fra by- og herredsfogeden i Svaneke. RA LJ 85/1884, Gudhjem- og Listedfiskernes ansøgninger ligger sammesteds.
- 076) Meddelelse om Fiskeriforhold i Farvandede indenfor Skagen, Limfjorden undtagen", Kbh. u.a. (1885), s.4.
- 077) Ansøgning af 30.3.1892. RA LJ 1097/1892.
- 078) Skrivelse af 29.5.1892. RA LJ 1097/1892.
- 079) Rapport af 7.3.1892 over Tilsynstjenesten indenfor Skagen i 1891, pkt.e. RA LJ 128/1891.
- 080) Skrivelse af 21.11.1891.
- 081) Skrivelse af 14.1.1892. RA LJ 167/1892.
- 082) Koncept til skrivelse af 12.3.1892. RA LJ 167/1892. Originalbrev i BCF 234.
- 083) Skr. af 1.7.1892. RA LJ 1146/1892.
- 084) Holger Andersen: Det bornholmske fiskeri i opgang og nedgang. Bornholmske Samlinger III række - bind I, Rønne 1987, s. 68.
- 085) Ansøgning af 15.5.1894. RA LJ 969/1894.
- 086) P. Fischer Jørgensen-optegnelse. s. 38-39 (4-5). Her gengivet i delvis normaliseret talesprog.
- 087) DFT 4.12.1905, jf. Herbert Jungstahl: Blekingefiskarna. Etnologisk studie av saltsjöfiskarna i Blekinge 1670-1985, Karlskrona 1988, s. 135-37.
- 088) DFT 4.12.1905, s. 415-16.
- 089) Skr. af 2.7.1905. RA LJ 1922/1907.
- 090) BA. J nr. 787. RA LJ 1922/1907.
- 091) Stub i skr. af 16.10.1905 til Bornholms Amtsråd, RA LJ 1922/1907.
- 092) Skrivelse af 19.10.1905, RA LJ 1922/1907.
- 093) Skr. af 2.1.1906, RA LJ 1922/1907.
- 094) Skr. af 6.11.1905, RA LJ 1922/1907.
- 095) Beobachtungen Ueber die senkrechten Wanderungen des Mysisbestandes in der Ostsee bei Bornholm in den Sommermonaten 1906 und 1907. Medd. fra Komm. f. Havundersøgelser, serie: plankton, bind 1, nr. 9, Kbh. 1910.
- 096) Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening i 50 Aar 1883-1933. Rønne 1933, s. 55.
- 097) DFT 1931, s.447-48.
- 098) Rapport herom: The Food of the Herring in the Waters round Bornholm by P. Jespersen. Medd. fra Komm. f. Danmarks Fiskeri-og Havundersøgelser, serie:plankton, bd. III, nr.2, København 1936, 40 s.
- 099) Skr. af 12.10.1900. RA LJ 294/1901.
- 100) Fiskeri-Beretning for Finansaaet 1902-03. Kjbh. 1904, s.251.
- 101) En beretning om undersøgelserne er trykt i Fiskeri-Beretning for Aaret 1890-91, Kbh. 1891, s. 203-21.
- 102) Indberetning af 12.9.1901 for 1899 og 1900. Udateret indberetning for 1901. RA LJ1424/1903.
- 103) Skr. af 24.5.1890. RA LJ 1078/1890.
- 104) Skr. til amtmanden over Bornholms amt 30.7.1890. RA LJ 1078/1890.
- 105) Skrivelse af 25.7.1905. RA LJ 1960/1905.
- 106) Beretning af 21.1.1907. Kopi i BCF 238b.
- 107) DFT 1906, s.77. Otterstrøms beretning er af 21.1.1907. Kopi i BCF 238b.
- 108) DFT 17.8.1903, jf. DFT 1905, s. 112.
- 109) Ansøgning af 16.1.1901. RA LJ 1191/1901.
- 110) Brev af 16.8.1902 til bestyrelsen for BCF. BCF 234.
- 111) Dansk Fiskeritidende 1903, s.124.
- 112) Brev nr. 29 af 20.2.1902 til H.Blem. BCF 226.
- 113) DFT 1908, s. 323.
- 114) DFT 1906, s. 373-74.
- 115) DFT 1922, s.373-74 og 399.
- 116) DFT 1922, s.476 og DFT 1923, s.89.
- 117) DFT 1923, s.541.
- 118) DFT 1924, 270.
- 119) Skr. af 7.3.1924. BCF 235.
- 120) DFT 1935, s. 207-08.
- 121) Meddelt af Poul Høst Moustgaard i fiskeriundersøgelse for Dansk Fiskerimuseum og Bornholms Museum efter optælling i Fiskeriårbogen for 1985 og oplysninger meddelt af Fiskeriministeriet vedr. 1964.
- 122) DFT 16.7.1924.

- 123) DFT 1925, s. 58.
- 124) DFT 1926, s. 143.
- 125) Skr. af 17.9.1929. BCF 237, 4d.
- 126) Afskrift af indberetning af 20.10.1903 til Fiskeriinspektionen inden for Skagen. BCF 234, jf. sagen i Indenrigsministeriets arkiv, RA LJ 2149/1903.
- 127) Skrivelse af 13.3.1904, RA LJ 1104/1904.
- 128) DFT 1905, s. 319.
- 129) Trykt skrivelse af 24.8.1907. BCF 237, 3c.
- 130) DFT 1911, s. 464.
- 131) Ekstrakt af V. Hellesen og P. Fischer Jørgensens båndoptagelse med fhv. fisker Kr. A. Nielsen, Gudhjem 7.12.1963, s. 123.
- 132) Mittheilungen der Section für Küsten- und Hochsee-Fischerei, 1894, s. 203.
- 133) som 132, 1898, s. 198.
- 134) som 132, 1900, s. 317.
- 135) som 132, 1900, s. 393.
- 136) Som note 132), 1898, s. 171, jf. R. Dittmer: Die Deutsche Hochsee-, See- und Küsten-fischerei im 19. Jahrhundert und bis zum Jahre 1902. Hannover und Leipzig 1902, s. 57.
- 137) Fiskeri-Beretning for Finansaaet 1899-1900, Kjbh. 1901, s. 316.
- 138) Udtalelse af 26.4.1900 af C. F. Drechsel vedr. Årdsdale-fiskeres ansøgning om tilskud til storfiskeri. RA LJ 294/1901.
- 139) Dansk Fiskeritidende 1910, s. 486.
- 140) Hjalmar Poulsens beskrivelse er gengivet i Bornholms Tidende 30.12.1972, s. 6.
- 140) Bornholmeren 18.12.1962, jf. herudover som note 142), ekstrakt af båndoptagelse, s. 393.
- 141) Dansk Fiskeritidende 10.12.1992, s. 37.
- 142) Ekstrakt af S. Marckman og P. Fischer Jørgensens båndoptagelse af 7.2.1970 med Aksel Julius Olsen, Nexø, s. 392.
- 143) Bøggild: Fiskerne på Bornholm. 1883-1983 Bornholms og Christiansøs Fiskeriforening, s. 118.
- 144) Meddelt af Poul Ebsen, Hundested.
- 145) DFT 1948, s. 392.
- 146) Som note 151).
- 147) Rapport af 8.11.1947, BCF 220.
- 148) Indberetning af 14.2.1948 fra den danske konsul i Warszawa, BCF 220.
- 149) "Til fiskerne". Skrivelser af henholdsvis 17.11.1947 og februar 1948. BCF 220.
- 150) Skrivelse fra Bornholmer-Centralen af 23.8.1948. BCF 220.
- 151) Ekstraks af båndoptagelse med Oluf Aakerman, Rønne ved S. Marckmann og P. Fischer Jørgensen, s. 441. Bornholms Museum, Rønne.
- 152) Bornholms Socialdemokrat. Her gengivet efter DFT 1947, s. 221-22.
- 153) Skrivelse af 31.12.1948, BCF 220.
- 154) Skrivelse af 24.5.1949 fra Fiskeriministeriet, mærket "Må ikke offentliggøres". BCF 220.
- 155) Skrivelse af 15.12.1949 fra Fiskeriministeriet. BCF 220.
- 156) Mødereferat. BCF 220.
- 157) Avisudklip af 15.3.1950 uden nærmere kildeangivelse. BCF 220.
- 158) Bornholms Socialdemokrat 22.3.1950. BCF 220.
- 159) Berlingske Tidende 14.4.1950.
- 160) DFT 23.1.1948.
- 161) Som note 34).
- 162) Skr. fra BCF af 12.10.1950 til foreningens repræsentanter. BCF.
- 163) Bornholms Tidende og Bornholmeren den 11.12.1969.
- 164) Bornholmeren 31.3.1993.
- 165) Oplysningerne om laksefiskeriet ved Norge er meddelt forfatteren af Poul Jensen, "Ulvedal" og Alfred Nielsen, "Gry". Dateringen for startåret er meddelt på grundlag af dagbogsoptegnelser hos Alfred Nielsen. Jf. P. H. Moustgaard: På laksefangst i Østersø og Ishav. Dansk Fiskeritidende 10.12.1992, s. 38-39.
- 166) Redegørelse fra Bornholms & Christiansøs Fiskeriforening om laksefiskeriet ved Norge, dateret januar 1972. BCF 220.
- 167) Bornholmeren 18.12.1962, jf. note 142).
- 168) Citeret efter Danmarks Havfiskeri 10.4.1972, s. 20.
- 169) Citeret efter Danmarks Havfiskeri 10.5.1972, s. 15.
- 170) Citeret efter Danmarks Havfiskeri 24.5.1972, s. 14.
- 171) Bornholms Tidende 23.12.1973.
- 172) Som 171).
- 173) Oplysninger vedr. Ole Basse Mortensens fiskeri er baseret på en optegnelse af 3.5.1985 til Dansk Fiskerimuseum/Bornholms Museum ved Poul Høst Moustgaard.
- 174) Skr. 19/1894 af 1.2.1894 til kapt. Trolle, Kbh. Kopibog BCF 226.
- 175) DFM 1895, s. 153-54.
- 176) Opgørelse i skr. af 19.1.1898. BCF 226 (kopibog).
- 177) DFT 1903, s. 415-16.
- 178) DFT 1905, s. 53-54.
- 179) Gengivet i Bornholms og Christiansøs Forsikringsforening af Fiskerfartøjer i 50 Aar 1882-1932, Rønne 1932, s. 36-37. Teksten fra 50 års jubilæet er genudgivet i: Bornholms og Christiansøs Forsikrings-

- forening af Fiskerfartøjer i 100 Aar 1881-1981, Rønne 1981.
- 180) Skrivelse af 18.2.1884. RA LJ 90/1884.
- 181) Beretning om Fiskeriernes Tilstand ved Bornholm og Christiansø... Kjøbenhavn u.a., s. 15-16, Smidths anbefaling s. 18. Hele beretningen er genudgivet af Poul H. Moustgaard i "At vove for at vinde. Dansk fiskeri skildret af A. J. Smidth 1859-63, Dansk Fiskerimuseum, Grenå 1987, s. 151-52, anbefalingen s. 153.
- 182) Bornholms Avis Nr 27, 6.3.1862.
- 183) Fiskeritidende 25.3.1890, s.90.
- 184) Alan Hjorth Rasmussen: Fisken kender ingen grænser... Esbjerg-fiskerne og deres forening 1892-1992. Esbjerg 1992, s. 12-13 samt de deri nævnte litteraturhenvísninger.
- 185) som 198), s.8-9.
- 186) H. V. Fiedler: Beretning om en Rejse til Bornholm sidst i Juli 1874. Tillæg A til Rigsdagstidenden. Forelagte Lovforslag m.m. 40de ordentlige Samling 1887-88. Bilag til Forslag til Lov om Fiskeriet i Danmark, s. 132.
- 187) Herbert Jungstahl: Blekingefiskarna. Etnologisk studie av saltsjöfiskarna i Blekinge 1670-1985, Karlskrona 1988, s. 60.
- 188) Th. Teinnæs og Aage Rohmann: Den bornholmske ege. Hilsen fra Bornholm til M. K. Zahrtmann paa hans 70 Aarsdag. Rønne 1931, s. 96-118.
- 189) Kopi af ansøgning til Indenrigsministeriet, dateret 30.11.1897. BCF 238F.
- 190) som 183), s. 92.
- 191) DFT 17.7.1905, s.246.
- 192) DFM 1898, s.150.
- 193) Meddelt af P. Fischer-Jørgensen, Rønne.
- 194) Skr. af 5.5.1889. RA LJ 526/1890.
- 195) Skr. af 9.7.1888. RA LJ 526/1890.
- 196) som note 194).
- 197) Som note 1) s. 87.
- 198) A. Hjorth Rasmussen: Vejen til Nordsøen... Det søgående snurrevdsfiskeris gennembrud i Nordsøen og Skagerak 1884-1903, Hirtshals 1984, s. 51-69.
- 199) Skr. af 15.6.1899, RA LJ 1463/1899.
- 200) Skr. af 31.7.1899, RA LJ 1463/1899.
- 201) Skr. af 20.9.1901 til maskinfabrikant C. F. Sørensen, Ålborg. BCF 226.
- 202) Gengivet efter Holger Andersen: Det bornholmske fiskeri i opgang og nedgang. Bornholmske Samlinger III række, bind 1 (1987), s. 55.
- 203) Skr., af 26.2.1903, BCF 226.
- 204) Bornholmeren 6.5.1978.
- 205) Bornholmeren 13.12.1990, s. 17.
- 205) DFT 1907, s. 214-15.
- 206) Her gengivet efter Poul Erik Andersen: Blokade og de reelle problemer i dansk fiskeri, Kbh. 1978, s. 7.
- 207) Bornholms Tidende 28.12.1988. Citater forud godkendt af de pågældende.
- 208) Betænkning afgivet den 14. december 1978 af fiskeriministeriets hurtigt arbejdende arbejdsgruppe af 7. juli 1978 vedrørende det bornholmske fiskerierhvervs særlige problemer, s. 38.
- 209) Havfiskeren 27.5.1987.
- 210) Havfiskeren 17.3.1988.
- 211) Havfiskeren 8.3.1990, s. 3.
- 212) Havfiskeren 26.3.1987.
- 213) Havfiskeren 24.11.1988.
- 214) Bornholms Tidende 29.12.1988.
- 215) Som note 214).
- 216) Fisk og Hav. Skrifter fra Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser nr. 41, s. 34-35.
- 217) Statistik fra Fiskeriministeriet. R + SE fartøjers landinger fordelt på arter og farvande, landet vægt i tons.
- 218) Undersøgelse foretaget af Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut, gengivet i publikationen "Udviklingstendenser på Bornholm", udarbejdet af Bornholms Amt i samarbejde med Bornholms Erhvervsråd. 1992.
- 219) Gengivelse af fiskeriministerens indlæg i Folketingets Landbrugs- og Fiskeriudvalget den 22.9.1992. DFT 15.10.1992.
- 220) Rapport. Interministeriel arbejdsgruppe om Bornholm. November 1992, s. 13-14.
- 221) DFT 3.12.1992, forsiden.
- 222) DFT 7.1.1993, s. 4.
- 223) Fremført af amtsborgmester Knud Andersen i Bornholmeren 11.2.1993.
- 224) Ekstra-Bladet 6.2.1993.
- 225) DFT 222.4.1993, s. 13.
- 226) Skrivelse af 7.10.1905, BCF 236.
- 227) Betænkning vedrørende de bornholmske Fiskerihavne. Bilag 9. Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser 7.3.1959, s. 3-4, betænkning s. 36-37.
- 228) Se bl.a. Ole Bagge: Torsken i Østersøen. Fisk og Hav 1979-80. Skrifter fra Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser nr. 38, s. 10-12 og Miljøindikatorer 1992, Miljøministeriet 1992, s. 9-10.
- 229) Institutleder Eskild Kirkegaard, Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelser. DFT 24.9.1992.
- 230) Miljøindikatorer 1992, Miljøministeriet 1992, s. 9.
- 231) Skr. af 10.3.1896 til Bornholms Amt. RA LJ 312/1897.

- 232) Skr. af 25.5.1883. RA LJ 312/1897.
- 233) Skr. af 31.5.1883. RA LJ 312/1897.
- 234) Skr. af 26.10.1883. RA LJ 312/1897.
- 235) Udtalelse til Justitsministeriet af 25.1.1884. RA LJ 312/1897.
- 236) Skr. af 30.4.1886 til Stub. BCF 238G.
- 237) Skr. af 24.4.1886. BCF 238G.
- 238) Skr. af 28.4.1886. RA LJ 312/1897.
- 239) Skr. af 1.6.1886. RA LJ 312/1897.
- 240) Beretning af 9.1.1887 (Beyer). RA LJ 312/1897.
- 241) Skr. af 29.11.1888. RA LJ 312/1897.
- 242) Skr. af 23.12.1888.
- 243) Skr. af 22.1.1889. RA LJ 312/1897.
- 244) Skrivelser af 30.1.1889. BCF 238G.
- 245) Skr. af 24.5.1890.
- 246) Skr. af 31.1.1893. BCF 238G.
- 247) Ekstrakt af båndoptagelse, 23.5.1966 ved S. Marckmann og P. Fischer Jørgensen. Bornholms Museum, Rønne.
- 248) Skrivelse af 1.4.1883. BCF 236.
- 249) Skr. af 6.5.1883. BCF 236.
- 250) Skr. til Indenrigsministeriet af 12.7.1885. RA LJ 2070/1906.
- 251) Skr. af 15.5.1889. Fiskeriinspektionschefens beretning af 22.4.1889. RA LJ 1830/1905.
- 252) Skr. af 8.8.1891. BCF 226.
- 253) Skr. af 18.9.1891, BCF 236.
- 254) Skr. af 6.2.1892.
- 255) Fremgår af C. G. Johs. Petersens udtalelse af 16.10.1892 vedr. William Johnsens torseprojekt. RA LJ 1561/1892.
- 256) Skr. af 16.10.1892. RA LJ 1561/1892.
- 257) Skr. af 18.12.1905. BCF 236.
- 258) Udateret manuskript. BCF 236
- 259) DFT 1906, s. 150.
- 260) DFT 1906, s. 92.
- 261) DFT 1907, s. 87.
- 267) DFT 1907, s. 158.
- 268) Skr. af 21.3.1907. BCF 236.
- 269) DFT 1950, s. 357.
- 270) Helge Paulsen: Udsætning af fisk - et middel til en aktiv pleje af fiskebestandene i havet. Fisk og Hav 1991, s. 17-22.
- 271) Fiskeritidende 1884, nr. 41.
- 272) Beretning af 15.7.1891. RA LJ 322/1897.
- 273) Skr. af 11.9.1890. RA LJ 238/1891.
- 274) Skrivelse af 30.11.1890. RA LJ 238/1891.
- 275) DFT 1924, s.302-03.
- 276) Ekstrakt af båndoptagelse med Peter Jørgensen, Gudhjem, 25.11.1961 ved V. Helle- sen og P. Fischer Jørgensen, Bornholms Museum, Rønne.
- 277) Niels-Holger Larsen: Silderøgerierne ved Hasle. Fra Bornholms Museum 1989-1990, s.161-192.
- 278) Skr. af 8.1.1889. RA LJ 1159/1893.
- 279) Skrivelse af 8.12.1888. BCF Fremmede fi- skeres konkurrence, 234(!).
- 280) Udtalelse af 24.12.1890, RA LJ 1159/1893.
- 281) Skrivelse af 12.2.1892 fra bestyrelsen for Bornholms og Christiansøs Fiskerfore- ning. RA LJ 1159/1893.
- 282) Dansk Fiskeriforenings Medlemsblad 1893, s. 352.
- 283) Skr. af 23.7.1892. RA LJ 1159/1893.
- 284) Skr. nr. 50 a 7.5.1892. BCF 226, kopibog.
- 285) Skr. 119 af 17.10.1892. BCF 226, kopibog.
- 286) Skrivelse af 12.7.1893 fra fiskerikonsulent Drechsel. RA LJ 1159/1893.
- 287) Skr. af 13.5.1907. RA LJ 1147/1907.
- 288) DFT 1914, s. 353.
- 289) Meddelt af direktør Poul Espersen, Rønne, til forfatteren den 23.6.1992.
- 290) DFT 1960, s. 462-63.
- 291) Oplysninger fra Havnemesterens dagbog, Nexø.
- 292) Bornholms Tidende 13.4.1985.
- 293) Skr. af 29.11.1888. RA LJ 1667/1888.
- 294) Skr. af 26.6.1897. BCF 236.
- 295) Ekstrakt af båndoptagelse 25.11.1961 ved H. Hellesten og P. Fischer Jørgensen. Born- holms Museum, Rønne.
- 296) Skr. af 5.11.1897. BCF 238C.
- 297) Skr. til Stub af 18.12.1894. BCF 234.
- 298) Brev af 16.3.93. Sætningen "ligeså V. Rønne vil såfremt vi får en fast forbin- delse, vil ikke blive ene om at diktere pri- sen" er rettet til det anførte.
- 299) Skr. af 22.3.1893. BCF 226.
- 300) Skr. af 29.10.94. BCF 226.
- 301) Skr. af 8.1.1896. BCF 238C.
- 302) Udateret brev nr. 1/1896, ca. 14.1.1896. BCF 226.
- 303) Skr. af 21.2.1896.
- 304) Skr. af 19.3.1902. BCF 238C.
- 306) DFT 1909, s. 355.
- 307) Brev af 14.7.1907. BCF 236.
- 308) Her gengivet efter DFT 1907, s. 344-45.
- 309) DFT 1911, s. 626.
- 312) DFT 1916, s. 267-68.
- 313) DFT 1919, s. 554.
- 314) Udtalelse i BCF bestyrelsesprotokol 20.8.1932.
- 315) Skr. af 16.1.1969. Anker Nielsens privatar- kiv.
- 316) Udtalelse til forfatteren af fhv. salgsfore- ningsbestyrer Knud Dam, Årsdale, 25.6.1992.

